Доктор СИЛЬВЕСТЕР ДРИМАЛИК
директор-лікар Народної Лічниці
у Львові

ПОРАДНИК ЛІКАРСКИЙ у Всіх Недугах Людий

СКРЕНТОН, ПА., 1923
Copyright by Knowledge Publishing Co.
103 S. Main Ave., Scranton, Pa.

diasporiana.org.ua

ВСТУПНЕ СЛОВО

З припорученя і дозволу д-ра Сильвестра Дрималика, головного лікаря Народної Лічниці у Львові і заслуженого автора популярних лікарских видавництв для нашого народу—видаємо отсе Його

ПОРАДНИК ЛІКАРСКИЙ

для вжитку многотисячної нашої іміграції в Злучених Державах і Канаді.

Ся знаменита праця д-ра С. Дрималика, обіймаюча собою популярний опис усіх найважнійших людських недуг і спосіб поступованя в случаю занедужань—принесе значний хосен нашим іміґрантам і причиниться до піднесеня гіґієнічних постулятів в їхнім житю.

Віримо, що ся книжка стрінеться у наших людий на іміґрації з таким признанєм і одобренєм, на які вона своїми прикметами і вартостю вповні заслугує.

Скрентон, Па. в цвітни 1923.

ВИДАНИЦТВО "НАУКА",
The Knowledge Publishing Company,
103 S. Main Ave., Scranton, Pa.

1. АНҐІНА (Задавлячка, Задавка, Давун).

Недуга ся буває найчастіще у дітий, сидить в гортанці. Гортанка дитини, особливо в тім місці, де голос повстає, є дуже тоненькою рурочкою. Колиж ся рурочка через запаленнє в сім місці опухне, або що більше, коли та опухлина перетвориться в оболонку, то отвір рурочки змаліє так, що воздух ледве може нею дістатися. Тож дитина начинає дуже тяжко дихати та наконець, коли рурочка цілковито заткається, дитина перестає дихати: душиться, давиться. Звідси походить назва недуги: задавка задавлячка.

Сю слабість дістають діти звичайно з пересту-ди. Недуга ся єсть так заразлива, що коли в якій хаті є лиш одна хора дитина, то й другі малі діти можуть від неі заразитись.

Слабість приходить звичайно незамітно. Зпершу начинає дітина кашляти; родичі часом не звернуть на се уваги, бо кашель у дітий звичайна річ. Але вже за 2—3 дні стає сей кашель сухим, острим, хрипливим, а ще пізніще сичащим, свистячим, протяглим, так що видається, як би десь недалеко трачі різали доски, притім груди дитини при віддиху глубоко западаються,ребра і жили наставляються,а люди кажуть "дитина носить ребрами". Лице дитини перестрашене: вона то сідає, то лягає, то чіпаєсь матери за шию; лице, руки й ноги синіють, стигнуть, живчик чим раз слабший і дитина гине.

Щоб не допустити до сеі страшноі недуги, треба уважати на кождий кашель малоі дитини. Як тілько дитина кілька разів закашляє остро або хрипливо, то не слід ій давати ані ходити, ані рачковати, а треба іі зараз положити до мягкоі і теплоі постелі, дати ій випити горячого липового або базникового (бузничного) чаю з цукром і накрити іі так, щоби

дитина спотіла. Треба дитину так довго держати в постели, поки хоть трохи капляє. Наколиж одначе се не помагає, а дитина дальше хрипливо кашляє, треба як найскорше післати за лікарем, а як лікаря зараз немає, треба дитині дати на воніти (блюваня). Найліпшим домашнім способом викликати бювоту є синій камінь. Грудочку синього каміня розпускається в склянці води, а коли ся мішанина набере добре синьої краски, засолодити синю воду і подавати дитині ложочками що 4—5 мінут так довго, поки дитина не стане блювати. Як кашель до яких 8 або 10 годин не змінився, то можна се повторити. А щоби оболонки-обкладки в горлі скорше розпустилися, та щоби кашель став вогким, треба як найскорше постаратися за інгаляційну машинку. В слоічок тої машинки треба влити вапняної води, що її продають в аптиці без рецепти, та майже без перестанку впускати вапяну пару з машинки до рота дитини. Спосіб уживання інгаляційної машинки витолкує кождий аптикар.

Як сі описані домашні способи лічення не помогли, не належить зволікати ані хвилинки, та сейчас спровадити лікаря до дітини, або завести дитину до лікаря, бо в противнім случаю не буде надії на її виздоровленнє. Лікарі мають в тім стані недуги єще три способи лічення. Перший спосіб, яким лікар проти анґіни покористується, буде вприснути протидифтеритну сировицю. Досліди лікарські виказали, що анґіна і дифтерія, се дві майже ті самі недуги, тільки що при анґіні осаджуються прищики і обкладки оболонки наперед в гортанці, а при дифтерії на міґдалах. Тому то в обох хоробах вприскують лікарі сировицю. Що то таке сировиця і як її вводять в кров хорому, описано точнійше і ширше при слабости "дифтерія".

Другий спосіб лічення є інтубація через вложенє

металевоі (звичайно позолоченоі рурочки в горло дитини, через що замкнена гортанка розширюється і стає для переходу воздуха знов свобідною. По такій інтубаціі безнадійний стан дітини зміняється в одній хвилі: віддих стає легкий, вигляд дітини спокійний, словом дітина відживає.

Бувають одначе случаі, що і така інтубація не поможе. Тоді мусить лікар приступити до операції, себто він мусить розрізати гортанку з верху і вложити рурку в сей штучний отвір. Родителі звичайно дуже боять ся сеі операції, бо кажуть, що діти по операціі також умирають. Воно то по трохи правда. Однак коли зважити, що до операціі приходять звичайно такі діти, у яких слабість треває вже довше і у яких вже всі другі способи трібовано, через що дітина значно ослабла, то не будемо дивуватися, що багато дітий по сій операці такой умирає. Як одначе поглянути на статистику, то переконаємося, що зі 100 дітий анґінових неоперованих видужує ледве 10, а зі 100 дітий оперованих видужує 30 до 35—з сего видимо,що надія виздоровленя є по операції втроє більша.

В новійших часах хорі на анґіну лекче виздоровлюють як давнійше, а се завдяки тому, що лікарі вприскують протидифтеритну сировицю в подвійній або й потрійній порціі і через те звичайно вже за 12 до 24 годин наступає таке поліпшенє, що вже й операціі робити не треба. Але се буває в таких случаях коли родителі зараз при першім підозрілім кашлю завізвали лікаря, а не тоді, коли дитина вже душиться: бо в такому разі дітина навіть після вприсненя сировиці звичайно не доживає й 12-ти годин.

2. АНҐЛІЙСЬКА СЛАБІСТЬ (Рахітизм)

Анґлійська слабість є то недуга костий і крови. Кости не тверднуть і не грубіють, тілько позістають

мягкими і тонкими, а кров стає воднистою. Сю недугу у дітини можна дуже легко розпізнати: у здоровоі дітини тверднуть кости голови до року, а в рахітичних дітий тімячка позістають на голові нераз два й три роки, та хотя пізніще і скостеніють, то кости в тих місцях позістають вже на завсіди мягкі і податливі. Зуби у такоі дітини виколюються дуже пізно. Ребра є тоненькі, а під пахами так позападали, що кість грудна (місток) вистає на перед як у курки. Лікарі називають то "курячими грудьми". Кости хребта вигинаються то в зад то на боки, через що дітина робиться горбатою, а кости рук і ніг бувають каблуковато повигинані. При сьому буває живіт дітини надутий як у жаби, а ціла дитина є бліда, неспокійна, та має часто тяжкий віддих.

Єсли ту недугу занедбати, то хоча дітина подужає, то часто в неі остає на все житє скривленє хребта, рук і ніг, дітина стає калікою. Длятого належить удаватись з такими дітьми як найскорше до кікаря. Лікар припише відповідні ліки, порадить купелі і вкаже належну іду (діету); точне виконанє лікарських заряджень принесе дітині поміч.

Щоби одначе матері добре знали, як з такою дітиною поступати, ось ім тут деякі важніщі вказівки, які належить точно заховати, щоби ще приспішити виздоровленє дітини.

І так рахітичну дітину не вільно саджати, бо через часте спидженє хребет дітини ще більше вигинається; навпаки дітина повинна більшу часть дня лежати і то лежати не на пірю або мягкім сіні, тільки на твердій постелі, приміром на матерацику, спорядженім з твердоі простоі соломи, так щоби хребет дітини не вигинався. Такій дітині слід давати дуже поживний харч, тож: мало страв мучних (хліба, бульби), а зате більше білкових (мясний росіл, молоко, яйця, масло, сир, добре мащені горох і фасолю).

Важним домашнім способом против анґлійськоі слабости є купелі, до яких домішують ріжні скріпляючі ліки. І так треба по власній змозі уживати на переміну ось такі купелі:

1) купелі солодові або грисові. До готовоі чистоі купели вливається вивар розмеленого солоду або пшеничних отрубів;

2) купелі стягаючі. Вивар кори дубовоі, або напар з листя волоских оріхів;

3) купелі побуджаючі. Цвіт або так зване трине з сіна напарювати кипятком і вливати сю настійку до купели;

4) купелі поживні. Баранячі ніжки порубати заварити в баняку на росіл та його влити до купели;

5 купелі желізні. Купується в аптиці так звані желізні кулі (одна куля вистарчає на купіль для малоі дитини), розварюється іх в баняку і сю желізну воду вливається до готовоі купелі. Окрім желізних куль продають в аптиках желізну сіль; іі належить перш усего розпустити в горячій воді і сю мішанину влити до купелі.

Всі ті купелі можна уживати або поодиноко, або мішати два роди разом, нпр. грисову (солодову) з желізною або побуджаючою. В такій купели належить дітину держати хоч пів години. Після купели дітина має спати.

Літом добре буде робити дітині також соняшні або піскові купелі. В першім случаю дітину роздягають до нага і кладуть іі під впадаючі лучі сонця. В другому разови треба навозити кілька тачок піску на подвіре, той пісок розгорнути, щоби на сонцю добре нагрівся, а як сонце в полудневу пору сильнійше гріє тоді належить дітину з хорими ногами запорпати в сей пісок хоть на одну годину. Само собою розуміється, що дуже високо дітини запорпувати не можна, бож вона не не моглаби дихати грудьми.

То є домашні средства, що в значній мірі підпомагають лікарське лічене. Але булоби нерозважно спуститися лиш на сі домашні ліки і не кликати лікаря, що вмівби примінити дуже помічні на сю поробу ліки—як: фосфор, вапно і желізо, що їх вміє належно уживати в ріжних видах і часах лише лікар. Колиж анґлійську слабість занедбаємо, то дітина виросте на криву каліку, з якою треба звернутися до лікаря-ортопедиста. Ортопедисти мають против скривленого хребта корсети-шнурівки, а против скивлених ніг желізні шини при черевиках.

3. АПОПЛЕКСІЯ (Удар Мізковий)

Ся слабість лучається звичайно у старших людий. Ударом мізковим зоветься она тому, що в мізку пукне або перерветься якась кровоносна жилочка і в тім місці виступить кров та ударить на мозок. Наколи перерветься більша жилка і випливе нараз більше крови, то такий удар може чоловіка відразу вбити. Але як прорветься яка мала жилка, з якої витече мало крови, то чоловік буде вправді жити, одначе буде довший час недужий.

Яка причина такого розриву жилок в мізку? Така сама, як у попсованого годинника, або молотильні у стодолі. У молодих людий жилочки єсть гнучкі й пружисті, тож легче видержують тисненнє крови, а у старших вони вже дещо зужиті, крішіють і легко прориваються. Від сего, в якому місці мозку жилочка прорвалася, залежить дальший перебіг слабости.

Слабість приходить дуже часто нагло нічю в часі сну. Людина лягає до постелі здорова, а будиться хорою. Поражений ударом відчуває сильний біль в голові, а коли хоче сісти або встати, не може, бо звичайно одна сторона тіла—права або ліва—є поражена, то є недвижима. Ще пів біди, коли пораженє ограничилося лиш на руку і ногу! Однак дуже

часто буває, що поражена також і половина голови, а навіть і бесіда. Хорий розуміє вправді все, що коло него говорять та роблять, але сам говорити не може, лиш показує своєю одною здоровою рукою ріжні знаки. Буває знов і таке, що хорий не стратив бесіду, але забув назви поодиноких річий та понять, тож говорячи й бачучи, він так міняє слова—що єго годі розуміти. Він видить, що єго другі не розуміють і через те сердиться, плаче, кидається в постелі, кров у него бє до голови і хорий дуже часто в друге дістає ще тяжшого удару.

Через відповідне лічене можна всі ті тяжкі прояви хороби усунути і повернути хорому в части або цілком бесіду і власть в руках та ногах. Та такий хорий мусить дальше дуже шановатись, бо другий такий удар мізковий звичайно вбиває людину.

Як же шануватись? Наука виявила, що через надмірне уживаннє горячих напитків серце і кровоносні судини набирають товщу і через те тратять свою пружистіть та стають крухими. Отже перш за за все не належить вживати алькоголю то є горячих напитків. Дальше, треба в іді і питю заховувати міру; належить вистерігатись сильного напруженя тіла, наглого вибуху злости, гніву, надмірних і трудних маршів і вандрівок, скорого біганя, двиганя тягарів нпр. коновок з водою і мішків із збіжем, бо те все напружає кровоносні судини.

Удар мізковий приходить звичайно так нагло, що навіть нема часу післати за лікарем. Длятого я наведу тут важнійші способи ратунку, заки поміч лікарська явиться. Найперше треба хорого цілковито роздягнути і положити в постелю, а душну хату провітрити добре отворивши вікна і двері. Дальше треба хорому поставити за ухами 4—6 пявок, а на голову прикладати що пять мінут рушники замочені в студеній воді. Щоби хорого привести до свідомости,

треба єго груди натерти водою з оцтом, а до стіп (підошв) приложити гірчичники, то є гірчичну муку, розроблену з водою на тісто. Усе те треба вже зробити до приходу лікаря; наколи лікар вже взяв хорого в опіку, то треба точно держатись єго заряджень.

Сільскі люди в краю говорять, що ся недуга повстає з вітру, тому не закликають лікаря, лиш везуть такого хорого до баби-знахорки. Вислід із сего буває найчастійше такий, що хорий по дорозі так стрясеться, що незадовго дістає другого удару, від якого вже нема ратунку.

4. АПЕТИТУ НЕДОСТАЧА

Недостача апетиту не є самостійною недугою, але вона мучить чимало людий.

Жолудок чоловіка, та єго язик і піднебінє є так чутливі знаряди, що людина в кожній недузі тратить апетит. Люди вважають недостачу апетиту за так важну річ, що лікаря перш за все просять записати дещо хорому "на апетит". Тим часом недостаток апетиту то зовсім не так страшна річ, а навіть дуже хосенне явище для хорих, бо жолудок (шлунок) хорого не може так добре травити як у здорового, тож пощо єго напихати та викликати ще жолудкові недомаганя.Хорий, що лежить в постелі і має горячку, не потребує їсти й третьої части того, що здоровий.

Є однак люди, що — хоть не хорі — не мають апетиту. То по більшій части люди, що неправильно живляться і неправильно висипляються — їдять "прихапцем", а сплять "на кулаку". У таких людий не може бути доброго апетиту, бо жолудок потребує правильної праці і правильного відпочинку, а вони того не заховують. Також тратять апетит такі люди, що перебули нагле зворушенє, або мають довшу гризоту. Такі люди нераз день і два не можуть нічого взяти до уст. Дальше терплять звичайно на не-

достаток апетиту налогові піяки, що напитками притупляють у значній мірі смакові нерви на язиці і піднебіню.

Однак найголовнійшою причиною недостачі апетиту є слабости жолудка і кишок, про які написано у розділах 26, 39 і 58, в яких хорі на брак апетиту найдуть для себе пораду. Наколиж недостача апетиту виступить при якій-небудь горячковій слабости, то булоби нерозумно старатися о збільшенє апетиту. Нехай такий хорий споживає лиш плинні страви, а хотьби те тревало й кілька тижнів, то чоловік з голоду не згине. Натомість у тих, що не мають горячки треба недостачу апетиту лічити—не подаванєм ліків, що заострюють апетит, але усуненнєм усіх тих неправильностий і перепон в щоденнім житю, що стали жерелом недуги. Перш усего належить заховувати як найбільшу правильність в подаваню іди дорослим та дітям.

5. БЕЗСОННИЦЯ

Много людий нарікає на безсонницю. Одні не можуть з вечера заснути, а другі вправді заснуть, та скоро будяться і вже не засипляють.

Хорий чоловік не може спати, бо горячка і біль віднімають в него сон. Однак і здорові люди часто терплять на безсонницю через журбу і гризоту, або з переідженя та перепитя. Звичайно говорять, що горівка або інші спіртові напитки спроваджують сон, То правда,—однак они поперед всього спричиняють подражненє мозку, а коли се припаде під ніч, то тим певнійше тратить чоловік сон. Тимто кождий що хоче в ночи добре спати, мусить бути тілом здоровий, та на умі спокійний. Тож не треба пізно під ніч перед самим сном їсти вечерю, а по крайній мірі не обідатися і не напиватися, та необкурюватися.

Крім горячкових недуг викликають безсонницю

також і инші, особливо нервові недуги та малокровність. В сих недугах не тільки не шкодить, але навіть треба давати хорому ліки на сон, бо правильний сон скріпляє орґанізм і чинить єго відпорним на хороби. Однак треба знати, що до таких ліків легко можна навикнути, тож згодом треба хапатися за чим раз то сильніщі ліки, а се вже шкодить здоровлю. Ліків на сон в аптиці без лікарської рецепти не дають, лише лікар може осудити, чи якому хорому треба ліку, чи ні.

6. БЛІДНИЦЯ (Блідота)

Блідниця—се недуга молодих 17—20 літніх дівчат, що—мимо зовсім доброго вигляду й здоровля на лиці стаються дуже бліді або навіть блідо-жовті. Жерело сеі слабости є особливий склад крови. У здорових людий кров складається з червоних і білих тілець—так маленьких що іх видіти можна лиш під мікроскопом, то є таким склом, що 500—600 разів побільшає. У здоровоі людини червоних тілець є більше чим білих, а в дівчини, недужоі блідницею, число білих тілець в крови переважає.

Сю слабість дістають звичайно дівчата мійські, що мешкають в тісних, неясних, вогких комнатах, що довго сидять при науці або роботі, що недостаточно віджвляються та не висипляються. Кромі блідого вигляду мають хорі на блідницю ще инші признаки недуги, іменно: загальне безсилє, біль в руках і ногах, шум в голові, та часто неприродний погяг до іджения вапна,крейди, вугля,зернят кави, ляку іт.д.

З кождою такою блідо-хорою дівчиною треба удатися до лікаря, бо лиш лікар зможе справдити, чи блідість походить з блідниці чи може має свою причину в якій иншій органичній недузі, от нпр. у чахотці (сухотах). Недужа, крім заживання ліків, приписаних лікарем, має передівсім залишити всяку

фізичну і умову працю. В ночі має вона висиплятися, а також хоть дві годині по обіді. Перед обідом і вечерою з пів години на свіжім воздусі прохожуватися; довго ходити і бути на ногах не вільно, та не мають одною і тою самою роботою довго заниматися, противно мають часто свої денні занятя міняти. Не можна ім читати сильно зворушуючих книжок, а особливо під ніч. Найкраща для них пожива: мясо, яйця і молоко в більшій скількости, хліба і бараболі менше. Як ще така хора перебувала в тіснім і вогкім мешканню, треба її перебратися до здорового, соняпного мешканя, або ще краще поселитися на свіжому воздусі на селі.

Головним ліком на блідницю є желізо. Можна єго подавати по приписам лікаря в каплях, порошках, кульках (піґулках), а зранку натще добре єсть пити якусь мінеральну желізну воду, а опісля кождої іди взяти ложку хіново-желізистого вина, котре можна дістати в аптиці без рецепти.

7. БІЛЬ ГОЛОВИ (Міґрена)

Мало що не до кождої слабости чоловіка прилучається біль голови. Горячкові недуги, як запаленя, тиф і инші острі пошести попереджає звичайно біль голови; а недугам жолудка, кишок, мозку, матерниці сей біль товаришить цілий час.

Єсть одначе біль голови, якого не можна звязати із жадною вище згаданою слабістю, а помимо того напастує він усіх людий чи то щоденно о тім самім часі, чи в ріжні довільні часи,а треває годину, дві, й довше, та нераз з такою силою, що хорі мусять сидіти або лежати мов мертві, та не зносять жадного неспокою; тільки коли зіпріють або дістануть вопітів, то сей біль голови переходить.

Такий біль голови називається міґрена. Єго причина є в мозку. Біль повстає або через переповнене

мозку кровю (тоді лице хорого буде червоне), або через убуток крови з мозку (тоді лице хорого буде бліде)—і наступає звичайно по якімсь переляку, після гризоти, радости, смутку, взагалі після наглого сильного зворушеня.

З того опису насувається лічене само собою. І так, коли голова горяча, треба на ню прикладати рушник замочений в студенній воді; колиж при тім нападі лице бліде та голова холодна, треба ручник замочувати в окропі і часто примочки зміняти. Передовсім треба хорого лишити в супокою і нічим єго не дражнити.

Проти міґрени є в аптиці досить богато ліків—а з сего видно, що ніодин лік не є безвглядно певний. Доводиться для кождого хорого инші ліки добирати. Одному хорому помагає приміром напар сироі кави мокка. Купити тоі кави 10—20 ґрамів, потовчи на мілко і той порошок напарити на пів шклянки кипячоі води, нехай троха постоіть, і подавати сего напару хорому підчас болю ложочкою. В осіб склонних до міґрени можна подавати того напару по пів склянки рано і вечер. Иншим хорим, що дістають напад раз на день помагає хініна. Купити отже в аптиці 1 ґрам хініни і подати хорому сей порошок на 5—6 годин перед сподіваним нападом. Иншим хорим помагають порошки міґренін, аспірін, антіпірін, що іх можна дістати в аптиці без рецепти. Не злим домашнім средством є міґреновий камінчик, що єго продають в аптиках в деревяній ручці; ним треба потирати болючі місця на голові так довго, аж біль уступить.

8. БОЛЯЧКА

Межи нашими людьми ще завсігди є непорозумінє, що до назв: болячка, боляк, чирак, прищ, короста і димниця, а все те є назви ріжних скірних і підскірних слабостий. Кожда з сих недуг є описана

в осібнім відділі, а тут хочу я лиш коротко вияснити, чим одна від другоі ріжниться. Ітак: болячка є запаленє тканини підскірноі, чирак є запаленє підскірних железів, прищ є маленьке вивисшенє скіри в однім якімсь місци, так само як і короста, лиш що короста є заразлива; боляк твориться звичайно з прищика, коли єму вершок відпаде, а підстава розшириться, а димниця є запаленєм глубшим ніж болячка, і походить звичайно від костий.

Болячкою називаємо запаленє підскірноі тканини. Она твориться звичайно по якімсь удареню, уколеню або задрасненю скіри. Зразу відчуваємо малий біль в одному місци під скірою, а вже за два дни місце те пухне, червоніє, запалюється і щораз більше болить, а хорий чує в тілі більшу або меньшу горячку. За 6—8 днів те місце єще більше підноситься, випуклюється, "твориться верх", а його середина начинає біліти. Се єсть знаком, що під скірою витворилася зола, яка незадовго прорве скіру, або коли іі видушити—наступає за кілька днів цілковите виліченє.

Лічене болячки дуже просте. Часть тіла з болячкою повинна бути в супокою; тож коли болячка є на ногах або на туловищи треба лежати в постели, а коли на руках—то треба болючу руку завісити на хустці і нею не рухати ані не робити. Коли болячка нариває то для злагоди і уменшеня болю та горячки прикладають часто шматки умочені в студеній воді, або воді квасній (вода Бурова). А коли болячка має вже верх то щоби скорше луснула, треба іі припарювати катаплязмами, тож булкою звареною на молоці, або льняною мукою звареною на воді на густе тісто, або пшоняною кашею, або спеченою цибулею. Колиж болячка луснула, треба золу видушити і прикладати на те місце платочки чистоі вати замочені в карболевій воді.

9. БОЛЯК, (горячі бубони, мягкий боляк, мягкий шанкер)

Боляк, витворюється звичайно із скірного прищика або прища, коли єму відпаде вершок а єго підстава розшириться і подасться в глубину. Боляки бувають або самостійною скірною недугою, або появляються при инших зовнішних або й внутрішних слабостях, також серед прищиків і ран, або при венеричних недугах. Гоєнє їх залежить по більший части від перебігу головноі недуги. Самостійні боляки добре гояться від—щоденного помазуваня йодовою тинктурою, або коли прикладати йодовоі масти на льнянім платочку, почім треба заложити перевязку з вати і завинути тонким калікотовим повивачем.

Зовсім окремою недугою є так званий боляк мягкий або шанкер мягкий, бо се вже є венерична заразлива недуга полових знарядів.

Давнійше думано, що сифіліс і шанкер—то все одно. І нині ще часто можна почути, що хтось там дістав шанкра, а під тим люди розуміють сифіліс, про котрий є мова в уступі 108.

Лікарські досліди виказали, що сі дві слабости цілком ріжняться від себе, а хоть так при одній як і другій слабости творяться на полових знарядах боляки—то сі боляки і виглядом своім і перебігом в розвою зовсім відмінні, а головно ріжняться сим, що шанкер є недугою місцевою і не переходить в кров зараженоі людини, як се річ мається при сифілісі.

Щоби отже не ширилося баламуцтво, лікарі назвали несифілістичний боляк—мягким боляком або мягким шанкром, а боляк сифілістичний—боляком твердим або шанкром твердим.

Передівсім треба знати, що боляк або шанкер мягкий виступає вже на другий або третий день по полових зносинах з зараженою людиною. Сей боляк твориться звичайно у мущин на шійці

члена або в сім місци, де шійка лучиться з поверхною скіркою члена—а у женщин, на внутрішних губах полових знарядів або на їх долішній злуці. Мягкий шанкер є зразу дрібний, мов дрібне зерно, червоні береги, а дно єго є вглублене, покрите білосірим осадом. При потисненю є мягкий шанкер досить болючий а при вичищуваню ватою, лишає на ваті дрібні пунтики крови, при чім однак білосірий осад не даєся ватою стерти. Вправді сей боляк є дещо твердший як окружаюча єго скірка, однак він значно мякший, чим боляк або шанкер сифілістичний.

Мягкий шанкер повстає головно через полові зносини з зараженою людиною, і то не лиш тоді, коли на полових знарядах були якісь риси або раночка, але навіть і без сего, бо шанкрова ропа є дуже сильна і вщіплюєся навіть через поверхню тонкого наскірка полових знарядів. Сим товкуєся та обставина, що таких боляків твориться нераз два і більше на полових знарядах, один коло другого, бо ропа спливаючи з першого боляка на мягку скірку, вгрижується в скіру і витворює другі боляки. При сифілістичнім зараженю буває звичайно тільки один боляк. Коли мякий шанкер систематично лічити—то по трех або чотирох тижнях дно єго очищується, то є прибирає рожеву барву, а пятого тижня наступає цілковите виліченє. Часом на місци, де був боляк—позістають малі чорні плямочки, однак вони є нешкідливі.

Однак часто буває, що хорий або не хоче іти до лікаря, або нема лікаря близько. Коли в додатку хорий не шануєсь—богато ходить або іздить на кони, танцює і болючі місця удержує нечисто, тоді з первісного боляка опухають сусідні місця, а то скірка на члені мужеськім або губи в полових частях женщин,—а понадто желези в пахвинах.

Сли опухне скірка на члені, то вона закриє жолудь члена так, що ii відкотити поза жолудь не можна, або стисне шийку члена мовби перстенем так, що ii наперед засунути не можна.

Такий стан справляє дуже великий біль, так що тоді хорий вже звичайно не сторонить від лікаря.

Иншим разом опухають желези в пахвині і то звичайно по сій стороні, де сидить боляк. Ся опухіль железів при мягкім шанкрі дуже ріжниться від опухненя железів при сіфілісі. При сифілісі опухає більша скількість железів, котрі однак ні не запалюються ні не болять—а при мягкім шанкрі опухає звичайно одна железа, котра запалюєся, скіра під нею грубіє, червоніє, підноситься і твориться болячка або диминиця, котра є так болюча, що хорий або зовсім не може ходити або ходить згорблений, немов каліка.

Така диминиця доходить нераз до величини курячого яйця або і більше. По якімсь часі диминиця мякне і пукає і з неі виливаєся густа, білява ропа. Нераз така диминиця сама не пукає, але доперва лікар мусить ii протяти, почім доперва наступає вигоєнє. Сі запалені желези чи диминиці звуться по лікарськи горячими бубонами для відріжненя від зимних бубонів, що бувають при сифілісі.

Вкінці треба ще згадати про один дуже тяжкий наслідок занедбаного мягкого шанкра, який часами трафляється у дуже недбалих хорих.

Через занедбанє лічення і нечисте удержуванє можуть шанкрові боляки розширитися в глубину тіла і в такий спосіб знищити части мужеського члена, що він потім куснями відпадає.

Як лічити мягкий шанкер? Коли кого навістила така недуга, нехай ii не занедбує і не лічить ii сам домовими средствами, але чим скорше нехай удасться до лікаря.

Для таких, котрі мають дуже далеко до лікаря, раджу, заки до него можуть удатися, щоби шанкровий боляк змивали кілька разів денно ватою, замачаною в розтворі каліюм гіперманґан, а потім прикладати вату, помащену боровою мастею і так завязати. Скоро рана очиститься, то по вимитю засипати порошком дерматолю.

В случаю якихсь помотань недуги або коли повстали бубони, хорий безуслівно мусить удатися до лікаря або до шпиталю.

10. БОРОДАВКИ

Бородавки—се слабість скіри. Деякі люди мають так великий нахил до бородавок, що мають їх десятки не тільки на руках і пальцях, але й на ріжних инших частях тіла. Бувають також бородавки порослі волосками.

Лічене бородавок є таке. Або їх треба витяти ножичками, або випалити яким небудь античним средством. Що до витинаня то мусить се зробити лікар, бо по перше треба витяти бородавку цілу, а не лиш її вершок, а по друге, по тій операції треба оперовані місця добре забандажувати, щоби не ятрилися, та скоро гоїлися. Що до випалювання, то може хорий і сам собі робити. До випалюваня служить квас салітровий аб хромовий, або кусок ляпісу. Квас салітровий або хромовий втрнєаться в бородавки щоденно скляною палочкою, яку можна купити в аптиці, а ляпісовий камінчик має бути вправлений в гусяче перо. Також помічним способом, тільки повільним, є натирати бородавки крейдою. А впрочім дуже часто буває й так, що бородавки—як непостережено прийшли, так і непостережено самі щезали.

11. БІЛЬМО

У наших людий, коли хто не видить або недовиджує, то говориться, що "він має більмо". А пре-

цінь причини недовиджуваня є дуже ріжнородні і о многих з них буде бесіда в других відділах. Тут хочу розказати про справдішне більмо, так як єго понимають лікарі.

Більмо на оці, а властиво на рогівці очній, є те саме що згоіна на скірі. Коли де на скірі була рана і та рана загоілася, то дуже рідко обійдеться без сліду більше або менше значноі білявоі загоіни, або як деякі з польська називають "близни". Так само буває і на оці. Пригляньтеся свойому окови докладнійше, то побачите, що найпереднійша оболонка, через котру видимо, так звана роговиця, єсть так прозрачна як скло, і для того через ню видно дуже добре дугівку і зріницю (чоловічок). Єсли отже на рогівці повстане чи через скаліченє, чи через запаленє ока рана, прищ або болячок, то хотьби они потім і цілковито загоілись, рогівка в тім місци не буде вже прозрачною як криштал, лиш буде молочно білою, і для того та слабість називається більмом.

Єсли більмо не велике, от як головка від шпильки, то чоловік буде вправді тим оком видіти, однак куда погляне, всюда буде єму стояти перед очима темна точка. Єсли же більмо заступає цілу зріницю, то тоді хорий не буде на те око або нічого видіти, або буде видіти так слабо, як через сито. Виходить отже з того, як дуже важною річию є не занедбувати очних недуг. Противно, коли кого хоть троха око заблить, сей повинен як найскорше удатись до лікаря. При розумнім ліченю можна устерегтися від більма.

Чи можна більмо вилічити? Коли більмо не є цілковито біле, лиш виглядає як легонькі хмарки на прозрачній роговиці, то через уживанє відповідних капель або мастий можна ті пятна в части або й цілком прояснити. Однак правдивого більма ані прояснити, ані здерти не можна. Щоби однак хорому привернути зір, придумали лікарі-окулісти таку опера-

цію, при котрій самого більма не рухають, а вирізують в дугівці маленький платочок—і через сей-то штучний отвір може хорий видіти. Ся операція не тяжка, і не болюча,—длятого раджу всім потребуючим згодитися на неі.

Поза тим, що спричинює собою утрату або упослідженє зору, більмо, є ще й тому немилим, що хорого опоганює, бо вже з далека видко біле око, а то дуже неладно, особливо для жінок. І на се можна порадити,—більмо можна забарвити на чорно. Через таке закрашеня вправді не помагається зорови, одначе вигляд хорого є вже приємнійший. Таке забарвлюванє ока зовесь "татуованєм".

12. ВЕСНЯНКИ (Веснівки).

Веснянки є скірною недугою, яка проявляється найбільше на лици. Маленькі, кругляві, руді пятна або плямочки, величини макового або горохового зерна, розсіяні нераз по цілому лици так густо, що воно вже з далека виглядає сорокате або рябе. З тої причини в деяких сторонах називають люди ту слабість "ряботиною", хотяй властиво "рябим" називається такий чоловік, що має знаки від віспи. В других знов сторонах називають се "утробними плямами", хотяй ся слабість з утробою чи печінкою нічого не має спільного.

Веснянки не болять, ні сверблять, тільки опоганюють лице. На зиму веснянки звичайно самі щезають, або бліднуть, а на весну знов показуються, і длятого називають іх веснівками. Вилічити веснянки цілковито не все можна, бо вони по якімсь часі знов таки повертають. Та щоби іх хоть на довший час позбутися, треба лице кождого вечера сильно натирати сірим (зеленим) милом, що виглядає як масть, а котрого можна дістати в кождій аптиці. Рано змити лице теплою водою і звичайним милом,

а для вигладженя скіри помастити лице вазеліною. Се треба повторяти щодено, поки веснянки не уступлять.

Подібні до веснянок плямки виступають на груди і плечах у людий слабосилих і хоровитих, а знов такі самі руді, але значно ширші появляються на лици у деяких магітних жінок. Сі недуги також можна лічити сірою мастию так, як веснянки.

13. ВІСПА

Є два роди віспи: вітрова і правдива. Вітрова приходить майже виключно у дітий і є легкою недугою, правдива віспа приходить зарівно у дітий, як у старших, і є недугою тяжкою і довготревалою.

А) **Вітрова віспа.**—На тілі, особливо на грудях і плечах, показується зразу червоні плямочки, величини зерна сочевиці, більше або менше густо, які скоро підносяться наче малі, плоскі міхурці наповнені білою, як сирватка, течею. По кількох днях міхурці присихають на струпочки, а струпочки відпадають, не лишаючи по собі знаків. Підчас сего буває дітина загально більше або менше хорою: легка горячка, недостача апетиту і біль голови, то звичайні признаки сеі недуги, на які дітина постійно жалується.

Б **Правдива віспа.**—Віспа є найтяжчою і найдовше треваючою зі всіх висишкових недуг. Вже сам спосіб, в який вона від чоловіка на чоловіка переноситься, вказує на іі велику злосливість. І так, не треба хорого аж дотикатися, або з ним бути, вистарчить лиш зблизитися до комнати, де він лежить, щоби заразитися: бо віспа переноситься воздухом навіть через вітверті вікна, а з річами, паперами і паперовими грішми навіть на кільканайцять і кількадесять миль.

Коли хто заразився віспою, то не дістає іі за-

раз, лиш звичайно аж по 12-ти або 13-ти днях; сей час зоветься пора утаєня. В тім часі чує хорий якесь умучене, нежит (катар), легкі дрощі, поболюване голови, а коли те все виступить у дітий, то кажуть, що "діти марудять". Першим знаком слабости є сильна дрож, по якій наступає відразу сильна горячка, біль голови, біль крижий, печене на поверхні тіла, недостача апетиту і другі признаки тяжкого занедужання. Діти дістають при тій початковій дрожі дуже часто судороги, або впадають в обморок. Горячка треває без перестанку.а вечерами доходить до 40 а навіть до 41 степенів Цельзія. Такий стан треває три дні. Четвертого дня горячки показуються на лици, а дальше і на усіх частях тіла малі червоні пятна, величини зерна сочевиці, звичайно густо при собі уложені, що пятого дня підносяться понад поверхню скіри як прищики, а шестого дня наповняються сирватковою течию і творять міхурчики, котрі семого і осьмого дня грубіють і троха побільшаються. Сей стан слабости зветься пора висипуваня і треває пять днів. Підчас того горячка з кождим днем меншає, а хорі, що попередно були дуже пригноблені, стають веселійшими, свобіднійшими і навіть дістають апетит до іди. Однак се не є конець слабости. Наступає другий тиждень, так звана пора материзованя або ятреня. Міхурчики починають біліти, а потім жовкнути, бо сирватка в них переміняється в ропу. При тім около кождого міхурчика твориться червона опухлина, виду кружочка, через що ціла поверхня скіри опухає, а лице так червоніє та опухає, що хорого й пізнати годі. Се ятрене треває цілий другий тиждень, в котрім то часі горячка підноситься на ново, а хорий терпить великі муки і долегливости, бо такі самі прищі і міхурці як на скірі, находяться в роті, в носі, в горлі, а навіть на очах.

Аж з початком третього тижня начинається присихане міхурців, творене струпів і їх відпадане. Се відпадане не йде одначе так легко, як при вітровій віспі. З причини, що прищі і міхурі сиділи глубше в скірі, позістають після їх відпаденя малі ямочки, так звані "дзюби", через що потім лице і тіло виглядають дзюбаті або рябі. Заки всі струпи повідпадають, треба на се звичайно двох неділь, так що ціла слабість вісци треває повні чотири неділі, не вчисляючи в те ще місяць часу, якого потребує хорий до цілковитого виздоровлення.

Треба однак знати, що тут описаний лиш правильний перебіг віспи без помотаня з іншими недугами. Єсли же до віспи прилучаться ще другі слабости, як ріжні внутрішні запаленя, або відпадаючі струпи перейдуть місцями в спаленину (гангрену), то тоді термін недуги ще більше продовжається, а смертність її стає дуже велика. Ся форма віспи, де струпи переходять в спаленину, зветься чорна віспа, а се тому, що спалениною обняті струпи прибирають чорну барву.

Одинокою радою, щоби охоронитися від віспи, є щеплене. В минувших столітях, заки винайдено щеплене, вимирала на віспу половина недужих, а коли де віспа розгостилася, то мало кого минула. Від коли однак заведено щеплене проти віспи, то щеплених людий віспа або зовсім не чіпається, або коли они занедужають, то перебіг слабости є у них так легкий, що на сто щеплених умирає найбільше пять. Треба однак вияснити що віспа защеплена малій дитині, тратить по 10-и літах свою силу, і то о стільки, що хотячи дітий охоронити від віспи треба би їх властиво щепити що 10 літ. Звідси походить, що тепер щеплять не тільки малих дітий, але також і дітий 10-літних, а коли кого асентерують до війська, то ще-

плять єго ще третій раз. Те поновне щепленнє зветься науково ревакцинацією.

Лічене віспи треба поручити все лікареви, бо хотяй часом і без лікаря можна з віспи видужати, однак ріжні неправильности і помотаня, які при віспі трафляються, вимагають дуже розумного і осторожного лічення. Взагалі треба держати хорого чоловіка в просторій, часто вітреній комнаті, на голову прикладати студені оклади, і заки ще висипка не виступила, змивати хорого студеною водою. Щоби запобігти твореню глубоких і гидких дзюбів, треба ціле лице прикрити плястром меркуріальним, — або ще лішше, викроіти з полотна на лице маску, повитинати в ній на очи, ніс і уста отвори, насмарувати ії досить грубо мастю, спорядженою з рівних частий пшеничної муки, міґдалової оливи і сіроі масти (купується в аптиці), і тим покривалом окривати щільно лице і голову, додаючи щоденно свіжоі масти. Як поживу треба подавати плинні страви, а як напиток воду, лімонаду, содову воду, оршаду (мігдалову воду), воду з вином або овочевим соком. Щоби приспішити і улегшити відпаданє струпів на тілі, добре буде в часі лущеня робити хорому щоденно теплі купелі.

Найбільше заразливою є віспа тоді, коли міхурчики перетворюються в ропу, і та заразливість треває аж до цілковитого очищеня скіри від струпів. В виду того повинні печаливі родичі, скоро тільки одна дітина занедужає на віспу, другі діти а також і старших співмешканців як найскорше з дому вислати так, щоби здорові з хорим не стикалися. Крім сего повинні не тільки всі мешканці сеі кімнати, але також і всі мешканці сеі хати чи дому зараз защепитися.

Після виздоровленя хорого треба перевести в цілому мешканю хорого дезінфекцію, що значить:

треба стіни мешканя на ново вибілити, всю білизну і одіж в кипячій воді виварити, поміст, двері, вікна, столи, лавки горячим лугом вишурувати, а річи, які не даються варити, треба старанно змити 5-процентовою карболевою водою. Всі особи, що підчас недуги плекали хорого, повинні викупатися в теплій воді, волося і скіру добре змити милом і перебратися в зовсім свіже одінє. Аж по так перепровадженій дезінфекції можна до сего мешканя впустити здорових людий, а хорий і єго родина можуть на ново стикатися зі світом. В містах є на се осібні дезінфекційні машини і осібна прислуга, що переводять дезінфекцію після заразливих недуг, а дезінфекція така є о стільки корисна, що мальованих стін мешканя не треба білити, бо комнати і річи в них викаджуються парою.

14. ВІДЛЕЖАНЄ

У тих недужих людий, що довгий час лежать на взнак або яких утискають і глоджуть бандажі, заложені при звихненях чи зломанях костий—витворюється на тих місцях, де кість покрита одною скірою, як на крижах, на лопатці, під клубами, на кістках, на пятах і т. и. так зване відложанє. Наперед в такім місци червоніє скіра, потім слідують біль і запаленє скіри. Коли натиск треває дальше, то в середині сего червоного місця злазить наскірок і витворюється більший або менший боляк. Сей боляк розширяється і поглибляється, та може часом дійти аж до кости, причім очевидно те місце справляє хорому дуже сильні болі. Иншим разом буває знов так, що на утисканім місци повстане нагло чорне пятно. Се пятно розширяється, а по кількох днях відграничується виразно від окружаючої скіри і випадає, лишаючи по собі глибоку червону рану. Сей чорний кусень єсть спалениною то є зґанґренованою скірою.—Такі відлежаня є для хорих дуже великим

клопотом; вони справляють ім невиносимий біль і не дають спочинку, та спиняють виздоровленє, бо така рана зі спаленини гоїться тижнями, а нераз місяцями, а буває, що через таку рану або боляк хорий дістає затроєня крови і передчасно вмирає.

Тим-то повинні ми старатись не допустити у хорих до відлежаня. Хорих треба завсіди укладати на мякій податливій постелі.

Колиж помимо мягкоі постелі завважаємо в якому місци червоні плями, то треба се місце змивати три рази денно студеною водою з оцтом, або соком цитриновим, або камфоровим спіртом, та сі місця завсіди чисто і сухо держати. За боляки й спаленину треба на відлежане місце прикладати щодня діяхелеву масть. Домашну масть на відлежанє затирається з двох курячих жовтків, двох столових ложок розпущеноі арабськоі ґуми і одноі ложки товченоі камфори. Розуміється само собою, що на відлежаній части тіла хорий не повинен більше лежати тільки на другому боці, а як се не можливе, то треба під відлежані місця підкладати або мягкі пухові подушки, або такі ґумові воздушні подушки, подібні до великого обарінка: іх треба сильно надути, і так під хорого підложити, щоби відлежане місце вольно лежало в порожній середині сеі подушки. Коли відлежане місце не буде хорий більше надавляти, то воно не буде ятритися, гноітися і спалюватися, та боляки скоро погояться.

15. ВІДМОРОЖЕНЄ

Люди, що мусять перебувати без руху довший час на холоднім воздусі, як перекупки, вартівники, фірмани, або ті, що відбували на морозі довшу дорогу возом, не окрившися належито, або вкінці люди, яких завіяло снігом, чи то захопило в дорозі сильним морозом,—всі ті люди можуть відморозити

пальці рук або ніг, ніс, уши, пяти, лице,—а навіть замерзнути на цілім тілі. Ніжні й малокровні люди можуть відморозити пальці рук і ніг навіть при невеликому морозі, як що вони мусять держати свої руки через довший час на верху, а на ногах мають легку і тісну обув. Люди здорові й крепкі, та ті, що при роботі постійно рухаються і ходять, не відморожують навіть на сильному морозі ніяких частин свого тіла.

Є дві ступені відмороженя. У першій ступені напухають, тверднуть і червоніють відморожені части тіла, а коли їх огріти, то вони печуть і сверблять Ся опухлина треває нераз цілу зиму,а на літо вона сама собою щезає, щоби в зимі, навіть без свіжого відмороженя, знов повернути. Другий ступінь буває звичайно при наглім сильнім відмороженю. Відморожені части тіла перш за все біліють і тратять чуте; по відтаяню підноситься наскірок як міхурі наповнені жовтою брудною або темно-кровавою течию; сі міхурі по кількох днях лускають а на їх місці показуються чорна як мазь, мягка скіра, що аж по довшому часі відмежується від здоровоі ткани і відпадає, полишаючи після себе нераз до костий глибокі рани, які дуже поволи гояться. При тяжких відмороженях можуть в сей спосіб відпасти цілі пальці а навіть й цілі стопи. Причиною сих спаленин єсть те, що у відморожених частинах перестає кружити кров, а колиж се довше треває, то сі відморожені части замирають.

У випадках свіжого відмороженя не належить ніколи відморожених частий тіла огрівати; а також не можна замерзлого чоловіка переносити до теплих комнат. Тут ходить головно за те, щоби в замерзлих чи затерплих частях тіла викликати назад правильний обіг крови;—се можемо довершити лиш через сильне натиранє сих місць чи то снігом чи мокрими платками—аж до червоности

При протяглім відмороженю, коли опухнуть ніс або пальці, або пяти і т. п. треба перш усього старатися усунути причини,, що викликали відмороженє а дальше належить щоденно натирати відморожені місця цитриновим соком, або на ніч давати примочки з квасноі води (Бурова). В случаях сильних опухлин і ран—треба вдатися до лікаря, а навіть піддатися операції.

16. ВОДОБОЯЗНЬ (Стеклина, Скаженина).

Водобоязнь єсть то заразлива недуга у псів, котів, коний, коров, овець і вовків, а доперва через укушенє сих звірят переходить вона на чоловіка. Не кожде укушенє скаженого звіряти викликає сю страшну недугу. Укушенє скаженого звіряти та легке задраснене скіри без кровавоі рани не є небезпечні. Небезпечними є тільки такі рани, з котрих виступила кров, і в які скажене звіря напустило своєі слини.

Після укушеня має укушений чоловік звичайно 15 до 30, а навіть часом, до 60 днів спокою. Рана пригоюється сама від себе, а чоловік навіть забуває про сей випадок. Аж тут раптом начинає рана боліти а тіло коло рани незначно пухнути, повстає горячка і біль в покусаній части тіла. На 2-ий або 3-ий день дістає хорий тяжкого віддиху, лице єго синіє, живчик бє скоро, хорий непокоіться, а коли хоче що зісти або напитися навіть води, то хватають його корчі в горлі, які зявляються пізніще навіть на сам вид води, звідси й названо сю слабість "водобоязнь". Потім хорий тратить свідомість, бє довкруги себе, кусає, плює—аж наконець знеможений недугою звичайно на четвертий день слабости вмирає.

На сю страшну недугу не було давнійше лікарства. Возили таких хорих звичайно до знахорів, що чинили над ними своі чари, а хорі очевидно вмирали. Аж французький лікар Пастер винайшов такий лік,

що коли його покусаним людям вчасно защіпити, то у тих людий не розвивається вже водобоянь. В кождім краю в головних містах є тепер такі шпиталі, де сим способом хорих лічать. Длятого покусаний не повинен гаятися, лиш на другий або третий вже день вибратися в дорогу на лічене, де мусить зістати хоч 15 днів.

Як поступати з раною зараз по укушеню- Передовсім треба руку чи ногу повисше укушеного місця, сильно шнурком перевязати, щоби затроєну кров від укушеного містя не пустити до гори, до серця. Потім треба рану з крови сполокати, висушити чистим платочком і випалити або розжареним желізом, або розжареним углем. Хто сего боїться, він може ужити до випаленя рани сіркового квасу, або азотового або сольного квасу, який є під рукою, або який на борзі дадуть в аптиці. По випаленю належить положити на рану ґазу і вату і обвязати калікотовим повивачем, а шнурок-перевязь зняти. При поверховних ранах може таке заосмотрене рани вистарчити,—одначе при глубших і більших треба безусловно вибратись до шпиталю на лічене.

Радять деякі лікарі, щоби укушений свою рану виссав, бо, як кажуть, по виссаню вже не требаби випалювати. Воно правда;—однак той спосіб є знов тим небезпечний, що в роті можуть находитися, чи на губах, чи на язиці, чи на яснах кроваві раночки, через які можна єще тяжше ідію заразитися.

17. ВОДОГОЛОВЄ

Є недугою дитячого віку, а її назва означає, що у дитини є вода в голові. В черепі голови повинен находитися мозок: коли же назбирається в мозку більше або менше води, то той стан викликає осібну недугу, котру лікарі називають "водоголовєм".

Водоголовє може бути або вроджене, або дістається його пізнійше. Дітину, що має воду в голові, дуже легко пізнати. Голова іі, а властиво череп єсть в порівнаню до лиця за великий і за широкий, так що видається мовби лице було до голови причіплене. Кости черепа є дуже мягкі і податливі до тоі степени, що можна їх як тоненьку бляшку загинати. Підчас коли тімячка у звичайноі дітини заростають уже в першім році і череп стає всюда рівномірно кістяний, то у дітий з водоголовєм не зростаються кости черепа через довший час, а хоть пізнійше часом і зростуться, то всеж таки позістає велика і широка голова, мов би диня. Тому, що в голові дітини єсть вода, і вона тисне на мозок, то очивидно мозок не може так працювати, як у здоровоі людини, а що від мозку залежить розум, воля та житє цілого тіла людини, то ся недуга буде найбільше в сих напрямах відбиватися. І так діти з водою в голові є по більшій части тупоумні, ідіоти дурноваті—"півголовки". Они не пізнають ні тата ні мами, не навчаються говорити, не держать просто голови, не мають сили сидіти, бо голова все опадає взад, очи іх ослаблені, часто зизоваті, зуби дістають дуже пізно і так само дуже пізно зачинають ходити.

Діти з водоголовєм не можуть довго жити. Як не вмруть зараз по уродженю, то звичайно підчас зубкованя западають на запаленє мозку і вмирають.

18. ВОНІТИ (Блювота)

Воніти або блюванє не єсть самостійною недугою, лиш знаком ріжних недуг. І так бувають воніти передовсім у тих людий, що собі попсували жолудок. Жолудок можна заповнити тільки до певноі міри,—та коли ся міра перебереться або коли чоловік зість які страви гнилі, або за тяжкі, або за тверді, тоді жолудок не може сього видержати і викидає на-

зад те, що єго обтяжає. Таке діланя жолудка єсть для чоловіка дуже пожиточне, бо колиби сі нестравні річи зістали дальше в жолудку, то викликалиби ріжного рода долегливости і недуги, від яких чоловік мігби може й вмерти. Часом одначе жолудок не має сили викинути тих непригідних для нього страв, тоді під грудьми чуємо тисненє, потім відригуванє, дальше приходить біль і завороти голови і нам здається, що колиби ми вивонітували, то нам сталоби лекше. Тоді нема чого вонітів здержувати, а противно, також треба напитися теплоі води зі сільою, або встромити собі палець у горло,—і воніти сейчас наступлять.

Иншою причиною вонітів є ріжні недуги жолудкові, як катар, боляк і рак жолудка,—що є описані в дальших уступах.

Також причиною вонітів є недуги мозку і нервів. Запаленє мозку зачинається звичайно вонітами, що тягнуться нераз через цілу слабість. Деякі уперті міґренові болі голови уступають аж тоді, коли хорий зблює.

Піяньство буває також причиною вонітів. У налогових пяниць жолудок звичайно єсть так дуже спалений спіртами, що він не зносить навіть і легких страв, лиш викидає іх скоро по спожитю. Найчастійше приходять такі воніти рано: жолудок пяниці не здужає травити, отже страви спожиті вечером лежать в ньому через ніч в спокою,—а коли чоловік рано рушиться, жолудок назад викидає іх. Ті воніти піяків називаються навіть по лікарськи: "ранні воніти".

Вкінци бувають воніти у так званих гістеричних жінок. Жінки такі можуть бути зовсім здорові, а помимо сього в певнім часі дня приходять воніти і хора викидає те, що спожила.

Найліпшим ліком проти вонітів є лед. Уживають єго потовченим на дрібні, ліскові оріхи, куснич-

ки: зразу треба держати лед хвилинку в роті, а потім проковтнути; так повторяти що кілька хвиль, аж воніти уступлять. Ще помагають проти вонітів: чорна гірка кава, чай з румом або з цитриною, зимна содова вода,—а також гірчичні наперці, або синапізми покладені на підгрудну ямку. Колиж такі домові ліки не помагають, треба удатися до лікаря за помічю.

19. ВИПАДАНЄ ВОЛОСЯ (Лисінє)

Причиною випаданя волося є та, що цибульки волосові не мають сили держатися в скірі чи то через слабість самоі скіри, чи через недуги цілого тіла. Слабостями скіри, що викликають лисінє, є парплі (лупа), лишай або струп вощиновий і лисина кругляковата.

а) **Парплі** (лупа) єсть то дрібні лусочки на голові між волосєм, що при чесаню голови твердою щіткою падають мов дрібний сніг на землю. Щоби іх усунути, треба коротко обстригтись і купити а аптиці 40 50 ґрамів калієво-миляного спірту та ним натирати скіру на ніч малою твердою щіточкою. Вранці належить обмити цілу голову теплою водою і милом, а обсушивши скіру, натерти іі на день колонською водою. Те треба повторяти так довго, аж парилі щезнуть.

б) **Лишай або "зливанє" голови.** В сій хоробі скіра голови єсть червона, мокра, запалена, а місцями обложена жовтими, смердячими струпиками. Тут треба коротко обстригти голову та кождого дня прикладати діяхилеву масть. Іі або дістане в аптиці готову, або можна іі спорядити дома ось-так: 50 ґрамів діяхилю білого розварити на легкім огни і перемішати з чистою оливою на стільки, щоб масть була, як тверде масло. Сю масть намастити досить грубо на льняну шматинку, приложити на зляту голову і завязати іі хустинкою. Одна масть має лежати добу.

Потім рану на сухо обчистити і приложити свіжу масть. Отсе повторяти кождої доби так довго, аж скіра вигоїться. Тоді і волосє начне дальше рости.

в) **Струп вощиновий.** Є се недуга скіри на голові від дрібненьких грибків. Від сеі недуги волосє крушиться, випадає, та опісля, хоть недуга й пройде, то волосє на сім місці вже ніколи не виросте. Слабість ся починається струпиками, як при лишаю —виприску, одначе струпики є тут жовтіщі і подібні до вощини, а коли їх здерти, то під ними скіра голови не запалена і мокра—як при лишаю, лише жовта й суха, а волоски можна дуже легко навіть пальцями виняти. Ся недуга дуже скоро поширяється. Щоби отже спинити випаданє волося, треба недугу як найскорше лічити, а передовсім повиривати ті всі волоски, що вже були оточені струпами, бо грибок сидить і розвивається якраз в цибульках волося. Лічене сеі хороби єсть дуже тяжке і довготревале.

г) **Лисина кругляковата.** Дуже часто можна бачити, як зовсім здорові люди, що не мають жадних струпів на голові, начинають на якомусь місці голови лисіти. Се місце зпершу так мале як горохове зерно, та невдовзі розширяється воно в своїм обводі завбільшки ґузика, дальше діточоі долоні, а вкінці коли такі пліші появилися в кількох місцях голови, можуть вони заняти майже цілу голову і довести до цілковитого вилисіня. Сі пліші—кругляки є менші й більші, мають одну й ту саму прикмету: скіра на них є зовсім здорова, незмінена, а форма їх є завсіди кругла.

Причина сеі хороби ще незвісна; догадуються тільки, що се мусить бути якийсь дрібний грибок, що точить волосє. Відповідним лічене одначе можна поширенє лисини спинити; тоді лисі місця покриваються знова пушком, а пізніще навіть звичай-

ним волосєм. Всеж таки ся слабість є дуже вперта і вимагає великої терпеливости—так з боку лікаря, як і хорого. Лічене стремить до того, щоби скіру зміцнити на стільки, щоби вона могла заумерлі волосові цибульки побудити на ново до життя. Для того натирають скіру ріжними мастями і спіртами, що зміцняють скіру, як : колонською водою, французькою горівкою,муравлевим спіртом,калієвомилянним спіртом, що їх можна дістати в аптиці без рецепти. Всеж таки користнійше буде, коли і всім випадку порадитися лікаря.

Вище було сказано, що випадане волося може наступити також внаслідок ріжних тяжких недуг, особливо горячкових: тифа, шкарлятини, пологової горячки, запаленя легких, та ще дуже часто після венеричної заразливої недуги званої франці або сифіліс. По горячкових недугах звичайно волося відрастає само, як тільки орґанізм хорого зміцниться, а франці треба конечно лічити, бо противно може лисина позістати на все.

20. ВОЛЄ (Воло)

По обох сторонах гортанки перед дипицею находиться у кождого чоловіка так звана железа щитова або щитівка. Она має форму підкови зверненої кінцями до гори, а звичайно буває так мала, що її на шиї під скірою зовсім не видно. Ся железа може однак розширитися нераз так дуже, що шия хорого вже здалека виглядає згрубіла, широка, ґудзовата. Се єсть волє (ґуша). Лікарі не могли до тепер знати причину такого згрубіня щитівки; справджено тільки до тепер, що найчастійше проявляється слабість в гірських сторонах. В наших горах в краю бувають села, де цілі родини мають волє,—старші велике, малі діти менше, то з одної сторони шиї, то з обох. Але вони вже так з сею недугою зжились, що навіть

не радяться лікарів. І справді волє по більшій части не є небезпечною недугою. Воно є тільки невигідне, а для жінок негарне, так що вони свій придаток мусять звичайно закривати хусточками. Одначе бувають случаі, коли волє своєю величиною, або некорисним положеннєм справляє хорому чимало біди. Оно лежить по обох боках дишиці, а коли розростеся, то тисне на дишицю і може з часом значно утруднити, а навіть цілковито унеможливити віддих. Люди що мають велике волє, засапуються, при кождій роботі, а часто і без роботи; іх лице буває звичайно синяве, жили набренілі, а віддих сичащий. Звичайно аж тоді вдаються хорі до лікаря за помічю.

Ріжно лічать волє: поверхнім мащеннєм, внутрішніми ліками, лучами Рентґена і вкінці операцією. Оба перші способи помагають в деяких не дуже задавнених случаях. Найкращим зовнішним ліком єсть іодовазоґен. Єсть се густий темно-вишневий плин, котрим треба волє мастити і наминати (масовати) два рази денно. Внутрішні ліки не єсть вже такі помічні. В новіщих часах примінюють тут лікарі орґанотерапевтичне лічене, що в деяких разах оказалося доволі помічним: хорому на волє подається довший час порошок з висушеноі щитівки звірят. Найпевнійший одначе спосіб лічення воля є операція. В новіщих часах від коли лікарі винайшли асептичний то є безумовно чистий спосіб операціі, виконуються навіть найтяжчі операціі без небеспеки для хорих: теж і ся операція воля.

В найновіщих чах лікарі стали дуже успішно лічити волє без операціі лучами Рентґена. Сим особливим родом електричного світла насвітлюють місця хороби, чим нищать нарости—новотвори та привертають людині первісний вигляд. Не всі новотвори даються однак лучами Рентґена знищити; приміром новотвори раковаті не можна тими лучами

лічити. Зате волє належить до тих щасливих новотворів, які по ужитю лучів Ренґена звичайно зменшаються. Отже добре хорим на волє зараз в початках недуги уживати лічення зовнішного і внутрішного. Коли би то не помагало, або коли недуга вже трохи поступила—удатись на лічене Рентґенівськими лучами, аж доперва тоді, коли і то не поможе, а хорому грозить удушенне, рішитись на операцію.

21. ВИПРИСК—ВИСИПКА

Сеі скірноі недуги є два роди: висипка горячкова, котра є заразлива—як кір, шкарлятина і віспа та висипка скірна, незаразлива, виприск.

Виприск може появитися на кождім місці скіри і зайняти більшу або меншу частину тіла, а навіть ціле тіло. Від місця називається він виприском голови, шиі, грудий, плечий, живота, рук і ніг. Зразу показується на якомусь місці мала рожева пляма, або кілька таких плям. Ті плями скоро підносяться легонько понад скіру, немов прищі від кропиви. По кількох днях на середині кождого пятна твориться малий вершок (прищик), в якому збирається або водниста тіч або гній (ропа). Той прищик може присохнути, відпасти і тоді виприск гоїться. Одначе часто буває, що прищ лускає, зоя з него виливається, але спід його не гоїться, лише довший час слезить і гноїться. Сей гній на верху присихає і творить струпи, а місце під струпами гноїться і ятриться що раз дальше. На голові волосє зліпляється із струпами у тверді колтуни, а нарід каже тоді "голова злилася".

З описаного видко, що виприск скіри може прибрати ріжні форми і види, начавши від пятна, а скінчивши на широких ранах. І лічене сеі недуги мусить бути ввиду сего ріжноманітне, та до сих форм примінене. Значить, що до сеі недуги мусять бути

ріжнородні ліки, а розумне їх приміненє може зарядити лиш досвідчений лікар.

Всеж таки щоби не допустити до широкого розвитку сеі непріятноі недуги належить знати, що виприск є поверховним запаленєм скіри, а як запаленє—потребує лічення холодячого. Для того в перших днях слабости треба на заняті місця пильно прикладати полотняні платки замочені в студеній воді. Через таке охолодженє виприск не розвивається так сильно і може скорше присохнути.

Струпи належить перш усего відмягчити і усунути, і аж тоді скірні рани лічити. До усуненя струпів надається найліпше звичайна олива. Треба нею добре струпи злити, та ще зверха наложити вовняний платок намочений в оливі. Від оливи струпи змякнуть і за добу а найдальше за дві, цілковито відпадуть. Тепер доперва треба лічити розятрену скіру. До сего служить борова або цинкова масть, або мішанина обох разом. Ті масти можна дістати в аптиці без рецепти. Треба їх грубо намастити на полотняний платок і прикладати раз на добу на ранки. Треба одначе стерегтися перед приложенєм свіжоі масти змивати рани яким плином або водою; рани легко вичищуємо білою ватою замоченою в чистій оливі. Треба також уважати, щоби тих частий тіла, де є виприск, не напружати, а також рукою з виприском нічого не робити, а з виприском на нозі треба лежати в постелі.

Се є лиш загальні способи лічення; наколиж вони не поможуть, то треба удатись до лікаря-спеціялісти скірних недуг.

22. ҐАНҐРЕНА (Спаленина)

Наш нарід так привик до грецькоі назви сеі недуги "ґанґрена" що власної назви "спаленина" майже не уживає.

Буває часто у деревини, що її галузє покриєтьcя густими червоними точками, що з краю галузя посуваються до пня, поки таке дерево не зісохне. Є се "ґанґрена" деревини. Таке саме діється в людському тілі. Кожда частина нашого тіла живе і свіжо виглядає через те, що кровоносні судини постійно доводять до неі свіжу кров. Може одначе так статися, що сі судини з-за чогось позатикаються. Тоді очивидно кров дальше не доходить, ся часть тіла не має своєі поживи та майже раптом на свойому окраєви чорніє. Коли непрохідність судини треває дальше, то ся спаленина посувається щораз більше до середини, аж дійде до такого місця, до якого кров уже доходить. Тут твориться так названа гранична лінія: спалена часть тіла чим раз більше відділяється від здоровоі і вкінці відпадає. Позістала рана може по якомусь часі сама від себе загоітись. З сего опису не треба одначе думати, що спаленина єсть легкою недугою. Навпаки таке природне виліченя єсть рідке; частіще буває так, що—заки спалена часть відпаде —хорий дістає затроєня крови і вмирає.

Причини спаленнинини суть ріжні.Буває, що руку або ногу потовчуть або пошарпають в горішній части, та через те розторощуть кровоносні судини. Вслід за сим пальці рук чи то ніг впадають в спаленину. Дальше приходить спаленина з відмороженя або з обпаленя в огни. То знов повстає спаленина на задній частині тіла з відлежаня підчас довгих і тяжких недуг. Буває ще спаленина стареча: без жадноі видимоі причини палець руки або ноги, або й инша часть тіла старця почорніє; ся спаленина звичайно спроваджує горячку, затроєнє крови і смерть. Вкінці треба згадати про спаленину легких. У людий, що довший час хорували на запаленя легких, тверднуть ті легкі в поодиноких місцях, а через то зачиняються там кровоносні судини, і біля такого

місця витворюється спаленина. Спаленину легких можна пізнати по сім, що хорий викашлює брудні, чорняві, неприятно вонючі кусники і такуж флеґму.

Як лічити спаленину? Про відмороженє і відлежанє була вже мова передше. В разі скаліченя або потовченя треба звернутися до шпиталю, щоби там рану вичистили і перевязали, то не витвориться спаленина. В случаях же спаленини старечоі треба спаленинову часть тіла відразу відтяти. Спаленину легких лічать внутрішніми ліками.

23. ГЕМОРОІДИ (Золота жила, Кровотеча)

Гемороіди се кровотеча з відходовоі або стільцевоі кишки.

Звичайно бувають гемороіди в людий, що добре живуть, присадковатих, що часто переідаються, пиво, вино і лікери спивають, а при тому всему мало працюють та мало руху мають. Через те стає їх тіло тяжким.особливож кровоносні судини в кишці відходовій розширяються, кров громадиться в них більше як треба, в слизистій оболонці кишки повстають сині. кровію накипілі ґудзики, що від часу до часу запалються. Тоді сі ґудзики немилосерно болять днями і ночами, а кінчиться біль сей хиба тоді, коли який з сих ґудзиків трісне і випустить з себе кров, що його розпихала. Дальшим признаком гемороідів, єсть брак апетиту, відриганє, нудности, біль крижий, плечий, рук, ніг, голови, а особливо запертє стільця так, що хорий ледве раз на два—три дни ходить з потребою. Сей стан робить хорого сумним, квасним, незадоволеним, боязливим, для себе і родини докучливим.

Бувають гемороіди і у худих, особливож таких, що більше сидять або стоять; так в урядників, писарів, учителів, фабричних робітників, складачів у друкарнях. Люди, що богато мають руху, що більшу

частину свого житя проводять на свіжому повітрю, що на переміну сидять, ходять і стоять, та ідять більше мучних і стручкових страв, як мяса, як нпр. хлібороби-селяне, вони звичайно не дістають гемороідів.

А що терпіня гемороідальні устають звичайно, коли з відходової кишки випливе на верх кров, та хорі вижидають сеі крови з великим терпінєм і звідси то походить друга назва сеі недуги "золота жила".—Одначе ся полекша не єсть тревалою. Ґудзики з часом наливаються знова, часом твориться іх єще більше.—і за якійсь час вертають знов ті самі, або й більші терпіня. Впрочім і сам уплив крови з відхідниці не є так дуже благодатний, як би кому на перший погляд могло видаватися: бо як ся кров буде спливати надто часто і в більшій скількости, то хорий незадовго поблідне, ослабне, і може через уплив крови вмерти.

Тимто головним услівєм успішного лічення гемороідів єсть зміна способу житя в хорого. Товсті і заживні люди повинні менше їсти, не напихатися, оминати страви мясні, заправлені корінями, мало вживати каву, чай і горячі напитки; недужі мають бувати часто на воздусі, багато ходити, пиляти й рубати дрова, помагати у пільних роботах. Зновуж худі люди, що дістали гемороідів від постійного сидіня або стояня в задушних комнатах, повинні добре відживлятися, передовсім же повинні пити багато солодкого або кислого молока, їсти яйця, бодай раз на день мясо, а впрочім другі поживні страви. Сі недужі повинні перервати свою працю і перебувати на свіжім воздусі хоть одну годину денно. Також помагають щоденна ґімнастика і натирати плечі, крижі й ноги студеною водою. Притім треба старатися за щоденний легкий столець (випорожненя), до чого найпораднійше буде уживати раз або два рази денно по ложці ґлявберскої соли розпущеної в воді.

Осібного лiченя вимагають т. з. гемороідальні напади, то є описані вище болі відхідниці, получені з опухненєм ґудзів коло відходового отвору. В сім випадку треба положитись на кілька днів до ліжка, взяти сіль ґлявберску або гірку на перечищенє, прикладати до відходового отвору платки замочені в горячій воді, брати 2—3 рази денно теплі насідові купелі (сідати в цебрик з теплою водою) часом навіть поставити доокола отвору відходового 5—6 пявок. Наколиб сі напади повторялися, а сили хорого надмірно упадали, то треба удатися до лікаря-оператора, або на клініку хирурґічну і дати ґудзи оперувати. Операція ся не є небеспечна: бо ґудзи лише випалюються, після чого рани пригоюються;—а що хорого усипляють, то в часі операції він болю не чує.

24. ГИКАВКА (Щикавка, Відгик)

Між ямою грудною і черевною є простерта на поперек мясна оболона, перепно або перепонка. Сею оболоною переходить від горла до жолудка прокормовий провід—їжниця. Тож буває часом, що чоловік за багато зість, або наповнить живіт такими стравами, що його здувають, тоді роздутий жолудок підсаджується під перепно, чим викликає в него часті скорчення,—гикавку. Звичайно така гикавка не треває довго. Вистарчить напитись троха зимної води, і гикавка минає.

Одначе бувають випадки, що гикавка треває довго, дуже мучить і болить, а повторяється в певних наворотах. То буває найчастіще у жінок, особливож у ніжних, блідих і нервових. Нераз гикають вони цілими годинами, і то так голосно, що аж люди здалека чують. Ся гикавка буває в них без всякої причини, або в наслідок якогось переляку, наглої утіхи, гризоти і т. д. Се гикавка нервова, а усунути її нераз дуже тяжко. Передівсім треба поправити за-

гальний стан здоровля такої особи: коли в неї нездоровий жолудок—то треба єго відповідною дієтою направити; але коли вона є бліда і нервова, то треба і ті недуги відповідно лічити. Загально помагають на се щоденні теплі купелі, натиранє тіла зимною водою, добре віджвлюванє, а в разі нападів ковтати малі кусники леду, прикладати гірчичник на підгрудну ямку, або утискати сю ямку руками. Лікарі лічать сю слабість електризованєм.

25. ГІПОХОНДРІЯ І ГІСТЕРІЯ

Є се дві греческі назви недуг, що давніще межи нашим народом майже ніколи не встрічалися і длятого не було на них наших назв. Аж в новійших часах, коли також наші селяни і міщани начали на такі недуги западати появилися між народом назви сих недуг: злидниця і кваснодух. Назви сі вповні відповідають прикметам сих недуг. Крім сего називають ще наші люде гіпохондрика селезінником, а жінку гістеричку хирлявкою.

Гіпохондрія—се недуга переважно мущин, а **гістерія** переважно жіночого полу.

Хорий на гіпохондрію мущина може виглядати зовсім здорово, но коли з ним близше зговоритися, то начинає зараз оповідати про свої ріжні слабости і долеглости, що єго без перестанку мучат,—випитується кождого о яку пораду,—а сам ходить по ріжних лікарях, а навіть і знахорях і шукає поради на свої мнимі слабости.Він осмотрює в зеркалі своє лице, свій язик, часто справджає на руці свій живчик, оглядає пильно свою мочу і відходи, і кожда незрозуміла єму зміна впроваджує його в сум і страх. Він є все сумний, задуманий, маломовний, не шукає ні розривок ні товариства, лиш все думає о своїх мнимих слабостях і о своїй близкій смерти. Коли який совісний лікар сі чорні думки розжене, то буває се

звичайно лиш на короткий час, бо гіпохондрик вскорі вишукає собі знов слабість десь в другому місці і знов мучить себе дальше. Не можна сказати, щоби такий чоловік усі ті слабости і почуваня лише в своїй уяві мав. Треба вірити, що він чимало із сих долегливостий таки справді почуває, бо сі гіпохондрики є се люди, що звичайно від довшого часу хорували на катар жолудка або кишок,—а при таких катарах справді появляються ріжного рода поболювання чи то в животі, чи в голові, руках, ногах, плечах, крижах і т. д. Одначе сі болі і долегливости чує гіпохондрик значно ясніще і сильніще, ніж другі хорі; нерви його є о много більше вражливі як у другого, а звідси походить і сум, який його постійно огортає.

Для гіпохондріків найкращим ліком єсть постійне занятє, яке би йому не позваляло вічно думати за свою слабість, а притому правильне і гіґієничне житє, поживна дієта, побут на свіжім возусі, ґімнастика, купелі і веселе товариство. Також много поможе йому лікар, що вміє сі всі долегливости і чувства хорого розумно і для него понятно вияснити та йому виказати безпідставність його страху.

Гістерія є се слабість жінок. Найчастійше буває она у старших дівчат або у бездітних жінок; але встрічається вона й в женщин хорих жолудком, блідницею, малокровністю—або таких, що перебули якесь сильне зворушенє, страх, радість, або що походять з родин, в яких стрічались нервові недуги.

Слабість ся обявляється майже у всіх частях тіла чи то як біль, чи корч, чи навіть пораженє. Головні признаки недуги ось такі: постійний або частий біль голови, завсе в одному місці на вершку голови,—біль в грудях, в ребрах, крижах; воніти, получені з болем і жолудковим корчем; сильна і часта гикавка, нервові болі в ріжних суставах, подібні до

болів ревматичних; корчі пролику в часі іди і навіть без іжі, через що хора не може ковтати страви і має чувство, що іі щось постійно дусить; легкий вибух сміху чи плачу, корчевий кашель,—а в кінці пораженє рук, ніг, міхура, судороги, а навіть напади епілептичні. Крім сих бувають ще много инших признаків, яких тут описувати годі, та що в кождоі хороі проявляються инакше, так що ні одна хора не є подібна до другоі.

Слабість ся, як і всі нервові недуги треває дуже довго. Коли взятися до неі зараз в початках, то можна хору лекше і скорше вилічити. Дівчат, що суть ніжні, бліді, нервові, або що походять з нервових родичів, не треба обтяжати наукою, належить їх держати на селі на свіжім воздусі, де би вони перебували все на дворі, бігали, ґімнастиковались, іли прості і поживні страви, ходили босо, довго висипялися і т. д. Коли дівчата підростуть, іх занятє треба так розділити, щоби попри науку шкільну вони мали час на розривку, на забаву, на спанє, на прохід. Не позволити ім читати побуджаючих змисли книжок; а коли вони хорі на блідницю або малокровність — то лічити іх у совістних лікарів. Кого на се стати, той повинен вислати свою хору дочку чи жінку до желізних купелів, або над море.

26. ГЛИСТИ (Глистюки)

Глисти—є недугою дітий. Вправді і дорослі можуть мати глисти, одначе вони викликують у старших рідко коли такі долегливости як у дітий. Дітина має в своіх кишочках два роди глист: глисти довгі і глисти дрібні. Глисти довгі—самець має 25 центиметрів а самиця 40 цмт. довжини—сидять головно у верхніх частях кишок і можуть находитись в одноі дітини нераз в числі до кількадесять; глисти дрібні єсть лише на оден центиметер довгі, тоненькі як нит-

ка, сидять в доліпних частях кишок, а найбільше в кишці відходовій. Глисти справляють дітині ріжні долегливости. Легко поняти, що коли в дітини кишочках находиться бодай кілька живих глист, то вони свіми рухами мусять кишочки дразнити і лоскотати, тож не дивота,, що се дітину більше або менше дразнить, і вона від сего чуєся загально недужа. Такі діти є звичайно бліді, обвідки їх очий впадають аж в синяве, діти не мають апетиту а противно забагають ріжних нестравних річий—як цукру, ласощів, сирих зернят збіжа, кави, рижу, або їдять вапно і глину. Животк у них звичайно здутий, а коло пупчика дістають вони болів. Часто потирають пальцями ніс, сплять неспокійно, з отвертими очима, а в сні часто скрегочують зубами. Часом можуть дістати навіть судорогів (конвульсиі).

Звідки беруться глисти в дітий? Наші матери говорять, що кожда дітина мусить мати глисти, але се невірно! Глисти не витворюються із соків жолудкових тільки мусять звідкись до жолудка дістатись. В який же спосіб? Треба знати, що глисти плодяться так, як многі инші звірята: несуть яйця. Ті яйця суть дуже дрібненькі ледви оком дослідимі але одна самичка може їх покласти тисячі. Яєчка дістаються з відходами дітини всюди там, де вона свою потребу заспокоює. Колиж потім дітинячі відходи сполоче дощ, то сі яєчка можуть з дощевою водою заплисти чи то до ріки, чи то до криниці, звідки набирають воду, і сим способом дістаються яєчка глисти до жолудка других дітий, або й старих осіб, та там розвиваються у черваки. У дітий мійских, де відходи людські збираються до ям кльоачних, можуть сі яєчка дістатить до страви через нечисті руки родичів, або й самих дітий, що одні з другими бавляться, або через мухи, що на своїх лапочках можуть бути розносщиками ріжних недуг. Лише в таких родинах, де за-

ховується в мешканю, в одязі, на кухні, у стравах, в діточій комнаті—безумовну чистоту, там діти не западають на глисти зовсім, або дуже рідко.

Такою самою дорогою дістаються до дітини також і глисти дрібні нитковаті. Вони доскулюють дітині ще й тим, що лоскочуть іі в отворі відходовім, через що дітина мусить там часто скробатися а у дівчат залазять навіть до полового отвору і викликають там свербянку, печію, заогненє, а навіть білі сплави. Ліком проти глистів єсть цитварове насінє, котрого можна дістати в кождій аптиці без рецепти. Єго подають дітині натще ложочку кавову з медом, цукром або малиновим соком, або випікають з них паланички, що іх дітина натще споживає. Якби зза неприємного смаку не хотіла дітина брати чисте цитварове насінє, то можна купити в аптиці круглі цукорки на глисти, та давати дітині—після віку—два або три денно. Сі цукорки мають в собі витяг з цитварового насіня.

При сім лічену не треба забути одноі важноі речі, а саме: щоби незадовго після ліку дати дітині на перечищенє: чи напару сенесу, чи румбарбаровоі води, чи дітячого меду,—бо инакше могли би глисти на ново віджити.

В нашого народа утвердилося переконанє, що найуспішнійше єсть давати дітині лік проти глист на 3—4 дні перед новим місяцем. Лікарі не дослідили ще причини сего повіря, опертого на досвідови старих людий.

27. ГЛУХОТА

Глухота у людий може походити з трох причин: або заткався зовнішній провід ушний, так, що голос до уха не дістається; або попсувалося щось в середньому ухови, де є кісточки слухові; або вкінці слабість лежить в нерві ушнім, що лучить ухо з мозком.

Чи глухота походить з першоі, другоі чи третоі

причини, може легко пересвідчитися кождий і нелікар, що має дома камертон, то є вилочки, що служать до даваня голосу при співі, або до строєня фортепянів. Сей камертон треба вдарити до якоі небудь дощинки і тою стороною, де єго держиться, приставити до голови хорого зо три пальці понад хорим ухом. Коли хорий буде чути той дзвонячій камертон, то причина глухоти є в зовнішнім проводі ушнім, або в середнім усі,—а коли хорий не чує камертону, то видко що єго нерв ушний знищений, а тоді всяка надія на вилічене є безпідставна.

Перейдемо поодинокі роди глухоти.

А) Глухота, через затканє зовнішного проводу ушного у людий, що не дуже старанно чистять своі уха, а перебувають часто на вітрі і пороху, лучает.ся дуже часто, бо смалець ушний, котрий витворюєся в проводі ушнім кождого чоловіка, згущається, змішується з порохом, твердне, і мов чіп затикає сей провід ушний. Хорий дістає зразу шум в усі, начинає недочувати, а вкінці тратить на сій стороні слух, або—єсли то саме сталось в обох проводах ушних, то на обох сторонах. На се є така рада: треба щоденно два рази впускати до хорого уха по 2—3 каплі теплоі оливи, щоби твердий смалець розмягчити, а за кілька днів гумовим бальоником або шклянною сикавкою вприсковати в ухо теплу воду так довго, поки чіп не вискочить. Хорий в одній хвилі відзискує слух.

Б) Глухота з причини катару або запаленя середного уха. Від задноі части носа провадить до уха тоненька рурочка, що зоветься "трубкою Евстахія". Коли в кого є катар в носі, то він переходить тою трубкою до середноі части уха, то є там де є три ушні кісточки,—і запалює се місце. Хорий чує зразу шум, потім біль, дальше стриканє, а вкінці може частково або цілковито стратити слух. Се було катаральне

запаленє уха. Частійше буває одначе, що серед чим раз сильнійшого болю нагло пуститься з уха ропниста тіч і хорому троха полекшає, але слух ще не повертає. Сей стан зоветься ропним запаленєм уха середного, причім через сильний напір ропи тріскає тарабанчик себ-то оболонка, що ділить зовнішний провід ушний від уха середного і сим то отвором в тарабанчику вилилася ропа на верх. Вправді хорий по сім випливі ропи чується значно лучше,—одначе запаленє уха сим ще не вилічене, теча з уха продовжується, біль в усі відновляється, слух все ще притуплений. Щоби то все усунути, треба піддатись розважному ліченю лікаря ушного. Тут не поможуть ні пьявки, ставлені за ухом, як деякі радять, ,ні смаровила, ні вливаня оливи до уха, ані вприскуваня води, бо тут треба лічити ухо так з зовнішної сторони, як і зі сторони носа. Як кісточки ушні черев ропінє не були знищені, а отвір в тарабанчику заросте, то глухота сего хорого уха може ще частково або цілковито уступити.

В) Глухота через старість. У старих людий всі части тіла твердіють, отже не дивота, що і кісточки ушні тратяь на своїй справности і пружистости.

Г) Глухота в наслідок горячкових недуг. Тяжкі внутрішні горячкові недуги як тиф, шкарлятина, запаленє мозку кидаються дуже часто на уха і витворюють в них запаленя ропні або катаральні, а часто також запаленє нерва ушного. В першім случаю може слух частково або й цілковито повернути,—в другому випадкови глухота є невилічима.

Аптикарі повинаходили ріжні олійки ушні, чи там "олійки слуху", та захвалюють їх по ґазетах як певні средства проти глухоти . З повищого опису кождий може легко зрозуміти, що всі ті олійки не можуть більше помогти, як звичайна проста олива. Коли слабість довше тревае, має кождий хорий на

глухоту удатись конечно до лікарів спеціялістів, або на клініку ушних недуг.

В разах, де слух є чи то через якусь внутрішну недугу, чи через старість притуплений, порадно буде уживати так звані слухові трубки, що їх в разі потреби прикладаємо до уха та ними слух поправляємо. Тут тільки невигідно се, що трубок не можна носити постійно.

28. ГОРЛА ЗАПАЛЕНЯ

Горлом або проликом зветься та часть укладу травленя, що лежить поміж ямою ротовою а іжницею,—отже міститься там: піднебє мягке, язичок, а по обох його сторонах міґдалики. В сім отже місці може повстати або катаральне запаленє горла, або ропне запаленє міґдалів горляних.

а) Катаральне запаленє горла. Оно повстає найчастійше з перестуди, особливож тоді, коли хто зіпрів та вийде на студінь або на вітер. Зразу чує хорий дрощі поза скіру,—поболюють єго руки, ноги, плечі. Але вже при кінці першоі доби зауважує хорий, ковтаючи страви або напитки, у горлі більший або менший біль. Коли заглянути до рота, то видимо, що язик хорого є в задній части білий, а горло, язичок і міґдалики значно червоні. При тому в хорого болить голова, він не має апетиту, і горячка буває. Дуже часто на міґдаликах показуються маленькі, як сімяні зерна білі плямочки. Недосвідчені люди моглиби уважати сі білі значки за дифтерію; але вони є тільки затканими проводами слизистих железів.

Таких хорих треба передовсім положити до постелі, дати їм на перечищенє олійку рицинового (касторку) або сенесу, три дни не давати ничого їсти, лише плинні страви, а горло полокати розтвором квасу борового (одна ложочка порошку на шклянку води). Четвертого або пятого дня хорий звичайно подужує.

б) Ропне запаленє горла. Ропне запаленє горла буває звичайно лиш на міґдалах, і то частійше на однім, а дуже рідко на обох. Слабість начинається звичайно морозом або дрощами, почім наступає більша або менша горячка, біль голови і загальне ослабленє тіла, так що хорий мусить положитися до постелі. Зараз першого або другого дня слабости замічає хорий, що коли ликає чи страву чи воду, то єго з одноі сторони горла болить. Сей біль побільшається з кожним днем і обявляється пізніще не тілько при ликаню, але постійно. Коли поглянем в горло хорого, то побачимо, що один з міґралів, а саме по тій стороні де болить, є так сильно побільшений і опухлений, що заступає нераз більшу половину ями переликовоі. Біль при ликаню побільшається з кождим днем вкінці доходить до того, що хорий цілковито ні страви ні води ковтати не може, а коли до сего присилується, то закашлюється і захлиснеться так, як би дусився. Такий стан треває 8—12 днів, причім хорого біль і голод так умучать, що на ліжку о своіх силах вдержатися не може. Аж коли наконець вилієтьcя хорому ропа з рота—стан його в одній хвилині поправляється.

Слабість ся була ропним запаленєм одного міґдала, то є в середині міґдала творилася болячка, — а коли та болячка лускнула, то хорому відразу полекшало.

Колиж таке запаленє займе рівночасно оба міґдали, то крім подвійного болю в горлі заходить тут ще небезпека удушення, бо опухлі міґдали можуть яму проликову і віддихову так далеко заперти, що воздух не буде мати куди до гортанки перетиснутися. Очивидно, в такому случаю не будемо ждати, коли обі болячки луснуть, лиш треба чим скорше прикликати лікаря, щоби бодай одну болячку розтяв і ропу випистив. Таку операцію можна перевести на-

віть і при запаленю одного міґдала, а саме тоді — коли біль дуже сильно доскулює, хорий постом дуже змучений, а в горлі можна вже запримітити верх на запаленім міґдалику.

Поступоване при ропнім запаленю горла є таке: хорий має лежати в ліжку, а на горло прикладати кілька разів денно зимні примочки. В разі дуже сильного болю порадно буде поставити під щокою 2 до 3 пявки, а против утрудненя в ковтаню держати в устах і ковтати малі кавальчики леду. Впрочім полокати горло розтвором квасу борового, або розтвором хльоркалі.

У людий, що часто западають на катаральні або ропні запаленя горла, витворюється постійне згрубленє і побільшенє одного або двох міґдалів, що спиняють хорому ковтанє та диханє. Такі побільшені міґдали можна без жадного страху дати лікареви витяти. Операція ся не болісна тревае всего кілька секунд.

Тож і дітям, що—чи з роду, чи з віком дістали побільшені міґдали, які їм перешкаджають їсти, говорити та часто в них запалюються і тоді представляють велику небезпеку удушеня, належить їх таки дати витяти.

29. ГОРТАНКИ ЗАПАЛЕНЄ

Гортанкою називаємо сю часть дипного проводу де повстає голос. Катаральні запаленя гортанки, що походять звичайно з перестуди, бувають двояві: острі і проволочні.

а) Остре запаленє або острий катар гортанки приходить найчастійше з такоі перестуди, коли хто на зимнім воздусі кричить, співає, против вітру біжить, або коли переходить на переміну зі студеного воздуху до теплого і на оборот. Головні признаки слабости є: печенє в горлі, обложений а часто хрипливий голос і кашель. Притім загальне пригноблене,

легка горячка і зменшений апетит. Слабість тревае звичайно кілька днів; наколиж хорий завчасу положиться до постелі і буде держатися тепло, то вона може скінчитися за три дні. Найвідповіднійше лічене є: напитися зразу які дві шклянки горячого липового чаю на викликане потів, а опісля часто попивати теплий шлязовий чай осолоджений ледоватим цукром, щоби злагодити печеня і кашель. Не так одначе легко переходить ся слабість у малих дітий.

Дітина бавилася цілий день, може часом лиш раз-два закашляла, аж тут нараз будиться нічю з плачем, сідає або стає на ноги, хоче кричати, та не може, бо голос охрип, а в горлі дусить. Стан такий є для родичів дуже прикрий, бо робить вражінє анґіни і через те назвали лікарі сю слабість фалшивою анґіною. В сему випадку належить викликати в дітині воніти, подаючи іі синій камінь (гляди Анґіна), або порошок. Скоро лиш дітина звонітує, уступають всі грізні признаки хороби і дітина спокійно засипляє. Синього каменя і порошків на воніти не можна дістати в аптиці без рецепти, для того треба попросити знакомого лікаря, щоби або одно або друге для обезпеченя записав. У кого нема ліків на воніти, можна дати дітині випити келишок теплоі води з сілью, а коли се не поможе, то встромити дітині палець в рот та в горлі легко полоскотати. Само собою розуміється що хоть душенє уступило і дітина заснула, то треба іі ще кілька днів держати в постелі, бо такий напад може слідуючоі ночи повторитися.

б) Проволочне запаленє гортанки або хрипка. Люди, що в своім заводі часто наражаються на переміну: на розігрітє і остуду горла, як священики і дяки, що дуже часто мусять розігріті співати на холоді, морозі і вітрі,—або кухарки, що розігріті при кухні часто вибігають на холодний і вогкий воздух,

—або машиністи і кондуктори на желізниці, що серед зими безперестанно розгріваються і остуджуються,—усі названі люди хорують майже правильно на проволочне запаленє або проволочний (хронічний) катар гортанки, котрий обявляєся чи то постійно, чи то часто поворотною хрипкою. Хрипка повстає звідси, що голосниці через часту зміну температури запалюються, грубіють тож голос і тони, які з гортанки виходять, не можуть бути так чистими і звучними, як у здорового чоловіка. В легких разах голос є немов чимсь обложений,—а в тяжких, задавнених, може наступити цілковита безголосиця—афонія; тоді хорий жадного голосу з себе видобути не зможе, лише мусить говорити шепотом.

Кромі наведених випадків буває проволочна хрипка у людий як признак инших недуг. Ввиду сего при лічену хрипки завсігди треба старатись випукати ii властиве жерело. Ітак бувають часто причиною хрипки горляні сухоти (гляди Туберкульоза). Дальше спричинити може хрипку новотвір на голосниці, що заваджає голосови. Так само досить часто викликують хрипку прищі або боляки сифілітичні, що сидять недалеко від голосниць і спричиняють іх опухненє,—та вкінці викликують хрипку також жовни на шиі, коли вони лежать на боці дишиці і утискають нерви гортанки. Ці всі недуги треба перше лічити, бо інакше хрипка не уступить.

Саму катаральну проволочну хрипку лічиться так, що перш за все належить усунути всі причини хрипки. Тож повинні хорі на хрипку одіватися завсігди тепло, і одінє своє приміняти до пори і температури. Против вітру йдучи не треба голосно говорити ані співати; тютюн і цигара залишити курити так само не іcти надмірно студених страв і не пити студеноі води; уникати диму, пороху і не перебувати в парній, душній комнаті, де є більше людий.

Колиж кому випаде конечно на дворі довше говорити або співати, то треба пристанути і обернутися плечами до вітру.

Ліки на хронічну хрипку є аптичні і домашні. Коли хто буде міг заховати всі наведені осторожности, то може пробувати лічитися домашними средствами: пити в ранці і в вечері теплий шлязовий чай, з ледоватим цукром; або смоктати кільки разів денно шлязові або солодові цукорки;або вкінци2—3рази денно вдихувати запомочію інгаляційної машинки (описано: Анґіна) чито одну із згаданих вод мінеральних, чи розчин соди і соли (пів ложочки соди і пів ложочки кухонної соли до одної шклянки води) чи то розтвір алуну (пів ложочки алуну до шклянки води). Коли те все не помагає, то треба порадитися лікаря, котрий передовсім постарається відшукати причину хрипки, та опісля зарядить лічене чи то внутрішніми ліками, чи засипованем гортанки за помочію ґумової рурки, чи пензльованем гортанки за помочію квачика. Для сего лічення дуже користно є виїхати над море, де хорий може віддихати парою насиченою солею, а також побувати в горах.

30. ГОРЯЧКА

Горячка не є властиво жадною осібною недугою, лиш признакою ріжних острих, то значить свіжих недуг. Ітак наприклад є горячка запальна, горячка тифусова, горячка пологова і т. д. Про всі ті роди горячки є бесіда в осібних відділах.—тут лише вказується як пізнавати горячку.

Горячка є піднесене теплоти тіла у всіх єго частях. Хоть часом хорий чує горячку лише в голові, а руки і ноги суть студені, то помимо сего горячка є в цілому тілі, лиш на разі не виступила на верх.

Горячку можна пізнати через приложене руки до тіла,—однак ще точнійше її пізнати по ударах

живчика (пульса) і через заложенє тепломіра (термометра). Живчик бє у здорового дорослого чоловіка 70—80 разів на мінуту, а при горячці буде бити 100 і більше разів. Термометр Цельзія заложений під паху, показує у здорового чоловіка 37 степенів; у горячкового буде показувати 38, 39, а при сильній горячці навіть і 40 степенів.

При горячці чує хорий втому, пригнобленя, неспосібність до своєі звичайноі праці. Тож такий хорий повинен перебувати горячку у постелі.

31. ГРИЗЬ

Гризею називає наш нарід слабість, що в середині гризе, справляє болі, після чого наступають випорожненя. Науково сю слабість називаємо "острий катар кишок". Гризь у старших людий та у малих дітий має зовсім инший перебіг.

а) Гризь у дорослих людий. Причиною сеі недуги є найчастійше переповненє або попсованє жолудка тяжкими, несвіжими або нездоровими стравами, часом перестуда або наглий перестрах. Наперед чує хорий в жолудку перевертанє, гуркотанє і неспокій. Невдовзі одначе наступає в животі біль, а потім випорожненє, і то нераз з такою силою, що відходів ані хвильки в собі задержати не можна. По однім такім випоржненю наступає друге, трете і десяте, а перед кождим в животі болить, корчить і гризе, а знов по випорожненю повстає напятє в відходовій кишці, так що хорому здається, немовби він потребовав дальше випорожнятися,—но тут помимо тисненя і душеня нічо не виходить. Притім хорий на лици звичайно живо зміняється, блідне, лице його нагло марніє, а в тілі наступає горячка. Слабість може тревати два-три дні, но часто може протягнутись і довше, а хорий чим раз більше марніє і тратить сили.

Першим ліком в сій слабости є цілковите прочищенє-випорожненє хорого жолудка. Ті випорожненя що наступали самі через себе, не много значать, бо походять лиш з долішних частий кишок, — а тим часом в горі залягає єще нераз велика скількість нестравленоі поживи. Треба отже провід кормовий випорожнити з гори. Найлучшим средством на се є ложка чи півтора рицинового олійку, або склянка гіркоі води. Рівночасно треба хорого положити до постелі, прикладати до живота три рази денно примочки (мокрі компреси) з вистоялоі води, обведені довкруги сухим ручником або хусткою, і не давати єму ніякоі поживи, лиш тільки клеік з ячмінних або перлових круп,—та як напій холодний чай з червоним вином. При такому поступованню може хорий і без лікаря скоро видужати. Коли би то не помагало, ,треба конечно закликати лікаря.

б) Гризь у малих дітий. Здорова дітина випорожнюється два або найбільше три рази на добу, а відходи іі суть жовті, рівномірно лемішковаті. Цілком инакше є при гризи: дітина випорожнюється кільканайцять, а навіть кількадесять разів на день, а відходи є або цілком воднисті, або подібні до зеленоі юшки, в якій плавають куснички звурдженого сира, темноі флеґми, а навіть крови. Зразу дітина перед кождим відходом плаче, кулиться, бо іі болить в середині; пізнійше одначе, коли відходи є дуже часті, дітина іх не чує і они відходять безвістно. Через сі часті випорожненя і сильні напинаня ослабляється кишочка віходова до тоі міри, що вона по кождім майже відході вилізає з заднього отвору, так що родичі мусять іі назад запихати. Очевидно, що при такому стані кишок не може бути і жолудок здоровий. Дітина тратить апетит і часто по кождім іджению вонітує. Не дивота отже що дітина вскорі зачинає марніти, сохнути, а прості люди кажуть, що ді-

тини учіпились сухоти. Таке висохненє дітини може дійти до тої степени, що на чолі дітини покажуться морщини, як у старця, очи позападаються в глибину, ребра повиступають на верх, животок стане як тісто, а шкірка на ручках і ніжках буде висіти як мішочки. Дітина нездужає плакати, лиш стогне і пищить. З частих випоржнень і безперестанної вогкости тіло дітини коло отвору відходового випріває, червоніє, запалюється і болить так дуже, що дітина в сих місцях навіть не дасть себе діткнути. Язичок дітини або сухий, спалений, або білий, білими плісняв ками покритий.

Коли слабість дійшла вже так далеко, як ось описано, то звичайно на се ратунку вже нема. Треба отже взятись до лічення дітини тоді, коли слабість що йно началась, щоби она не розвинулася в так страшний спосіб. Лічене треба зачати від перечищеня жолудка, бо при ослабленім травленю залягають в кишочках страви нераз дуже довго. Найкраще дати олію рицинового (касторового масла) маленькій дітині одну кавову ложочку, а старшим дітям дві або три. Аж коли дітина добре випорожнилась і з неї вийшло много нестравлених, зелено-рудих, неприятно вонючих частий поживи, начинаємо властиве лічене.

В цілі лічення повинні родичі завізвати совістного лікаря, бо є се слабість тяжка, тож не мож її лічити на один спосіб. Лише для сих родичів, що не мають можности спровадити лікаря, подам тут головні приписи лічення і плеканя такої хорої дітини. Передовсім треба бути осторожним з подаванєм дітині поживи. Страви повинні бути по більшій части легонькі клеєваті, бо такі можуть найскорше загоїти рани, що в кишочках поробилися. Отже самого молока не вільно подавати, лиш розпущене або чаєм, або ячміннім клеїком. Єслиби дітині і при та-

кій дієті не поліпшилось і вона діставала від молока вонітів, то треба молоко зовсім усунути і подавати на переміну чистий рідкий ячмінний або перловий клеік і чистий воловий або телячий росіл, а за напій слабонький холодний чай (барви соломяної) слабо осолоджений.

З домашніх ліків приведу тут лиш два, а саме льняну воду і вивар салепового коріня.

Льняна вода є се вивар насіня льну. Варити єго треба так довго, аж вода стане липка, клейовата. На пів літри води вистарчає мала ложочка насіня. Сей вивар треба остудити і подавати дітині малими ложочками. Подібно клеєватий є також вивар з салепового коріня. То корінє, потовчене на порошок, можна дістати в кождій аптиці. На пів літри води вистарчає мала ложочка порошку. Той вивар подається дітині так як льняна вода. Оба вивари, льняний і салеповий можна дітині подавати також в леватині, то є вливати апаратом Геґара у відходову кишку. Лічене гризі за помочію леватив є дуже важне, бо лік дістаєся просто до хорих кишочок і може прищики в них дуже скоро вигоїти. Такі левативи треба робити дітині хоть два рази денно, і то зараз по якомусь випорожненю. Маленьким дітям можна робити левативи ґумовим бальоником. Однорічній дітині вистарчає влити одну десяту часть літри, старшим осьму часть, а єще старшим четверту часть. Дітина повинна задержати в собі леватину хоть 10 хвиль.

Кромі сих внутрішніх ліків треба давати дітині на живіт мокрі, висихаючі примочки, які з верху треба обвязати хусточкою так, щоби животик розгрівався. Єще ліпше помагають в сій слабости теплі купелі. Щоби сі купелі ділали також скріпляючо на ослаблене тіло дітини, добре буде спорядити їх з трицем, то є з цвітом сіна, якого на тоці кождої сто-

доли богато натрясається. Се тринє напарити кипятком, а коли вода трохи остигне, купати в ній хору дітину раз або два рази денно.

32. ДИЗЕНТЕРІЯ або ЧЕРВІНКА

Дизинтерія єсть недугою заразливою; тож коли в якій родині занедужає на ню дітина чи дорослий чоловік, то рідко коли можна устерегти других членів родини від занедужаня. Нарід називає сю слабість червінкою, а се длятого, що в хорого є відходи рідкі, воднисті, флеґмисті перемішані з кровію, або таки чиста кров.

При дизентеріі творяться в грубих кишках прищі. Сі прищі щезають, їх верхня часть відпадає, а на споді повстають широкі боляки і рани, що виділюють з себе гній (зою) і кров.

Слабість зачинається звичайно болем живота, по котрім наступає немов невинне розвільненє. То розвільненє спроваджує болі в животі, а випорожненя приходять чим раз частійше: зпершу кільканайцять разів на добу, а пізнійше навіть кількадетять. Перед кождим випорожненєм хорий має сильну різь в животі, а підчас відходу і по відході буває так сильне пертє, що хорому аж кишка відходова висуваєся на верх. Початкові відходи бувають єще жовті і містять в собі рідкий кал; але пізнійші складаються лише з білавих і жовтавих шматків або грудочок, а межи ними або лиш жилочка крови, або більша скількість червоної чистої крови. Після кождого такого напруженого випорожненя чує хорий надзвичайну втому, ослабленя, так що нераз не здужає сам перейти до постелі, лиш треба єго переносити,—а упавши на постіль, лежить блідий, омлілий, з позападаними очами. Ся слабість треває звичайно 7—8 днів. Через той час нераз і цілими днями не видко в випорожненях калу, лиш флеґму,

шматки і кров. Аж коли слабість кінчиться—зачинає показоватися у відходах кал, а випорожненя приходять рідше і з меншими болями. Коли же слабість має скінчитися смертію, то відходи набирають барви брудно червоноі або сіроі, а вонь іх подібна до гниючого стерва. Хорий слабне чим раз більше, єго живчик ударяє дуже скоро і слабо, в цілім тілі єсть горячка, хорий часто баламутить, стає непритомним, і так наближається до кінця. Смертельність виносить на сто хорих 15—20.

Дизентерія появляється у нас особливо в літі серед горячих днів. З того думають, що причиною дизентерії є незрілі овочі. Однак наука вказала, що не овочі, ані жадна інша пожива не спроваджують дизентерію, лише неоглядне захованє підчас пануючоі слабости. Причиною слабости є заразки, що серед літа дуже живо розвиваються, та з нашою поживою і з водою можуть дістатися до нашого тіла. Головним отже способом забезпеки від сеі хороби є: не іости ніяких сирих страв, а так само сирих овочів, бо на іх поверхні могли сі заразки або самі усадовитися, або дістатися там від нечистих рук;—так само не пити води просто з ріки або з колодязя, бо тут можуть бути заразки від чужих коновок, та взагалі старатись за чистість своіх власних рук, щоби—дотикаючи ними страв при іженню—не занести заразків до свого тіла. Притім також треба уважати на мухи, щоби вони не сідали на наші страви, бо можуть дуже легко принести заразок на своіх лапках.

Що до лічення дизентерії то раджу передовсім в кождім случаю, бодай на початку, удатись до лікаря. Є то слабість тяжка, дуже легко може взяти злий оборот, отже не треба брати лічене на свою совість. Заки однак завізвеся лікаря, буде дуже вказаним подати хорому одну або дві столові ложки рицинового олійку на вичищене кишок. Через таке перечищене

видалюються заразки з тіла, а також запобігається пертю і тисненю в животі. Дальшим помічним средством против болів і пертя суть горячі оклади на животі, чи то з ручників замочуваних в горячій воді, чи з горячоі пшоняноі або гречаноі каші, завиненоі в ручник. Також теплі купелі справляють хорому значну полекшу, отже можна іх робити хоть два рази денно. Дієта повинна бути через цілий час слабости плинна,—отже ячмінний, вівсяний або рижовий клеік, росіл з волового, курячого або телячого мяса, чай з червоним вином або з молоком,—а як напій переварена і вистуджена вода, чай, та льняний або салеповий вивар (гляди "гризь"). Також порадно буде давати хорому 2—3 рази денно лєвативи з льняноі або салеповоі води, в котрій розпущено одну ложку борового квасу. Коли ослабленнє хорого велике, треба єму давати часто по ложочці токайского вина, або вина мадейри, або додавати до чаю по ложочці коньяку. З причини, що відходи хорих на дизентерію є заразливі, треба поливати іх карболевою водою і зараз виливати до ями клоачноі або закопувати. Таку саму осторогу треба заховувати і з білєм хорого, а саме простирала і всяке инше через хорого уживане білє треба наперед через 24 годин намочити в 5-процентовій карболевій воді, та опісля прати. А по виздоровленю хорого треба всю обставу комнати і поміст випуровати лугом, а стіни хоть до половини вибілити.

33. ДИФТЕРІЯ

Дифтерія є то заразлива слабість горла, по більшій части дітий. Досліди лікарскі новійших часів виказали, що причиною дифтерії є малі заразки т. з. "прутні Лєфлєра", що іх найдено у дітий хорих на анґіну (задавлячку).—Тим-то уважають тепер дифтерію і анґіну за одну і ту саму хоробу з тою ли-

ше ріжницею, що анґіна сидить в гортанці і дишниці, а дифтерія в горлі, на язичку і мікдалах.

Дифтерія обявляється в слідуючий спосіб: дітина дістає горячку, біль голови, є сумна, без апетиту і жалується на біль горла, особливо як що має ковтати. Коли подивитися хорій дітині до горла, то побачимо: язик є білий, обложений, а горло—язичок, мікдали і задня часть пролику червоні. Невдовзі одначе біль і горячка більшають, дітина вже не може ходити, лиш покладається, желези підщокові опухають і болять, а на мікдалах показуються білі пятна в більшій або меньшій скількости величиною за зерно проса або льняного сімени. Такий стан триває 4—5 днів, пісня чого пятна щезають, горячка меншає, а хора людина приходить поволи до здоровля. То єсть найлекша форма дифтерії, що од сих прищиків в горлі і на мікґалах зветься "прищиковим запаленєм горла". Друга тяжча форма дифтерії обявляється тим, що описані прищики на язичку і мікдалах зливаються разом і грубіють так, що оба мікдали, обі сторони язичка і луки, що лучать язичок з мікдалами, виглядають якби порослі жовтосірою оболонкою, що іх сильно держиться. Ся оболонка ширшає слідуючого дня в гору до носа, або в долину до гортанки. Горячка тут більша, поликанє дуже тяжке, а пожива вертає часто носом. Желези надщокові суть значно опухлі і дуже болючі. Діти часто зриваються, маячать, кидаються—словом представляють стан дуже тяжкий. І ся форма "дифтерії оболонової" може єще до 8—10 днів скінчитися добре, а саме коли оболонки повідділються, повідпадають, горячка зменшиться і дітина начне дужати. Найбільша небезпека настає лиш тоді, коли дифтерія займе гортанку і запре воздух так, як то було описане при анґіні. Після оболонок позістає звичайно через довший час пораженє язичка і поли-

кових мяснів, так що єще довший час по видужаню дітини можуть вертатися поликані нею страви носом.

Найтяжша форма і звичайно смертельна єсть дифтерія ґанґренова. Она начинається звичайно так як перша форма, переходить живо в форму оболонкову, однак сі оболонки—вмісто відпадати, набирають барву сіро-темну, начинають розпадатися і вскорі гниють, а хорий умирає на закажене крови. Хорий на таку дифтерію лежить бездушно як при тяжкім тифі: голова горяча, руки і ноги студені, лице пожовкле, очи запалися, живчик скорий і дуже слабий, з носа соктить брудно-кровава теча—сукровиця, а з рота несеться непріятно гнилий сопух. Хорий єсть звичайно непритомний, часами зривається, часами стогне, чим раз гірше—аж до кінця.

Дифтерія взагалі є недугою дуже заразливою. Она може перекинутись від одного хорого на другого, або заноситься одежею, постелею, а навіть воздухом. Ввиду сего, як скоро дифтерія покажеться в якій родині—хотьби в одної дітини—треба всі другі діти зараз з дому усунути, а навіть вивезти з сеї місцевости, де дифтерія. Довгі літа не мали лікарі против дифтерії жадного ліку. Недавно ще господарила вона по деяких місцевостях так, що діти вмирали як мухи. Недивно отже, що академія наук у Парижі визначила при кінці минулого століття велику грошеву нагороду для сего, хто би винайшов певний і дійсний лік на дифтерію. І справді невдовзі винайшли його майже рівночасно доктори Ру в Парижі і Берінґ в Берліні. Не є се лік до внутрішнього уживаня (до питя), але його вприскують під скіру. Сей лік витворюють так: сировицю крови хорих на дифтерію дітий защіплюють коням; по якомусь часі спускають сим коням кров, з сировиця з сеї конячої крови є спасенним против дифтерії ліком. Лік сей називається: "сировиця протидифтерична". Досліди

на многих тисячах хорих дифтерією виказали, що коли сю сировицю вприснути під скіру хорій дітині, то хотьби ціле горло було вже обложене оболонками, оболонки вже на другий день начнуть відділятися, а хороба вже не перейде до найтяжчоі третоі форми дифтерії. Длятого нехай се буде безусловною заповідю для всіх читачів сеі книжки: скоро тільки розпізнано дифтерію, треба безпроволочно вдатися до лікаря, щоби вприснув протидифтеричну сировицю. Лік сей є так певно помічний, що завдяки єму дифтерія стратила вже на все свій небезпечно убійчий характер. Одначе не тілько в початках дифтерії, але навіть і в задавнених разах не треба зволікати з вприсненєм, бо і тут можна бодай ще половину хорих уратовати. Кромі сего головного лічення дифтерії заряджують лікарі ще слідуючі вспомагаючі способи: полоканє, щоби оболонки на язичку і мікдаликах лекше розпустити; вдихованє (інгаляцію), щоби не допустити до появи оболонок в гортанці; сприскуванє носа, щоби не допустити оболонок до носа; пендзльованє горла, щоби оболонки—на скілько іх досягнути—можна було знищити. Внутрішніми ліками впливають на горячку, апетит і на сили хорого.

Щоби отсі всі способи можна було розумно ужити ,на се треба доконче поради лікаря. Тож раджу ще раз: не легковажити і найлекшоі форми дифтерії, бо з неі може вивязатися і найтяжча. Лікарска поміч єсть тут єще і тим важна, що—на випадок недуги в одноі дітини—можна через вприсненє сировиці здоровим дітям іх зовсім охоронити від зараженя.

Після видужання дифтеричноі дітини треба в комнаті і мешканю перевести дезинфекцію, бо заразок дифтерії може ще й по 6-ти неділях дістатися до других місцевостий.

34. ЄГИПЕТСЬКА СЛАБІСТЬ ОЧИЙ (Трахома)

При описі ока єсть наведені ріжні найчастійші недуги очні. Дуже заразлива хороба очий "трахома", по людовому "трахом", називається єгипетскою для того, що появляється в Єгипті звичайно після виливу ріки Нила: тоді бактерії сеі недуги мають найліпшу нагоду розвиватися і діставатися до людий. Називають сю слабість також військовим запаленєм очий, а то для того, що вона буває звичайно межи вояками.

Трахома може бути або остра або проволочна (хронічна). **Остра слабість** охвачує око дуже нагло. Око начинає пекти, боліти, повіки червоніють, грубіють і напухають так сильно, що хорий має щілину ока заперту та з трудом може іі отворити. По отвореню щілини очноі видно, що внутрішня оболонка повік є рівномірно вишнево-червона як оксамит, опухла, а з шпари очий випливає жовтий гній. Також і саме око єсть звичайно заняте, а на ньому видко або прищики, або малі болячки, або затемнене рогівки. Такий стан ока не може довго тревати. Коли сю слабість живо не лічити, то витвориться запаленє цілого яблока очного, через яке хорий може дуже скоро осліпнути. **Проволочна трахома,** або повстає з острої або вже з самого початку не є так загониста, як остра форма. Звичайно по таких людях не пізнати, чи вони хорі на очи, бо очи виглядають майже незмінені. Коли одначе такому хорому заглянем на внутрішню сторону повік, то побачимо що замість гладкоі рожево білоі оболонки находиться там велике число жовтавих гузочків величини зерна проса. Ті гузочки є осідком египетських заразків; з них виділяється воднисто-ропна теча, що може заразити око здорового чоловіка. Є два ліки на египетське запаленє очий: ляпіс, (пекольний камінь) і сіркан міди (синій камінь). Они уживаються або розпущені, або в цілости. Спосіб уживання залежить від осу-

ду очного лікаря. Гузики трахомові можна також випікати розжареним желізом, або роздавлювати осібним приладом. В кождім случаю хорі на трахому повинні стерегтися, щоби не заразили здорових людий, отже повинні уживати осібних ручників, осібних хусточок до носа; а хорі на трахому діти не повинні спати із здоровими дітьми. Перш усего має на трахому так довго лічитися в очного лікаря, поки слабість цілковито не вигоїться. А треба знати, що таке лічене треває нераз тижнями,а навіть місяцями.

35. ЕПІЛЄПСІЯ (Падавиця)

В звичайнім житю називають сю недугу "недугою св. Валєнтія". Вона має свою причину в проволочнім запаленю сеі части мозку, що становить получене мозку з хребетним стрижем; буває вона зарівно у дітий, як і у дорослих осіб. В дитинячім віку є напади падавиці так легкі,що їх і дослідити годі. Мале зморщене чола, незначне скручене голови на бік, хвилевий заворот голови, або нагле остовпіне, все те є так дрібні признаки, що родичі звичайно не звертають на них уваги, а коли і звернуть то скоріще лише упімнуть дітий за те. А прецінь є то вже початки сеі страшноі недуги, що в цілій своій силі розвивається аж в молодечім віці і проявляється так званими епілєптичними нападами. Перед нападом замічає хорий в собі якесь занепокоєне, але вже за кілька хвиль, часом—легко крикнувши, падає мов неживий на землю, тратить свідомість, очі ставить прямцем, або повертає ними то в ліво то в право і начинає корчево трясти руками і ногами, а з рота пускає піну. Такий стан треває 3—5 хвиль, або й довше, почім хорий є звичайно дуже втомлений, віддихає тяжко й глибоко, та—прийшовши до свідомости—нічого не знає, що з ним діялося. Такі напади можуть повторятися кілька разів денно, або раз на

тиждень, або й рідше в день та в ночи. Наклін до епілєпсії є по більшій части вроджений від родителів, що терпіли на якусь нервову недугу, або навіть може походити від дідів. Але також можна сю недугу набути через потрясенє мозку при упадку, або через удар в голову, або через иншу яку мозкову слабість. Скоро отже такий нервово хорий чоловік нагло чого налякається, або дуже загризеться, або нагло утішиться, то се може бути найблизчою причиною першого нападу. Лікарі намагалися від давна винайти против сеі тяжкоі недуги який помічний лік, одначе хотя винайшли много ліків, що в однім або другім разі помагали, то дійсно помічного ліку против падавиці у всіх случаях і у всіх хорих до тепер єще не винайдено. Крім аптичних ліків, уживаних по лікарським рецептам, є ще чимало так званих простих або домашніх ліків, що їх уживає народ против падавиці. А що деякі з них справді помічні, для того належить тут про них згадати. Перше місце між домашніми ліками на падавицю займає корінь чорнобіля (Artemisia vulgaris). Старі люди повідають, що не кождий чорнобіль придається на лік, лише такий, що росте на каменистих, соняшних місцях. Єго належить викопати в осени, пересушити на перевівнім місци, не обтріпуючи з землі, щоби не пообривати дрібних корінців, в яких находиться властивий лік. —Сей корінь разом з дрібними корінцями треба по висушеню розтерти на дрібний порошок, пересіяти через густе сито і подавати хорому зараз по нападі в скляночці чаю, а саме: дорослому одну столову ложку нараз, а дітям після віку по одній або по дві ложочки. Хорого після сего належить зараз положити до постелі і треба накрити, щоби зпотів. Як напади повторяються кілька разів денно, то належить сей лік подавати якийсь час щодня рано, натще. Подібно можна сей лік заживати також в виварі три рази

денно по ложці столовій; дітям подавати відповідно менше. Сей спосіб лічення падавиці коренем чорнобіля подано тут по описови одного старого селянина, що ним мав вилічити вже не один випадок падавиці. Хоча лікарі сього способу не уживають, то описано його тут на те, щоби люди, що вже ріжні другі ліки без успіху уживали, мали змогу ще і сей спосіб попробувати. Належить одначе знати, що тепер мало в котрій аптиці можна дістати правдивий корінь чорнобіля. Треба виразно жадати "artemisia vulgaris", —бо в противному разі дадуть "artemisia absinthum", себто наш звичайний полин. Тим то найкраще буде, коли хто хоче приготовити собі лік з чорбіля, щоби сам корінці викопав і приготовив так як було описано. Чорнобіль є се зілє, що у нас росте всюди при дорогах, під тинами, над ровами. Другим домашним ліком против падавиці мають бути листки з рути (Ruta graveolens). З сих листків зробити напар і давати єго пити хорому пів склянки зараз по нападі, та опісля єще якийсь час щоденно рано натщо. Позаяк против падавиці не винайдено єще певного ліку, то деякі аптикарі і ріжні знахорі-чудотворці оголошують по ґазетах і календарях ріжні мнимо чудесні средства,—а легковірні люди дають ловитися на сі ґазетні анонси та спроваджують ріжного рода дрянь за дорогі гроші, щоби вкінці переконатись, що все те нічого не помогло. Оттут належить остерегти перед всіми ґазетними ліками, бо в сій недузі доконче потрібно звернутися до совісного лікаря, що постарається пізнати причину недуги і її усунути. Один з наших селян писав до мене перед кількома літами про нехибний лік на падавицю, а саме про "містиско", що відходить з кітки після породу.—Містиско се треба висушити на печи, стерти на порошок і в разі нападу розробити в воді і дати хорому напитися. Сим способом мав він вилічити кількоро людий.

Скільки в сему правди я не вмію сказати. Можливо, —що такий спосіб лічення опирається на людовім досвіді лічення нині так званою "орґанотерапією".

Вкінці мушу ще поучити, як належить поступати, коли хто дістане нападу епілєптичного. Нарід повідає, що треба затиснені кулаки силою розтворити, рот ложкою роззявити, і всипати до нього соли, а хорого обернути так, щоби ноги прийшли там, де лежала голова. Сими пересудами ані хорому не поможеться, ані нападу не скоротиться. Колиж хорий в наглому нападови стявши зубами перекусив собі язик, або нігтями зранив собі долоню, тоді треба випрямити пальці і роззявити йому рота. Впрочім в часі нападу належить поросипинати на хорому все одінє що його гнете і уважати, щоби він бючи поперед себе руками і ногами де небудь себе не поранив.

36. ЖИЛЯКИ НА НОГАХ

В людини єсть двоякі судини, якими тече кров. Ті судини, що ними тече кров ясно червона—називаються "бьючки", бо навіть нераз через скіру можна бачити, як вони бють—а ті, що ними тече кров темно червона, що повертає від тіла назад до серця, називається "жилами". Жили мають стіни слабші, тоньші, а щоби кров в них не опадала, мають вони в середині малі заставочки. Буває—у людий, що в своїх занятях приневолені довший час стояти або много ходити, дальше у людий товстих, загалом тяжких, теж у вагітних жінок, а вкінці у хорих на пухлятину або яку иншу недугу в животі,—що у тих людий жильна кров з ніг не має сили переходити правильно на верх до серця, лише задержується понад заставками в ріжних місцях стіни жильної так, що жили виглядають з верха як волосниці (рожанець). Найчастіще буває се на підстегню; тут жили не мають місця розширятись в середині та розширяють-

ся найбільше до поверхні скіри, де виглядають як грубші або тончі батоги, на яких понавязувано богато гудзків. Коли по такому підстегню перейти рукою, то можна дуже добре сі гудзки вичути як грубші місця під скірою. Сі гудзки єсть на жильних заставках, на яких осіла сціплена кров. Такі розширені жили на ногах справляють хорим великі пакости і долегливости. Ноги є тяжкі, в кождому місці болющі; хорий не може ані довго ходити ані стояти; болі нераз так докучають, що хорий стогне як при ревматизмі. Одинокою полекшою для хорого є лежати: тоді обіг крови є легчий, бо жильна кров тече поземо. Сі порозширювані жили мають дуже тоненькі стіни, а рівночасно скіра підстегня над жилами тоншає на стільки, що нераз здається, начеби жили не були навіть прикриті скірою. Отже дуже легко може статися, що жилка в якомусь місці чи сама собою, чи від легкого натиску—чи від удару трісне, а тоді пускається з неі кров струєю. Звичайно приходить се ненадійно; хорий перестрашений не вміє течу крови перепинити, а як се випаде в ночи, то вся кров може з чоловіка сплинути. В инших випадках витворюються з сих порозширюваних жил боляки і рани на ногах, а саме через те, що в хорого завсе на сих місцях скіра свербить, він скрьобається і так сам собі розранює скіру. Сі рани тревають нераз роками, бо іх не мож загоіти поти, поки не усунеться причини, тих розширених жил. Вкінці витворюється з порозширюваних жил так звана слоневатість ніг. Понятно, що через неправильний обіг крови в ногах стануть ноги пухнути, тверднути, грубіти,—а коли такий стан потреває довший час, то ся форма ніг остається на все і ноги перемінюються у тверді колоди, подібні до лап слона. Одинока рада на розширені жили є завиванє (бандажованє) ніг бавовняною тасьмою на 3—4 пальці широкою а на 5 ме-

трів довгою. Звинути сю тасьму тісно в круг і щільно та досить сильно повивати хору ногу начавши від пальців аж до коліна. Се повиванє належить робити місяцями, а навіть літами щоденно зараз як встав хорий з постелі, коли жили ще не набреніли, та нога ніби тонка. Дуже порадно булоби, щоби не сам хорий повивав собі ногу, лиш щоби приучив кого другого до того,—бо коли хорий при бандажованю згинається, то жили не так легко даються утиснути. Одначе спосіб повиваня повинен хорому хоть раз показати лікар, бо зле повиванє може вмісто помочи ще більше пошкодити. Вечером, ідучи спати, треба бандаж скинути. Я знаю, що багато хорих не будуть з сего способу лічення задоволені, та по якомусь часови перестануть се робити, бо воно ім знудиться, та хорий рад би вилічитись скоро. На се нема ради; лічене сеі слабости вимагає великоі витревалости і терпеливости. Кромі бандажованя є порадно натирати хорі ноги рано і вечер камфоровим спіртом або французкою горівкою,—бо через таке натиранє розширені жили скріпляються. Як вище було згадано витворюються з розширеня жил звичайно через шкрабанє більші або менші боляки і рани, що хорим людям ще більше доскулюють і чинять їх несносібними до жадноі фізичноі праці. Слабість ся називається "боляки підстегня". Боляки сі довго не піддаються лічену, бо іх вигоєнє залежить від уступленя жил на ногах; між тим хорі думають, що боляки сі можна якою небудь мастю вилічити. Найчастіще вживає народ на се розхідникову масть або листє бабки. Належить хорим одначе знати, що на сі боляки не поможе ніяка масть, коли хорий не лічить рівночасно розширеня жиль А лічене сих двох недуг може розумно перевести лише лікар.

37. ЖОВНИ (Скрофули, золотуха)

Жовни є властиво слабістю дитинячого віку, одначе коли завчасу не вилічити, то може ся недуга тягнутися через весь вік людини. Є се слабість крови і судин лімфатичних. Хорі на жовни діти є бліді, ніжні, безсилі, а на лици якби налиті. Крім сего дістають вони більші або менші ґулі, над котрими скіра є зразу зовсім незмінена, а ґулі самі собою не болючі. Доперва по якомусь часі начинає одна або друга ґуля пухнути, червоніти і боліти, словом она запалюється. Запаленє се не йде одначе так скоро, як нпр. у болячки; навпаки мине нераз і кілька неділь, заки ґуля змякне і отвориться; а коли лусне, то не виливається з неі одностайна густава зоя як при болячці, лиш троха сирваткової течи в котрій плавають до сира подібні білі шматочки. Болячка після течі звичайно живо вигоюється, але відкриті жовни слезять ще догий час, а коли накінець загояться, то лишають по собі тверді, вистаючі, червоні, покривлені, вже з далеку видні виразки. Иншим разом усадовляються жовни в шкірі дітини, а тоді скіра чи то на голові, чи на лиці, чи на шиі,чи межи ніжками начинає зразу випрівати, та опісля пухне, червоніє і виділяє з себе сирватковий гній, що присихає до тіла і творить широкі гидкі ступи. Знов у инших дітий появляються жовни в слизистих оболонках ока, уха, носа, уст і горла. Тоді очи дітий є червоні, запалені, —а з них плиють слези і гній; на рогівці і лучниці творяться пришики, що справляють дітині великий біль і не дають ій дивитися до світла, так що дітина сидить все в кутику відвернена від світла. Уха у таких дітий чероні, опухлі, а з ущий тече гній; слух ослаблений, бо і середнє ухо і тарабанчик звичайно ушкоджені. Ніс грубий, почервонілий,а з него безперестанно витікає мокрота, або в дірках творяться ятристі струпи. Обі губи напухлі і часто попукані, а

желези мікдалові в горлі опухлі так сильно, що дітина з трудом може ликати. Вкінці можуть сидіти жовни ще в костях і суставах, особливо в ліктях, колінах і кістках. На сих місцях кість і сустави опухають, червоніють і начинають боліти; по повнім часі опухоль закривається, а з середини виходить лиш сирватковий гній, що слезить опісля місяцями і роками, а опухненє суставів викликає іх штивність і каліцтво. З сего опису видко, що жовни є дуже тяжкою недугою. Звичайно бувають жовни вроджені, походять від родителів. Досвід науки виказав: родителі скрофулічні або чахоточні (сухітники), або що колись були хорі венеричними недугами або що в старости породили дітину, або немічні, або навіть молоді й здорові—але в близкому спорідненю—звичайно мають дітий хорих на жовни. Здорові діти можуть дістати жовни від недужоі або жовноватоі мамки, або коли кормляться нездоровим молоком, коли живляться лише мучними стравами, а мало молочними,—коли мешкають в низких, тісних, вогких і студених хатах. Вкінці можуть діти дістати жовни після кору, шкарлятини, віспи, коклюшу і після других тяжких діточих недуг. Відповідно до сего треба поступати, коли хочеться запобігти жовнам, або іх лічити. Ітак хорі жовнами люди, заки добре і тревало не вилічаться, не повинні вступати в супруже, бо іх діти будуть нещасливими. Колиж такі діти з хорих родителів прийдуть на світ, то треба іх віддати на кормленє здоровій і молодій кормилиці-мамці та опісля треба іх добре живити тепло одівати і держати в яснім, чистім і сухім мешканю. Кромі хліба і бараболі треба таким дітям давати також молоко, яйця, масло і мясо, треба іх привчати до правильного житя, виводити іх часто на свіжий воздух, на прохід,—позволяти ім бігати, плавати, ґімнастиковатися, не обтяжати іх науками, вчасно класти спати, а хотьби

і раньше будити. Що до властивого лiченя, то раджу у всякому случаю удатися до лікаря, бо жовни обявляються в так ріжних формах і образах, що в кождому майже случаю мусить бути примінений инший спосіб лiченя. Є однако й загальні ліки проти жовнів, що в кождого хорого можна із значним успіхом уживати. І так від давних часів приписують лікарі таким хорим пити олій з морскоі риби званоі "тріска". Сей олій зветься коротко "рибячий олій" (Dorsch-Lebertran), а коли його діти або молодші хорі довший час уживають, то можна замітити безперечно добрі висліди. Подавати його хорим 2 рази денно, відповідно до віку хорого, ложку кавову, або столову, почім дати закусити цукром або булкою.—Як олій чистий дітям не смакує, то можна його подавати в росолі або в чорній каві. Другим ліком против жовнів є йод (йодові води і йодові купелі).

38. ЖОВТЯНИЦІ (Жовтячка)

Недуга ся обявляється тим, що ціла поверхня скіри стає жовта. Таке забарвленє скіри на жовто не наступає так нагло як би кому здавалося: там в середині сталися дуже великі переміни після яких ми поверха видимо липе пожовклу скіру. Перш усього треба знати що жовч витворюється в печінці людини; з печінки переходить вона до кишок, мішається в них з переваренними в жолудку стравами, помагає іх висисати в кишках, звідки виходить разом з калом, надаючи йому жовту барву. Буває одначе часом, що через якусь перешкоду такий перехід жовчи до кишок вздержиться, та жовч не може вже вливатися до кишок, липе вертає назад до печінки і звідси переходить у кров, забарвлюючи іі на жовто. Від такоі крови забарвляється на жовто поверхняя скіри всі внутрішні знаряди і білка очні. З описаного виходить: коли жовч не припливає до кишок то кал

хорого не буде жовтий, лише ясно глинястий, а моча не винно-жовтої барви лише барви темного пива. Кромі сих трох зовнішніх признаків жовтяниці (скіра, білка очні і кал), недужий не має апетиту язик в нього білий, обложений, в жолудковій ямці він постійно чує напір або біль а так само чує тяжкість і біль в околиці печінки. Через недостачу поживи він теряє сили, стає сумним, сонним і очивидячки марніє. Сільські люди в краю знають против жовняниць два способи: їсти моркву, ніби жовте вигнати жовтим, та другий спосіб—вдивитися в церковну чашу, бо она є в середині блестяче золочена. Але з повищого опису може кождий зрозуміти, що против жовтяниць треба шукати таких ліків, які би усунули перепону, що недопускає відпливу жовчи до кишок. Найчастійшою перепоною є затканє проводу жовчевого через катар з жолудка. Тож вилічім катар проводу жовчевого то жовч зараз пуститься туда. До виліченя катару проводу жовчевого надається так само як до ліченя катару жолудка мінеральна вода Карльсбадска (Karlsbader Moehlbrunn або Schlossbrunn). Хорому на жовтяниці також дуже доскулює сверблячка скіри. Се можна усунути через щоденні теплі купелі в теплій воді з крихтою соди.

39. ЖОЛУДКОВІ НЕДУГИ (Хороби шлунка)

Жолудок єсть господарем людського і звірячого тіла. Він принимає в себе поживу і переварює—перетравлює її в такий спосіб, щоб її могли кишки виссати і на пожиток цілого тіла обернути. Як жолудок занедужає, то відбивається се на цілій машині людського тіла. Найзвичайнійші недуги жолудка є: катар або нежит жолудковий, розширенє жолудка, боляк, корч і рак жолудковий.

а) Катар жолудковий є найчастійшою недугою у людий, дітий і старших. Недуга ся приходить в

більшині випадків з невідповідної поживи, а також з перестуди. Кождий чоловік потребує їсти, одначе дуже мало є таких людий, що знають як їсти, себто яка пожива для жолудка легко стравна, які страви можна одна з одною мішати, щоби вони згодилися, як много страви належить до жолудка нараз накладати і в яких відступах часу се чинити. Тож як ми жолудок або за багато обтяжимо, або його нестравною їдою напхаємо, то він через те висилюється до праці і починає недомагати. Се недомаганє називається катаром або нежитом жолудка. Катар жолудка буває або острий і тоді зветься він нестравність або протяглий чи хронічний катар жолудка.

Острий катар або нестравність приходить скоро і уступає скоро. Як людина чим попсує жолудок, то в неї тисне, відбивається, болить в жолудку, нудить, є горячка, болить голова, а вкінці наступають воніти. Дуже часто буває, що після вонітів здоровлє відразу поправляється і хорий за 2—3 дні видужує. Часом слабість з браком апетиту і горячкою продовжується; але все таки при відповіднім поведеню і діеті може хорий до тижня видужати.

Проволочний катар жолудка не приходить нагло бо много причин складаються на нього. Найбільше замітними признаками недуги є: в хорого нема апетиту, часто відригується, натиск в ямці жолудковій, частий запір, тяжка голова або біль голови, нудности, часом воніти, пізніще легкі дрощі і легка горячка зимні руки і ноги і загальне ослабленє тіла. Такий хорий вправді виконує свою щоденну працю, але усі ті признаки так дуже єму доскулюють, що робота єго не береться, він ходить сумний, загрижений, уникає товариства, словом переходить в стан гіпохондрії.

б) Розширенє жолудка. Як в жолудок накладати за много страв, або такі тяжкі страви, що їх жолу-

док переварити не може, тоді жолудок мусить висилитися, розширитися, надутися, а таке розширенє може опісля навіть довший час оставати. Хорий чує постійно тяготу і напір в жолудковій ямці, що ще більше взмагається під натиском, або навіть при глубшому віддиху. В нього крім долегливостий проволочного катару жолудка ще постійно гуркоче і переливається в жолудку, тож не дивниця, що такий хорий стає гіпохондриком або навіть мелянхоліком.

в) Корч жолудковий. При наглім попсованю жолудка або при якомусь наглому зворушеню дістає хорий нараз так сильних болів в ямці підгрудній, що кричить мов дітина, стогне, вється, корчиться і місця собі найти не може. Сей біль заходить нераз і до плечий та крижий, а навіть до рук і ніг.

г) Боляк жолудковий. Через довготревалий катар жолудка, а особливо тоді, коли хорий помимо недуги не пануєтся і не заховує належної дієти, витворюється в жолудку, звичайно в тому місці, де жолудок переходить до тонких кишок, більші або менші боляки. В сему місці слизиста оболонка жолудка відпадає, а на верх виступає спідня оболона жолудкова. Се є так само, як часом коли попектися—злізе на руці шматок наскірка, а на верх виступить обпажена червона скіра. Очивидно, що такі боляки чи рани в жолудку є дуже болючі: а біль сей дужчає, коли до жолудка впровадимо свіжу іду. Крім сего сі боляки небезпечні ще й тим, що з них пускається часто кров, а то—або лип жилочки крови, або коли напр. боляк надгризе яку більшу кровоносну судину, то може з него вилятися до жолудка стільки крови, що клубками виходить з рота, а за якийсь час показується також у відходах хорого. Очивидно, що такі кровотічи є дуже небезпечні, а нераз навіть смертельні. Усі до тепер описані недуги жолудка можуть виступати або поодиноко, або можуть лучитися одна

з другою, або переходити одна за другою так, що одна людина може хоріти рівночасно на всі згадані недуги нараз.

д) **Рак жолудка**—є зовсім самостійною слабістю; вона не вивязується з попередніх слабостий, та не має з ними ніякоі звязи. Як взагалі рак на других частях тіла і ріжних знарядах, так і рак жолудка має свою причину в спеціяльних бактеріях, яких природу лікарі єще не вияснили. Початкові признаки рака можуть бути такі самі, як попередніх недуг, через що рака жолудка на початку звичайно тяжко розпізнати. Згодом виступають признаки чисто ракові, по яким досвідчений лікар може недугу вже пізнати. Перш усего в недужого є сильний постійний біль в ямці, що під натиском більшає, а рівночасно можна там часом вичути якийсь опір, мовби якесь твердше тіло величиною ліскового або волоского оріха; недужий терпить майже на всі долегливости хронічного катару жолудка; найважнійшим признаком одначе є часте блюванє чорною спеченою крівю, а така сама рудо-чорна кров показується також в випорожненях хорого; скіра в хорого забарвлена глинясто-жовтою краскою. Недуги жолудкові називає наш нарід загальною назвою "поруха". Люд представляє собі, що головною причиною сеі "порухи" є надсадитися при праці. А що всі хлібороби тяжко працюють, тож не дивниця, що нарід називає кожду таку недугу, коли болить під грудьми "порухою", та не дивота теж, що сю "поруху" можна так часто межи сільським народом стрінути. Певне, що можна порушитися, двигаючи мішки, бальки, цебрики, коновки, або инші тяжкі предмети, після чого болить під грудьми. Найбільша часть сих підгрудних недуг походить одначе з невідповідного живленя і з перестуди, що в нашого сільського народу найчастіще буває. Коли прийде яка нагла робота, то

наш селянин не дбає за іжу. Він встає досвіта, йде в поле чи до ліса, працює там тяжко цілий день, вкусить в полудне дещо хліба з сілю і чісником, на се напється води з рова або баюри, а вечером дома напхає в себе горячоі печеноі бульби, та зараз лягає спати. А скілько то знов разів сельскі люди у празник, чи на хрестинах, чи на весілю, або у свята — ріжного рода страви і напитки пакують до свого бідного жолудка! Або знов одяг, як часто буває він у селян непристосованим до пори року, праці і місця. Легкий одяг до тяжкоі праці в зимі, тяжкий одяг святошний в духоті і тісноті у церкві і гостях! В хаті буде сидіти в кожусі, а знов на мороз виходить найчастійше просто таки з печи—в одній сорочці і босо! Се є головні причини сих так частих у нашого сільського люду жолудкових недугах. Як-би наш нарід научився на все сказане тут звертати пильну увагу, то сеі "порухи" було-би по селах щораз менше.

Жолудок належить накладати правильно три рази денно, то є рано, в полудне і вечером. Страви можуть бути—і пісні, і з набілом, і без мяса; але вони мають бути теплі, добре приладжені; не треба іх накладати аж "по саму дірку", лише стільки нараз іісти, щоби ще чути малий голод. Тоді жолудок легко упорається з ідою, буде ще місце на нову іду і жолудок не буде розпихатися і розширятися. Так само і одежу належить приміняти не тільки до пори року, але часто навіть до пори дня. Головно повинні ми уважати, щоби ніколи не обстуджувати ні живота ні ніг.В хаті треба роздягатися і знимати тяжку шапку,—а йти на мороз завсе одягненому. Всі ті приписи треба пильно виконувати, коли хочемо устерегтися від жолудкових недуг. Жолудкові недуги лічимо відповідною дієтою то є іісти лиш такі страви і пити лише такі напитки, що іх хорий жолудок зносить, та аптичними ліками по приписам лікаря.

Дієта при жолудкових недугах повинна бути ось така: рано чай з теплим молоком, а до него біла булка в полудне росіл з волового або курячого мяса засипаний дрібними крупками, а на вечерю ячмінний переціджений клей (розмазня), можна з булкою. Пити переварену і вистуджену воду, або чистий чай, або содову воду. Таку дієту треба заховувати довший час без зміни, а як хорому стане вже лекше, а він дістане кращий апетит, то з дозволу лікаря хорому можна буде їсти вже й легку кашу, мягкі яйця, теляче мясо, мозки, печені або варені яблока, але в рівних кількагодинних відступах.

Щодо аптичних ліків, то належалоби хоть раз порадитись доброго і совісного лікаря, бо розпізнати сі жолудкові недуги може лише лікар, що по ріжнородним признакам—у кождого майже хорого иншим —стане їх в властивий спосіб лічити. Звичайно лічать жолудкові недуги Карльсбадскою (Карловарскою) водою або Карльсбадским порошком. Зовсім инакше лічать жолудковий рак. До тепер говорили звичайно, що на рака нема ліку, а таких хорих навіть мало що лічили. Але в новітних часах стали успішно лічити жолудковий рак операцією, дуже успішно, коли розпізнали його вчасно. На початку хороби, як він займає ще мало місця, його можна цілковито вирізати, а здорові стіни жолудка зшити так, що по певнім часі хорий може зовсім поздоровіти. Для того людям, у котрих ствердили лікарі рака в жолудку, повинні—за їх згодою на операцію—конечно сій операції піддатися.

40. ЗАГНІТИЦЯ

Є се слабість пальців рук або ніг близко нігтів. Вона починається тим, що наперед на якомусь пальці зачервоніє скіра, потім се місце начинає боліти, розгорюється, в ньому чути докладно удари живчика. Палець болить чим раз сильнійше, напухає, опу-

хлина посувається в гору, біль переходить з пальця до руки, до рамени, начинають щеміти жили під пахою. По 6—8 днях сего терпіня показується на місці первісного болю вершок, що пізніще біліє, вкінці лускає і з него виливається густа жовта зоя. Звичайно потім біль устає, опухлина зменшається, а хорий палець може за тиждень повернути до свого первісного стану.—Одначе частійше буває так, що на пальці, або на руці твориться кілька отворів, та хоч з них вийде дещо зоі, то таки біль і опухлина тревають дальше, з отворів тих слизить без перерви зоя, і аж десь по кількох тижнях покажеться в якомусь отворі біле тверде тіло. Відважні хорі хватають єго пальцями і витягають з хорого місця довшу або коротшу кісточку. Аж тоді начинає загнітиця гоїтися,—хоч часто буває, що палець в сім місці стратив вже свою силу, рухливість, і позістає або на все зігнутим, або прямим. Загнітиця приходить: коли в палець вдаритися, або здерти коло нігтя задирку, або уколотися голкою чи шпилькою. Загнітиця є се запаленє підскірноі тканини коло нігтя, а заразом і запаленє окістноі, то є скірочки окружаючоі кість. Нашим старанєм при кождім запаленю повинно бути, щоби запалену то є хору часть тіла заховувати в безусловнім спокою. Так отже і тут зараз в початках слабости треба залишити всяке напруженє руки, а тим більше роботу хорою рукою. Хору руку належить держати на хустці, щоби ціле передрамя і рука спочивали на ній. Коли так держати руку день і ніч, то біль іі значно зменшиться. Добрим домашним средством є прикладати квасну воду (воду Бурова), яку мають в кождій аптиці. Треба іі прикладати на болючі місця за помочю полотняних платків або вати. Колиж в якомусь місці починає творитися верх, то треба безумовно звернутися до лікаря і в сім місці дати розтяти, бо лиш таким способом можна запобіг-

ти запаленю окістноі та ушкодженю кости. Біль при розтинаню можна зменшити коли попередно запуститься на хорому місці кокаіною. Хорі повинні на ту операцію рішитися, щоби пізнійше не окалічити.

41. ЗАДУХА (Ядуха, Дихавиця, Астма)

Слабість ся буває по більшій части у старих людий; вона обявляється тим, що хорий чує постійно тяжкість в груди, не може ані глибоко вдихнути, ані достаточно видихати, через се дихає він коротко, тяжко, голосно, а для лекшого диханя опирається часто на руки; груди в хорого звичайно висохлі, ребра вистають на верх, грудні мязні при диханю сторчать, лице синяве, часто набреніле, а ноги коло кісток звичайно опухлі. Причина сеі недуги лежить в тім, що такий хорий переходив уже в своім житю часті нежити легких, причім тоненькі рурочки легких були нераз позатикані густою мокротою (флеґмою). Хорий силувався сю мокроту викашляти, кашлем напружав своі легкі й грудь, через се комірочки легких ослабилися, стратили свою пружистість , розширилися, роздулися, а тим самим розширилися і роздулися цілі легкі, що в такого хорого займають в клітці грудній о много більше місця як у здорового чоловіка. Длятого ся недуга зветься "розширенє легких". Другою причиною задухи є хоре серце. Недуги серця описані в иншім розділі. Тут належить лиш сказати, що недуги серця зміняють обіг крови в тілі людини і через те дістає хорий таку саму задуху як при розширеню легких. Третя причина задухи єсть нерви. Буває часто у нервових людий, особливож у жінок, що терплять на недуги матерниці, що вони від часу до часу дістають напади запертя віддиху. Таке запертє віддиху називається "астма". Иншою причиною задухи чи астми у малих дітий єсть заткане носа, чи то через хронічний катар носовий, чи через нарости в носі. Такі діти дістають

часто напади запертя воздуха подібно як старі дихавичні люди. Задуха виступає або тревало, або нападами. Напади такі приходять звичайно в ночи, а то тому, що в ночи звичайно позапирані вікна й двері, що в одній комнаті спить і дихає звичайно більше людий, через що воздух такоі комнати стає для хорого тяжкий. Тож такий хорий будиться нагло в ночи, начинає дуппитися, харчіти, хватаєся за грудь,за ніс, отвирає широко рот і біжить живо до вікна, щоби його живо отворити, та—хоть зима—нахлипатися свіжого воздуха, аж тоді легчає напад. При лічену задухи треба старатися перш усего запобігти причинам недуги. Хорий повинен висторігатися всякоі перестуди, то є повинен одягатися відповідно до пори року і пори дня, в часі сильного вітру не виходити з дому, не перебувати в порохі, при огни,не іхати против вітру, не курити тютюну, не загріватися в часі ходу й роботи, свою комнату що найменше три рази денно перевітрювати, особливо перед нічю, а в літі повинен він більшу часть дня проводити на вольнім воздусі. Нервово хорі жінки повинні вилічити своі жіночі недуги і вистерігатися всяких зворушень; хорих же на заткане носа дітий треба наперед лічити у носового лікаря. В часі астматичного нападу треба хорому розіпняти всю одіж на груди і животі, щоби він міг віддихати свобідно: потім треба грудь хорого натирати аж до червоности холодною водою і приложити до груди гірчичника, або обставити хорого на груди і плечах сухими баньками. Таких баньок можна поставити дитіні 10—20, а дорослому чоловікови 40 і більше. Все те можна хорому робити на власну руку, заки ще прийде лікар, якого належить завізвати до дальшого лічення. Хорі на задуху люди повинні віддихати все легким воздухом. Найбільше легкий воздух находиться в горах. Отже астматичний хорий повинен перебувати більшу

часть року на гірскім воздусі. Зимою, коли майно хорого на се позваляє, належить його вислати на осінні і зимові місяці над море до полудневих країв, бо клімат там є дуже лагідний, а воздух легкий і свіжий.

42. ЗАВОРОТ ГОЛОВИ

Заворот голови не є властиво самостійною недугою, лиш приходить як ознака при ріжних инших недугах. А що заворот голови для хорих дуже докучливий, тож много хорих засягає поради лікарскоі в сій недузі. Голова чоловіка може крутитися передовсім в недугах мозкових, а сі недуги є звичайно так тяжкі, що ніхто не повинен обходитися тут без поради лікарскоі. Дальше терплять на заворот голови ті люди, що хорують на уха: чи то на запалене уший, чи на катар носовий і ушний, або в кого лопнув тарабанчик. Терплять на заворот голови також люди малокровні, слабосилі, або такі, що через якусь недугу утратили кров. Особливо буває се у жінок, що втратили кров при родах або пороненях, або у молодих дівчат хорих на блідницю. Як недостача крови в мозку викликує заворот голови, так само переповнене мозку крівю є причиною заворотів голови. Буває се в людий присадкуватих, повних і червоних на лиці, особливож у таких, що багато сидять або у таких, що часто випивають. Загально відомо, що у пяних людий так сильно завертається голова, що вони не можуть просто йти—ані навіть просто сидіти, та падають на землю. Вкінці викликують заворот голови недуги жолудкові, особливож нагле попсоване жолудка, котре в людському віруванню називають "вроками", а також протяглий катар жолудка. Дуже рідко буває, щоби впрочім здоровий чоловік, то є такий, що не терпить на жадну висче названу недугу, терпів на заворот голови. З того виходить, що в кождім случаю завороту голови треба

удатися до досвідченого лікаря, бо лише він може зглибити властиву причину завороту голови і примінити відповідні ліки.

43. ЗАПАЛЕНЄ

Дуже часто можна почути як говорять про "запаленє" як про якусь недугу горячкову, але близших прикметів сеі слабости не подають. Для виясненя належить знати: кождий знаряд людського тіла може запалитися; тож знаряди внутрішні, як—мозок, легкі, серце, жолудок, кишки, міхур, нирки, та поверхні, як—кости, мязні, скіра і нігті можуть дістати запаленє. Запаленє кождого знаряду обявляється в сей спосіб, що наперед припливає до такого місця більше крови, через що знаряд грубіє, пухне, начинає боліти, а температури в ньому підноситься. Звичайно таке горячкове напруженє треває до 8 днів, почім горячка опадає, а занятий запаленєм знаряд начинає боліти, а температура в ньому підноситься. Або знова в запаленім знаряді витворюється зоя (ропа), а горячка, біль і стан запальний протягаються, тоді так довго, поки зоя не видістанеться на верх. Запаленя кождого знаряду є описані при назві кождого знаряду.

44. ЗАПІР (Обструкція)

Кождий чоловік повинен звичайно випорожнюватися раз на день. Є однак люди що правильно випорожнюються два рази на день, инші знов раз на два дни, на три або на чотири дни, і то ім не шкодить нічого. Но буває часом, що чоловік, котрий правильно випорожнявся раз на день, з якоісь причини дістане задержаня випорожнень. Ся недуга називається "запір", або "обструкція". Запір може бути або наглий, або протяглий (хронічний).—Буває, що хтось після спожитя якихсь тяжких страв не дістане звичайного випорожнення, лише воно в нього задержиться, а хорий дізнає тимчасом тисненя в животі,

пипку правильно що дві години в день, а що три або чотири в ночі. До пипки треба вливати лише пів фляшчини коровячого молока і то не чистого а розпущеного перевареною водою. Мішати треба для одномісячноі дітини одну часть молока з двома частями води, для двомісячноі дітини мішати по половині, а для тримісячноі до двох частий молока додавати одну часть води. Крім сего можна дітям від трех місяців подавати ще чистий воловий або телячий росіл, перецїджений ячмінний або вівсяний крупник і легкий чай. Тепер ходить о те, щоби роздуті, ослаблені і знемощілі кишки поправити, то є вчинити іх живими і пружистими. В сему випадкови є дуже шкідливо подавати недужій дітині перечищаючі ліки та лєвативи, бо сього лїченя можна вживати лише в наглих випадках і на початках недуги, отже найпрактичнійше масовати животик дітини, та дати ій скріпляючі купелі. Масованє робиться в той спосіб, що мати кладе дітину перед собою на столі і мастить оливою звичайною або кмінковою животик дітини правою рукою від гори до долини кругом. Се мащенє а притім легке потисканє і угнітанє повинно тревати 3—4 мінути і повторятися кілька разів на добу. Скріпляючі купелі роблять з вивару пшенишного ґрису, напару триня (цвіту з сіна). вивару свіжих сосновиx шишльок, або з куль зелізних (котрі дістанеся в кождій аптиці, одна куля на одну дитинячу купіль). Купати треба два рази денно, а після купелі масувати. Не треба сим зражатися, що отсе не зараз поможе. Тут треб терпеливо і витревало виконувати те все кілька тижнів, а тоді вислід буде певний і тревалий.

45. ЗАЯЧА ГУБА

Заяча губа—се є вроджене каліцтво. У звичайноі дітини є обі губи гладкі, рівні і творять отвір устний, що при диханю замикається, при плачу отвира-

ється, а при ссаню видувається і шільно притуляється до материної груди. Часом однак уродиться дітина, у котрої верхня губа не є одностайна, лиш виглядає якби розрізана поперек. Сей розріз не буває в середині губи, лише троха на боці, або з правої, або з лівої сторони, або рівночасно з обох. Коли розрізи є по обох сторонах губи, то губа є зовсім подібна до губи заяця, і звідси взялася назва сего явища. Но буває і так, що розрізи сі захвачують і тверде то є кістяне піднебінє, тоді воно буває як би на двоє перерізане а ся щілина йде часом аж до піднебіня мягкого, а навіть і до язичка, що в сім разі буває також перерізаний на двоє. Коли се каліцтво займає лише одну губу, чи то з одної сторони, чи з обох, то не є воно для дітини так великим нещастєм. Вправді виглядає гидко і дітина має з початку при ссаню деякі трудности, одначе з часом може дітина навчитися ссати і їсти. Колиж розрізи йдуть через кість піднебінну, тоді дітина в жаден спосіб не може ссати, а коли її кормити ложочкою, то і тоді не можна її нагодувати, бо все молоко вертає носиком назад. Такі діти є дуже нещасливі і звичайно не жиють довго, бо не можуть приняти достаточного корму, умирають з голоду. Щоби отже направити те, що природа занедбала, видумали лікарі операцію заячої губи. Коли розрізи йдуть лише через саму губу, то операція ся не є тяжка. Розрізану губу можна зшити так гарно, що нераз те каліцтво і пізнати не дасться. Значно тяжчою є ся операція при розрізах кости, бо треба її робити в середині дитинячого рота, що і так само собою є дуже малий і неприступний; тимто ся операція часто не удається—і дітина тоді мусить гинути. В кождім разі що до заячої губи належить удатися до лікаря, а коли він порадить операцію, то треба рішитись на неї безусловно. Чи операція має відбутись вже в перших тижнях житя дітини,

чи пізнійше, се залежить від того, чи дітина зможе ще потрохи ссати, або чи можна її бодай молоком заливати. Спішити з операцією треба лише у такої дітини, якій грозить смерть з виголодженя.

46. ЗГАҐА

Недуга ся обявляється печенєм в горлі і в цілій іжниці с. є проводі від горла до жолудка. Длятого говориться: "мене згаґа пече", але не: "я маю згаґу". Причина сего печеня лежить в катарі горла і іжниці. Воно буває часто получене з катаром жолудка. Однако часто виступає ся слабість також самостійно. Се буває в людий, що своє горло і іжницю в який небудь спосіб дразнять: що часто уживають сильних спіртних напитків, що курять сильні папіроси, ідять страви надмірно горячі, острі, сильно солені, перчені, напричені, заправлені сильними корінями і оцтом, або що надмірно заживають табаку. Щоби згаґу вилічити, треба усунути ті причини, що її викликують.—а для хвилевої помочи порадно є уживати звичайну содову воду, котру треба пити так по іді, як навіть серед іджения.—або купити в аптиці порошок "соди" і пити єго з водою кілька разів денно, або заживати досить смачні "пастильки содові".

47. ЗЛИВАНЄ ГОЛОВИ

Дуже часто чуємо як говорять, що якійсь дітині "зливаєся" голова. Се зливанє голови було вже описане дещо в відділах про "випаданє волося", "виприск" і "жовни", а що воно може також як самостійна недуга виступати, то належить описати її ще осібно. Недуга ся буває найбільше у дітий кількамісячних, або 1—3 річних. На голові межи волосками начинає скіра мокріти, а на поверхні мокрої скіри виділяється водниста липка теча, що зліплює волоски до купи, а присихаючи творить жовту за-

струплену поволоку, якби жовтий чепець на голові дітини. Забобонні матері говорять, що сего струпа не вільно гоїти, бо слабість може кинутися на мозок. Через сей забобон струпи покривають голову дитини цілими тижнями й місяцями, а бідна дітина терпить, плаче, непокоїться і здирає поодинокі ступи аж до крови. Нехай отже родичі знають,що зливане голови є недугою скірною чисто місцевою,яка не має жадної звязи з мозком, отже належить її лічити так, як інші недуги—і то як найскорше, щоби дітина не мучилася. Лічене складається з двох частий: наперед треба усунути струпи, а опісля лічити зболілу скіру. Струпи можна усунути яким небудь товстим олієм, чи то оливою, чи олієм льняним, чи рибячим траном. Треба тілько на ніч сим олієм добре голову намастити, а з верха приложити на ніч вовняний платок намочений в тім самім олію. Скоро струп на другий день відпаде, зачати лічити хору скіру голови. До того служать ріжні масти, що їх лікарі примінюють відповідно до якости і напруженя недуги. Колиж кому далеко до лікаря, то раджу ужити масть борву або цинкову: її треба на льняний платок грубо намастити і приложити на цілу добу; притім треба стерегтися, щоби голову через цілий час лічення ані не замачувати ані не змивати, хиба тільки чистою оливою. Як ті ліки не поможуть, то можна пробувати лічене діяхелевою мастю, так як се було описане у відділі про "випадане волося", а як і се не поможе, то конечно удатися до лікаря.

48. ЗНІТ

З лікарского становища зніт не є самостійною недугою. Але що нарід дуже часто називає сю слабість, длятого хочу тут пояснити звідки ся назва взялася і що під нею нарід розуміє. "Знітитися" значить: марніти, нидіти, кулитися. Тож "зніт" "зніти-

не" означало би таку слабість, при котрій чоловік сохне, марніє, ничтожіє. І справді уживає наш нарід сю назву для означення деяких недуг діточих, що починаються такими признаками. Важнійші слабости діточі, які простий нарід іменує назвою "зніт" ось які: Найчастійшою недугою є нежит жолудковий і кишковий. Як в відділах про ті недуги вияснено, приходять они з невідповідного живленя дітини. Як они задавяться, то дітина справді чим раз більше марніє і сохне. Сільські люди в краю кажуть, що дітина є хора на "зніт", тож не треба засягати поради лікарскоі, лише вдатися до баби-знахорки, що своєю промовою або вимащеням поможе дітині. Тим часом недуга росте, дітина мало-що їсть, іди не травить, марніє щораз більше, не плаче лише пищить, і поволи гине. Друга така недуга є катар грудний. Неосвічені матері дуже мало уважають на своіх дітий. В хаті дітина може застудитися дуже легко, а коли застудиться і начне кашляти, то рідко коли буває, щоби сей кашель покинув іі.—противно через дальше остуджуване розвиваеться довготревалий нежит легких, від якого дітина марніє, сохне і умирає. І сю недугу звуть сільські люди "знітом", та возять хору дітину по бабах. Третя недуга є анґлійська слабість. В сій недузі діти бувають нуждені, бліді, худі, ідять мало, дихають живо, стогнуть безперестанно. Се для нашого простого народу також добрий матеріял на "зніт". Вкінці знаємо, що після ріжних тяжких—запальних чи висипкових недуг позістає у дітий худість, виснущене. Чимало родичів не хочуть розуміти, що така дитина потребує доброго плеканя, живленя і старанноі опіки, лише охрещують такий стан назвою "зніт" і кажуть: "як Бог дасть так буде"! Дбайливі і розсудні родичі повинні в кождім случаю такого "зніту" поради лікаря, щоби переконатися, яка є причина його, та як іі вилічити.

49. ЗУБИ

Наш нарід в краю робить з зубами дуже короткий рахунок: як зуб болить, то чоловік йде до міста до цирулика, а як за далеко, то в селі до коваля— і каже болючий зуб вирвати. Колиж часом такий цирулик або коваль через опибку вирве вмісто болючого зуба—здоровий, то й тоді не дуже журяться, бо —мовляв—в роті ще досить зубів лишилося! Треба знати одначе, що зуби є дуже важними знарядами людського тіла: вони мелють страви, а коли їх потратимо, то наша пожива не буде добре приготовлена для травленя, та не прийде нам на пожиток; зі злого травленя вивязуються всякого рода недуги. Через те в сім відділі пояснимо все, що дотичиться плеканя і недуг зубів. Говорять люди, що зуби псуються від іджения солодких річий. Се неправда; бо селяне, що майже ніколи не ідять солодощів, терплять біль зубів, та часто їх вириваютъ. Причина болю і псовання зубів лежить часто в невідповідному плеканю і удержуваню зубів. І так, коли хто гризе зубами оріхи, або розгризає инші тверді річи, то зуби напружаються і слабнуть; з сего витворюється запаленє корінів зубних. Коли хто їсть страви за горячі, або за зимні, то чинить те саме як би свої пальці встромив в кипяток, або в сніг, через те повстає в зубах рід опареня, чи там одмороженя.—Коли після іди не полочуть рота, і спожиті страви гніють межи зубами, то так само, якби хтось довший час перебував у вогкій, душній, безвоздушній комнаті. Накінець псуються зуби у таких людий, що—або з природи, або після тяжких недуг—є бліді, немічні та слабосильні. Слабість зуба починається звичайно тим, що в якомусь місці зуба витвориться дірка. Та дірка ширшає і глибшає; коли ж в неі зайде яка страва, або коли іі діткнутися язиком, або навіть без

близче знаної причини—зуб начинає боліти, рвати і лупати так, що хора людина нераз і світа не бачить: голова в нього завертається, нема йому ні сну, ні іди, ні відпочинку. Звичайно в краю звертаються в такому стані до цирулика і кажуть зуб виривати. Таке поступоване є дуже нерозважне, бо якби так що року вирвати по два-три зуби, то невдовзі нічого би нам в роті не лишилося: а зуби се дуже важна і дорога річ! Розсудні люди поступають з зубами так: коли в якому зубі покажеться дірка, та він начинає вже поболювати, то вони не ждуть аж ся дірка розпириться або аж зуб начне кришитися, лише зараз на початку болю удаються до зубного лікаря (дентиста —зубаря), щоби він хорого зуба заморив. Для замореня лікар вкладає в дірку зуба отрую. Ся отруя нищить нерв зубний і почавши від слідуючого дня по затроєню хорий вже не чує більше болю в тім зубі. А що помимо замореня дірка зубна буде побільшатися, та хорий зуб в часі іди викрушиться, а в дірку стануть набиватися останки страв і будуть там гнити, та через те можуть заражуватися другі зуби, то ввиду сего кождий, кому лікар заморив зуб, має за кілька днів єще раз до лікаря звернутися, щоби він заморений зуб запльомбовав. Пльомбоване зуба відбувається в той спосіб, що лікар наперед очищує дірку зі всеї нечистоти, що є в ній, вишкрабує струпішілу кість в тій дірці і вкладає в дірку чи порцелянову, чи срібну, чи навіть золоту масу, що зразу є мягка як тісто, але вскорі твердне. Таким способом зуб стає назад таким самим цілковитим, здоровим, до ідженя і до кусаня спосібним, як був давно перед своєю слабостю. Як би всі люди так поступали з зубами, то не булоби так багато хорих на зуби, та не тратили би люди зубів вже в молодім віці. Є ще одна причина нищіня і випаданя зубів, а саме камінь зубний. Люди, що не держать чисто свого рота, що

не полочуть зубів після кождоі іди, або такі, що мають в роті попсовані зуби, дістають звичайно на передних зубах, помежи зубами та яснами, жовті, грубші або тонші осади, що втискаються глибоко під ясна, та що не є нічим иншим, як тільки останками вапна і солий, що чоловік зі стравами споживає. Ті осади називаються зубним каменем: вони гидять зуби, а у курців прибирають барву темну, а навіть чорну; доскулюють вони найбільше тим, що ясна через них напухають, червоніють, запалюються і справляють хорому постійний біль; вони є також причиною неприємноі воні з рота. Як сей камінь осадився давнійше, то він може врізатися так глибоко межи зуби та ясна, що зуби тратять свою сильну основу, начинають хитатися, аж вкінци повипадають. Отже єдиною розумною радою на се усунути як найскорше зубний камінь з зубів. Камінь сей держиться зубів дуже сильно, тож не так то легко його з зубів здерти. Лікарі-дентисти мають до сего осібні долотця, якими вони сі осади здирають і зуби очищують. Тому всі, що мають на зубах камінні осади, повинні удаватись скоро до дентиста не тільки, щоби зуби очистити, але й випукати причину, чому сі осади утворилися і запобігнути дальшому твореню каменя.— **Приписи плеканя зубів.** В ґазетах і календарях можна подибати дуже багато анонсів про ріжні каплі від болю зубів, та води і порошки для охорони зубів. Всі такі ґазетні ліки в случаях слабости зубів непомічні, а при здорових зубах непотрібні. Головне правило для довгого удержаня зубів в доброму стані: не напружати зубів кусанем твердих річий, не їсти надмірно горячих і надмірно студених страв, а передовсім зуби після кождого іджеия літною водою виполокати. Також рано при митю треба рот і зуби виполокати і витерти пальцем, а се для того, що через ніч осіла на зубах ріжна не-

чистота, що потім може причинитися до псованя зубів. Позаяк від самоі теплоі води осад на зубах не так легко пускає, подам тут припис на два роди порошку до зубів: 1) Cretae praeparatae 40.0, Pulv. sapon 5.0, Ol. menth. pp. gutt IV.—2) Magnes. carbon. 5.0, Cretae praeparat. 25.0, Natri salicyl 10.0, Ol. menth. pp. gutt II. В такому порошку треба рано при митю замочити палець і ним добре зуби витерти,—а потім виполокати теплою водою. Дехто вживає до витираня зубів малих щіточок. Отсі щіточки не можуть бути тверді, щоби не калічити яснів та не здирали емаліі зубноі. Само собою розуміється, що з найменшою дірочкою в якому зубі, або при запримiченю хотьби незначного болю в якому місці зуба, треба скоро удатися до дентиста,—тоді з певністю видержать наші зуби до глибокоі старости. Вкінці ще кілька слів про штучні зуби та про вставлюванє зубів. Відколи лікарі виказали, що брак зубів спричинює велику шкоду у відживлюванню чоловіка тай в його загальному здоровлю, зачали дентисти придумовати над способами вставляти штучні зуби на місце випавщих. З початку вздержувалися люди вставляти штучні зуби—а навіть стидалися показуватися із штучними зубами. Сьогодня сі пересуди минули: ми видимо вже не тілько у мійских людий, але навіть в багатьох селян світячі золоті зуби.

50. ІНФЛЮЕНЦА (Ґрипа)

Інфлюенца починається звичайно катаром носа, горла, хрипкою, болем голови, горячкою, браком апетиту, словом—признаками, що звичайно не нагоняють осторожности. Хорий, як то кажуть "не дається", він дальше виконує заводові обовязки, аж вкінці між 4—8 днем таки мусить положитися до постелі, бо горячка і брак апетиту ослабили його так, що він вже дальше на ногах удержатися не може. Бу-

ває навіть таке, що через застуду інфлюенци дістає хорий кольку в боці, та доперва тоді—коли лікар ствердить запаленє легких—хорий кладеться до ліжка. Інфлюенца є недугою цілого тіла; нею обняте є ціле тіло, так як н. пр. у тифі. Одначе можна запримітити, що деякі знаряди є заняті більше, а деякі менше, так що майже ні один случай не є до другого подібний, а признаки інфлюенци є так ріжнородні, що навіть лікарі не легко ії розпізнають. Три головні форми інфлюенци належить затямити: Перша форма є слабість проводу віддихового, де головно виступає катар носа, горла, хрипка, кашель, біль грудий, колька, а вкінці і запаленє легких. Друга форма є слабість проводу кормового: тоді опухають міґдали, болить коли ковтати, язик є білий, цілковито нема апетиту, бувають воніти, болить в ямці підгрудній, є запір відходів. Третя форма займає область нервів.—Іі знаменує перш усего біль голови, біль плечів, крижів, рук. ніг і ослабленє цілого тіла, а притім поченє скіри. Сі три форми можуть бути ще й до того з собою помішані. Інфлюенца захоплює зарівно здорових, як також і хоровитих людий. У здорових треває вона звичайно 8—10 днів. Коли ж вона виступить у чоловіка,що був вже хорий на якусь иншу слабість, то інфлюенца розбуджує давно слабість, так що хорий впадає дуже часто в стан небезпечний. Длятого не повинні ми інфлюенцу легковажити: коли ж вона в якій окресности панує епідемічно, то повинні ми при найменшій недиспозиції або катаральній горячці положитися до ліжка, і так довго лежати, аж всі небезпечні признаки минуть. Не треба занадто тепло накриватися, щоби непотрібно не пріти, а перш за все треба вичистити жолудок,—а підчас цілоі недуги заховувати остру діету, по більшій части їсти страви плинні. Од ломоти рук, ніг, крижий помагає натиратися оковитою (спир-

том). А в случаю високої горячки і грізних признаків треба завізвати лікаря.

51. ІСПАНСКА НЕДУГА

Сю недугу пізнали ми доперва в літі 1918 року. Чи справді се зовсім нова недуга, що виродилася через світову війну, чи є се інфлюенца з новими, до тепер незнаними признаками,—сего лікарі ще не рішили. Недуга ся 1918 р. на весну появилася з першу в Еспанії, а літом і осінью розширилася вона на середну і східну Европу та Америку так сильно, що епідемія захватила мало що не ціле населенє. Перехід хороби був дуже тяжкий з частими случаями Епідемія "ґрипи" захвачувала сильніще переважно молодих здорових людий від 15—30 літ; старші і хоровиті люди майже не западали на неі, або тільки у легкій формі. Іспанска недуга починається звичайно нагло дрощами, або довшим морозом тіла,—почім скоро виступає горячка, що від разу досягає 39—40 степенів Цельсія. Притім скаржиться хорий на сильні болі голови, крижий, рук і ніг і нагле ослабленє тіла, так що хотячи нехотячи кладуться хорі звичайно зараз до ліжка. Вже в ліжку хорого часто пече в горлі і дишниці, в нього зявляється сухий, болючий кашель, він часто упріває. Горячка і такий тяжкий стан треває звичайно 2—5 днів, потім 3—4 дні треває ще значне ослабленє тіла, спричиненє сильною горячкою, а по 8—10 днях хорий встає до своєї роботи. Буває одначе й лекша форма ґрипи, що треває лише 2—3 дни, а горячка не досягає більше як 38 степенів. Очивидно, що виздоровленє наступає тут скорше. Власне такі лекші форми трапляються у старших людий. Якби не помотаня зі сторони горла і легких, то ґрипа не була би так дуже страшною недугою, але власне сі помотаня забирають найбільше жертв. Найчастійшим помотанем іспанскої недуги є запаленє легких. Оно прилучуєся

до ґрипи нераз вже другого і третього дня. Стверджено, що признаки того запаленя і його перебіг є значно тяжші, як звичайно. На 100 ґрипових запалень вмирає аж 30 хорих. Не дивота отже, що хорі того запаленя дуже бояться. Другим помотанєм є запаленє олегочноі. Оно відзначається також дуже тяжкими признаками, а саме сильною горячкою і дуже сильною колькою. Звичайно кінчиться те запаленє нагромадженнєм в легких води або й ропи, які треба через операцію випускати. Третім помотанєм є запаленє горла і гортанки. Стверджено, що оболона слизиста горла і гортанки вже навіть при звичайній ґрипі опухає, а при тяжших формах є ся опухіль так сильна, що не допускає навіть віддиху і хорий дістає анґіну. У малих дітий може се бути навіть смертельне. Цілком певного ліку на іспанску недугу єще нема. Лікарі не мали ще часу сю хоробу докладно розслідити. Для того подам тут лиш загальні приписи, які потреба заховати, аби ґрипа не прибрала тяжких небезпечних помотань. Передовсім повинен хорий положитися до ліжка, положити собі до ніг фляшку наповнену горячою водою, а зате не накриватися ані периною, ані кожухом. Воздух в комнаті повинен бути теплий, але кілька разів денно відсвіжуваний. Жолудок перечистити, а діета повинна бути легка, переважно плинні страви. При такім поступованю може ґриша навіть без лікарскоі помочи счасливо скінчитися. В случаях сильнійшоі горячки можна подавати хорому 2—3 рази денно порошок аспірини; але в тяжчих случаях трева візвати лікаря.

52. ІСХІАС. (Біль нерва кулькового)

Від хребетнього стрижа виходять у кождого чоловіка в околиці лідвиць і крижий нерви лідвично-крижеві, що дальше переходять до стегна, підстегня і ніг. Нерв, що біжить по задній стороні стегна, на-

зивається нервом кульшовим. Отже буває дуже часто, а особливо у старших осіб, що сей нерв чи то через застуду, чи через утиск з боку сусіднього новотвору або боляка—запалюється, подражнюється і там зачинає сильно боліти. Біль начинається звичайно в крижах і переходить здовж цілого нерва кульшового, звичано лиш по одній стороні аж до хребта стопи. Біль є або колючий, або рвучий і виступає звичайно в часі ходу, але також і в ночи в постелі. Зразу можуть хорі ще яко тако ходити, пізнійше одначе хід стає для них неможливим, і хорі мусять сидіти або лежати. При ліченю сеі недуги треба передовсім вишукати причину болю. Коли причиною є застуда, то добре поставити на крижах і в околици лідвиць около 20 сухих баньок, а потім випити 2—3 шклянки горячого липового або бузкового (базникового) чаю, щоби упріти. Потім треба ще кілька днів лежати, щоби слабий нерв відпочав, а в случаю потреби натирати болючу ногу камфоровим або муравлевим спиртом. Єсли то не поможе, то видно причина недуги є инакша,—і тоді треба удатися до лікаря. Коли недуга треває довший час, то помічні бувають купелі сольно-сірчані, електризоване і масоване нерва кульшового.

53. КАМІНЄ

В нирках, міхури і в жовчевих проводах можуть находитися більші або менші камінці.

а) Камінє ниркове і міхурове. В нирках витворюється моча, що містить в собі ріжного рода соли, які при невідповідних обставинах виділюються з мочового плину і творять грудочки; отсі грудочки більшають через дальший осідок солий, і так повстають в нирках камінці величини зерна гороху, а навіть часом зерна бобу і більші. Ті камінці спливають з мочею дальше до проводів мочових, а саме до тонких рурочок, що лучать нирки з міхуром мо-

чевим. З причини що сі рурочки є тонкі, камінці-ж ниркові острокінчасті, то буває звичайно, що камінці застрягнуть в проводі мочевім, а се застяргнене справляє хорому старинні болі, яких майже ніякими внутрішними средствами не можна втихомирити. Часто буває, що такий камінь остаточно такой дістанеся до міхура мочевого; коли же ні, то нема иншої ради, як такого хорого піддати операції, при котрій треба рукою виняти камінь з проводу мочового. Хоча такий камінь переплив до міхура, то хорий ще не є вільний від небезпеки. Малі і гладкі камінці перепливають легко до міхура, а потім через цівку мочеву на верх; ми нераз видимо як з нашою мочею виходить пісок або дрібні камінці. Але камінці можуть в міхурі довше задержатися,—а тоді знов в міхурі осідає на них нова поволока солий, камінці тут більшають, часто прибирають поверхню кільчасту, та хорий має з ними новий клопіт коли віддає мочу, бо цівка мочева, особливо в мущин, є так само тонка, як мочеві проводи, тож так само можуть тут мочеві камінці застрягнути і хорому спричинити невиносимі болі. Против тих болів радять лікарі теплі купелі, подають внутрішні успокоюючі средства, однако все те може справити лише переминаючу пільгу, бо коли такий острий камінь в цівці застряг, то лиш через операцію можна його звідтам видістати. Є що правда ще спосіб, щоби ті камінці не застрягали у цівці. Лікарі вкладають через цівку до міхура інструмент, яким можна великі камінці в середині міхура роздавити, роздробити, а тоді дрібні кусники легко самі вийдуть. Але сю роботу треба звичайно частійше повторяти, бо хто має наклін до камінців міхуревих, у того будуть творитися навіть з тих роздорблених частий нові більші камінці. А знов треба знати, що таке крушенє камінців в міхурі не є роботою так дуже легкою, та для хорого звичайно досить болючою.

Длятого найодвітнійшим лiченєм камінців ниркових і міхуревих є лiченє запобігаюче, щоби такі камінці в людині не творилися. А що камінці творяться звичайно через надмірну квасоту мочи, треба хорому подавати такі ліки, що ту квасоту ослабляють або зменшують. Крім ріжнородних аптичних ліків, що їх лікарі приписують хорим против твореня камінців дуже добру службу роблять також ріжні мінеральні води, в яких є спеціяльний на ту слабість лік "Lithium". Такі води є: галицка вода з Коростенка (жерела Стефана), угорска вода Сальватор, ческа вода Франценсбадска (з Францових Варів) з жерела Ваталія, француска вода Віші (Vichy) і т. д. Кожну таку воду треба пити раз або два рази денно, по одній або по дві склянки, чисту або з горячим молоком, але за все після припису ординуючого лікаря і то протягом кількох неділь без перестанку.

б) Камінє жовчеве. Жовч збирається у чоловіка в міхурі жовчевім. З того міхуря виходить вона коротким і тоненьким проводом жовчевим до кишки "дванайцятки", і тут мішаєся з кормом, що вийшов з жолудка. В сім міхурі жовчевім можуть творитися камінці. Найчастійше буває се тоді, коли жовчевий провід через катар жолудка або кишок затіснився, тоді то жовч не може свобідно спливати до дванайцятки, задержується в міхурі, густіє, твердне і творить менше або більше тверді камінці жовчеві. Очивидно з печінки прибуває до міхуря жовчевого нова жовч, а позаяк она також не може дальше відплисти, то міхур жовчевий розширяється щораз більше, так що нераз можна його навіть через поволоки живота вичути на правій стороні як грубе кишковате тіло. А що камінці жовчеві не можуть перепхатися через вузкі, та єще стіснені проводи жовчеві, то вони задержуються в міхурі жовчевім, та викликують з часом запаленє міхура, та запаленнє печінки. Ко-

лиж який менший камінь навіть і дістанеться в горішню часть проводу жовчевого, то з причини, що провід сей є місцями звужений, він безперечно застрягне десь в дальшій дорозі і тоді викликує превеликі болі, корчі, тиснепне,—словом так тяжкий стан хорого, що сей кидається в болях на всі сторони, кричить, стогне, плаче, а часом впадає навіть в судороги. Буває часто, що камінець по довшім застрягнено таки пробив собі дальшу дорогу і тоді хорому лекше, хоч по якомусь часі другий і третій камінець можуть викликати ту саму біду. Буває одначе і так, що камінець не може з сеі тіснини дальше рушитися,—жовч не може через те до кишок спливати, наступає задержанє жовчи в печінці, тоді хорий крім тих корчів дістає ще і жовтяницю. Розуміється само собою, що найрадикальнійшим середником на застряглі камінці жовчеві є операція, то є розтворити живіт, винайти застярглий камінь, та його виняти. Однако найгірша біда в тім, що як сказано висше, стан такий може повторятися, отже треба би ту операцію робити часто,—а на то не кождий хорий хотів би згодитися. Длятого найодповітнійшими средствами є тут знов мінеральні води, що запобігають твореню камінчиків жовчевих. Перше місце між тими водами занимають води з Карлових Варів (Карлсбад) в Чехах: воду карльбадску треба пити 2 рази денно по чверть літри, добре огріту. Когож стати на більші видатки, сей повинен іхати сам до Карльсбаду на 4—5 неділь, бо вода просто з жерела є о много пожиточнійша. З хорим, коли нагло дістане кольку жовчеву належить так поступати: найбільше помічні йому можуть бути теплі купелі і прикладати горячі макухи або горячоі каші на околицю печінки, то є на правий бік живота; крім сего належить взяти на перечищенє або ложку гіркоі соли розпущеноі в воді, або шклянку гіркоі води.

54. КАРБУНКУЛ і ЧИРАК

Чирак є се запаленє в волоснім міпочку, або в лоєвих железах, котрих велика скількість находиться в скірі чоловіка. Він не забирає звичайно великого місця на скірі, не іде дуже в глибину скіри, та має звичайно лише один верх, котрим зоя потім виливається на вні.—Карбункул є також запаленєм в скірі, однак він займає від разу більшу скількість железів лоєвих, через що величина його є значнійша, бо займає нераз просторонь величини долоні, або й руки дорослого чоловіка. Також і в глибину запускаєся карбункул більше як чирак. Найважнійшою одначе ріжницею карбункула від чирака є то, що в карбункулі витворюєся кілька або кільканайцять отворіків, котрими пізнійше зоя видобуваєся на верх. В виду сего можна би карбункул назвати "многоверховим чиряком". Деякі люди розуміють під назвою "карбункул" зовсім відмінну слабість, котрою чоловік може заразитися від худоби. Ся слабість називається "чорна короста". Чирак і карбункул є то дві майже однакові слабости, а ріжняться одна від другої лише величиною і скількістю дірок. Але карбункул має ще инші властивости. Займаючи собою більший простір в скірі, як чирак, тим самим справляє він хорому значно більше болю, горячки, натиску і печеня як чирак, та й треває довше. У чирака, коли вже він лусне, виходить волокно або стрижень разом з зоєю, а у карбункула видко через його дірки білі стрижні, що держаться в середині так сильно, що нераз і кілька днів потреба, щоби їх на верх видусити; а звичайно буває так, що із сих малих дірочок утвориться один більший отвір, з котрого приходиться нераз з великою трудністю витягнути широкий, раменистий, білий стрижень; на його місци позістає широка діра, котра потім дуже поволи виповнюється новою підскірною тканиною. Карбун-

кул не є легкою недугою. Він виступає майже на кождім місци скіри, а найчастійше на плечах, крижах, на животі, карку і шиі. Чим близше голови сидить карбункул і чим старший є хорий, тим небезпечнійше представляєся слабість, бо в тих случаях може прийти легко до затроєня крови. Однако не тільки карбункул може стати для житя небезпечним. Так само небезпечним може бути і простий чирак, коли хорий поступає з ним невідповідно, то є лічить його ріжними бабскими мастями непевноі чистоти. Для того не повинні ми легковажити навіть простого чирака. Та часть тіла, де чирак або карбункул виступить, повинна бути звільнена від руху і праці,— отже рука має бути звішена на хустці,—в тяжких випадках повинен хорий положитися до постелі. Коли чирак набирає, треба на него прикладати зимні компреси з звичайноі води, або квасноі води (Бурова), щоби він занадто не розширявся. Коли чирак або карбункул же не росте, лиш стверднe, то треба його як найскорше розмякчити частими примочками з горячоі води, або прикладаючи горячі макухи, чи кашу варену на молоці (гл. болячка). Коли чирак добре набере, треба його видушити, а при карбункулі треба конечно завізвати лікаря. В кождім случаю треба стерегтися приладжених дома мастий; наколиж прикликати лікаря є неможливе, то треба по видушеню чирака вимити його карболевою водою, що іі дістане в аптиці без рецепти, а на верх приложити чисту вату або ґазу і завязати. При тій цілій роботі мусять руки бути безглядно чисті, то є що найменше вимиті теплою водою і милом.

55. КАТАР або НЕЖИТ

Звичайно люди говорять лише про катар або нежит носа. Однак всі внутрішні проводи і ями нашого тіла можуть дістати катар. Отже є: катар носа, рота,

жолудка, кишок, легких, міхура, матерниці, цівки, уха і т. д. Всі ті катари описані на властивих місцях, —тут належить лише вияснити що то є катар або нежит. Для легкого зрозуміня можна сказати, що катар є легке запаленє. При катарі чи то носа, чи рота, чи легких наперед червоніє слизиста оболонка від сильнійшого припливу крови до занятого місця. Кров ся виділяє з себе більшу, скількість течи, що збирається на поверхні занятоі оболони і чинить іі вогкою, мокрою. Та теча може витворюватися в носі в такій скількости, що хорому без перерви тече з носа,—в роті знов буває іі так багато, що слину треба постійно випльовувати,—а при закатаренію легких мусить хорий витворену течу і мокроту викашлювати. Катар впливає безперечно і на загальний стан хорого. Хорий чує в закатаренім місці піднесенє теплоти, печенє, часом біль і утиск, хоч загальна теплота тіла звичайно не є побільшена. Нежит походить або з перестуди, або з подражненя одноі чи другоі частини тіла. Катар треває довше або коротше, залежно від того—чи хорий заховується осторожно, чи наражається дальше на воздушні або механічні подражненя.

56. КАШЕЛЬ

Кашель не є осібною слабостію, лише признаком ріжних слабостий—а передівсім слабостий проводів диханя. І так приходить кашель як звичайний признак при нежиті і запаленю горла, при нежиті і запаленю дишниці, при нежиті і запаленю озявів і легких, при запаленю олегочноі, при роздутю легких, ядусі, при коклюши. Кашель є наслідком подразненя оболонок проводу диханя чи то через катаральну, чи запальну зміну сих оболонок, чи через нагромаджену на оболонках течу або мокроту. Вправді чоловік міг би силою волі повздержати кашель, се удається лише на короткий час. Але є слабости, де ка-

шель є конечно потрібний, бо колиби хорий часом флеґми не викашляв, то моглаби вона його часом і удушити. Тому то не слід придушувати кождий кашель. Коли кашель є дуже напрасний або болючий, або єсли при кождім ударі кашлю виходить з рота кров, то задачею лікаря буде такий кашель утихомирити, або цілком здержати; колиж кашель має очистити зафлеґмлені легкі, то лікарі мусять записувати ліки на збільшуванє каплю. Наведу тут деякі домашні средства на зменшенє і на збільшенє каплю. Найзвичайнійшим средством на зменшенє каплю є цукор, чи то звичайний, чи ледоватий, чи в формі цукорків. Єго беруть хорі до рота і смокчуть так довго, поки не розпуститься. Цукор можна мішати з деякими иншими средствами; і так: лагодить кашель цукор збитий із сирим жовтком. Треба взяти ложку мілкого цукру і убити з одним жовтком так довго, поки мішанина не побіліє. Такий жовтковий крем треба потроха ложочкою споживати, а учуєм полекшенє кашлю. Порадно також уживати цукор із шлязовим чаєм, або цукор в формі шлязових чи солодових цукорків, котрі мож дістати в кождій аптиці. —На побільшенє кашлю записують лікарі залежно від потреби ріжні аптичні ліки. Домашним средством є кминкова або анижова вода і грудний чай.

57. КИЛА (Ґила, гризь, поруха, пропуклина)

Перодівсім належить тут вияснити, що наш нарід розуміє під назвою "кила" лише пропуклину, а поляки називають "килою" слабости венеричні, а головно сифіліс. Кила чи пропуклина називається в нас той стан слабости, коли в якому місці живота зробиться під скірою неприродний отвір, та через той отвір висунуться внутренности з живота. Є три головні роди пропуклини. Найчастійше лучається пропуклина в пахвинах. Чи то від двиганя, чи через

скакане або біганє, а в малих дітий від сильного крику і плачу, напружується у людини живіт, а через се видуваються тонкі оболони, що переділюють яму живота від пахвин. Та видувина стає чим раз більшою, з оболонки твориться мішочок, він більшає, а в нього всуваються кишки, що своїм тягаром впадають у мущин в мішок ядровий (калитку), а у жінок в лонові губи. Таку пропуклину можна у хорого дуже легко пізнати, бо вона виглядає як куряче або гусяче яйце в правій або в лівій пахвині, або в калитці,—то по одній, то по обох сторонах. Через невідповідне поведенє хорого може ся пропуклина так побільшитися, що досягне величини навіть голови людини; в такій пропуклині може зміститися майже половина кишок з живота. Другий рід пропуклини є пропуклина стегнова. На передній стороні стегна, там де живіт переходить в стегно, є також таке податливе місце, що при більшім напруженю живота видувається і творить мішочок, в який всуваються кишки; се може статися і на обох сторонах. Пропуклина пупова у дітий, що дуже кричать і дусяться,або також у вагітних жінок видувається часто пуп в такий спосіб, що виглядає як та грушка на животі. Звичайно є ті пропуклини свобідні, себ то такі що коли їх рукою здушити—то можна нагромаджені в них внутрености назад до живота втиснути; але коли їх попуститься, впадають внутрености в одній хвилі назад до пропуклинового мішка. Буває одначе й таке, що якась кишка приросте в отворі пропуклиновім, тоді вже не можна пропуклину назад втиснути; така пропуклина називається причепленою. Буває вкінци ще й таке, що коли кишки сильнійше наповняються калом, тоді якась кишка застрягне в щілині пропуклиновій, кал не може в сій кишці наперед перепхатися, повстає корч кишковий і запаленє в оточеню сеі кишки. Є се пропуклина застря-

гла. Таке застрягненє буває і від того, що якась кишка в мішку пропуклиновім скрутиться, а не могучи задля тісноти назад відкрутитися, спричинює задержанє калу, корчі, запаленє кишок. Застрягла пропуклина є дуже небезпечною недугою, бо коли ій не дати завчасу ради, то наступає загальне запаленє кишок і смерть чоловіка. Тимто не повинні ми ніякої пропуклини легковажити. Коли у кого витвориться лиш малий горбок в пахвині або в горі стегна, треба удатися скоро до лікаря, а сей приспише хорому поясок (бандаж) пропуклиновий, то є такий пасок із пружиною, що не позволить пропуклині на верх висунутися. Сей поясок повинен хорий носити цілий день, а знимати лиш у вечері перед сном, бо вчасі сну пропуклина звичайно сама вертає до живота. Наколи кому випаде в ночи вставати, то треба перед усім бандаж назад заложити. Через таке постійне ношенє бандажа можуть малі пропуклини не тільки здержатися але й зовсім вигоїтися, що буває дуже часто у малих дітий. При пропуклині причепленій бандажі вже так точно не помагають. Они вправді не пускають внутреностий з живота на верх, одначе сі внутрености не можуть уже цілковито і свобідно повернути на своє місце, бо вони причеплені до отвору пропуклинового. Всеж таки дуже порадно також і при сих причеплених пропуклинах носити бандажі. Найбільше остороги вимагає пропуклина застрягнена. Застрягненє повстає звичайно нагло, —а хорий зараз його почує, бо в місци застрягненя повстає прикрий біль, що або треває тягом—або наступає з перервами, а буває так сильний, що хорий стогне, а навіть умліває. В животі гуркоче, переливається, корчить, а вкінці приходять уперті воніти. Хорий викидає з себе зразу спожиті страви, потім жовч, а вкінчі смердячий кал. Коли не подати хорому скоро помочи, то наступає загальне запаленє ки-

шок і смерть. Тож скоро хорий почує в пропуклині наглий біль, має зараз післати за лікарем. Заки лікар прибуде, треба хорому зладити теплу купіль, бо в теплі застяргтнена кишка мякне і тоді може вирватись з кліщів затиску. В купелі треба сидіти хочби годину і пропуклину легко потискати. Крім сего треба зробити хорому вичищаючу лєвативу з одноі або і двох літрів води за помочю приладу Геґара, бо та вода може дійти до застяглого місця і тут розмягчити затверділий кал. Але як все те не помогло, треба вже як найскорше прикликати лікаря. Лікар ще раз пробує, чи через уміетне утисканє—пропуклину не дасться назад всунути: але коли всі проби не удалися, нема иншоі ради, як операція. Тоді лікар отвирає мішок пропуклиновий з верха, освободжує застярглі внутрености і вкладає іх назад до живота, а отвір пропуклиновий запиває так, щоби уже більше пропуклини не було. Вправді наші люди бояться операції, але в сім случаю зрозуміє кождий, хто отсі поміченя прочитав, що тут лише скора операція може хорого спасти,—бо скоро прийде запаленє кишок, то і операція вже нічого не поможе.

58. КИШКОВІ НЕДУГИ

Найчастійші кишкові недуги є :1) катар або нежит кишок, 2) запаленє кишок, 3) скрученє або затисненє кишок, 4) запертє кишок (запір або обструкція), 5) дизентерія, 6) гемороіди, 7) тиф кишковий і 8) холєра). Запір, дизентерія, гемороіди, тиф і холєра є описані осібно.

а) Катар або нежит кишок. Страва, що ми іі споживаємо, переходить з рота іжницею до жолудка, тут за помочею соків жолудкових розпускається, звідси йде до кишок, що з неі висисають потрібні до житя соки, а опісля того нездалі вже части поживи заміняються в кал і видаляються з людского тіла.

Кишки діляться на: 1) дванайцятку, то є ту часть, що прямо лучиться з жолудком; у дорослого чоловіка є вона 12 цалів довга. Тут мішаєтьcя стравлений корм з жовчею. 2) Кишки тонкі, у дорослого чоловіка довгі на яких 5 метрів; сі кишки мають на своїй внутрішній стіні безчисленні космики, що висисають молоч, себто плинні части корму. 3) Кишки грубі, около 1½ метра довгі, що переймають з тонких кишок тверді части, непридатні для орґанізму, та опісля їх в формі калу виділяють. З того опису видно, що жолудок і кишки, то части одного і того самого каналу, то є проводу травленя; а позаяк кишки не відділені від жолудка, то буде для всіх ясним, що недуги жолудка, описані вище, можуть безпосередно перейти до кишок, та рівночасно можуть траплятися недуги жолудка і кишок разом. Особливо мається так річ з нежитами або катарами. Нежит жолудка трудно собі представити без нежиту кишок, і на оборот. Всі причини нежиту жолудка є також причинами нежиту кишок. А понеже простий нарід найбільше западає на недуги жолудкові, бо не вміє належно живитися, то так само часто лучаються у простого народу і катаральні слабости кишкові. Кождий катар (нежит) може бути острий, або проляглий. Острий повстає з наглоі причини, а протяглий тоді, коли через довший час ділають причини слабші. Острий катар кишок. Коли хто якою дуже невідповідною стравою зіпсує собі або переповнить жолудок, або через сильне зворушенє перешкодить правильному і спокійному травленню, то сей нестравлений корм переходить відтак з жолудка до кишок і як такий дразнить кишки і викликує в них такий самий катаральний стан, який є в жолудку, то є острий нежит кишок. Ся слабість є по части описана в розділі "Гризь". Хорий дістає сильного болю і різаня в жолудку, що переходять часто в корчі, так що хорий

місця собі дібрати не може. Біль той переходить скорі до живота, наступає різанє в животі, гуркотанє, а в кінці часті випорожненя. Сі випорожненя бувають зразу густі, однак вкорі прибирають вигляд воднистий, хоть містять в собі єще кал,—а пізнійше цілком воднисті безбарвні, без ніякоі воні—або знов дуже неприятно вонючі. В тяжких случаях є сі випорожненя так часті, що хорий без перерви мусить на сторону бігати, та звідси зоветься такий стан "бігункою". Після такоі бігунки буває хорий дуже ослаблений, а коли вона тревала кілька днів, то стан хорого є цілком подібний до стану при холєрі, а саме бліде і западене лице, сухий язик, охриплий голос, корч в ногах і литках, пальці рук і ніг студені. З сеі причини називається сей стан слабости: Холєрина або свійска холєра (Cholera nostra) для відріжненя від другоі заразливоі холєри, котра називається холєра азійска. Подібно як у дорослих людий, а навіть ще частійше, лучається острий нежит кишок у малих грудних дітий; сю власне слабість дітий називає нарід "гризью". Она є описана осібно; там є подані ліки та способи остороги.— Спосіб поступовання при холєрині. Передовсім треба післати зараз за лікарем. Заким лікар появиться, треба хорого добре огріти горячими цеглами в ногах, або фляшкою з горячою водою і дати йому напитися горячого чаю з румом. Надто треба крижі хорого, литки і грудь около серця натирати оцтом або камфоровим спиртом. —Протяглий катар кишковий обявляться звичайно неправильним випорожнюванєм, раз запір—другий раз знов розвільненє. Притім брак апетиту, відриги, нудности, а головно біль в животі як перед випорожненєм так і підчас того. Коли такий стан довше тревае, то спожиті страви в хорих кишках не висисаються так як би належало, починає хорий марніти і виглядати нераз так нужденно як сухітник. Притім

і стан душевний зміняється у таких хорих дивним способом. Хорий сумніє, стає маломовним, дразливим нетерпеливим, скритим, він промишляє цілими годинами над своєю недугою, спроваджує і вичитує ріжні лікарскі книжки, закуповує ріжні в ґазетах захвалювані ліки, пробує іх на собі, а коли вони не помагають, спроваджує нові, радиться на свою слабість лікарів і нелікарів, словом—впадає в гіпохондрію або навіть в мелянхолію, а часто буває, що в хорого зявляються гадки про самогубство. Тому всему можна би запобігти, коли би кождий такий хорий зараз з початку слабости навчився заховувати правильність в житю, а в іді держався відповідної діети. Тимчасом хорий зичайно легко важить слабість, бо вона не є така, щоби хорого приковувала до ліжка; тож—виконуючи свої професійні обовязки, хорий звичайно не звертає уваги на долегливости в жолудку і животі і тим способом задавнює слабість. Тут годі описувати всі способи лічення протяглого кишкового нежиту, бо до кождого хорого і його природи, треба примінити осібний спосіб. Для того раджу я всім хорим удатися вчасно до совісного лікаря і виповняти точно всі його зарядженя. А що однак лічене сеі недуги удається найкраще тоді, коли хорий має душевний спокій, то найпрактичнійше буде звільнитися на якийсь час від всіх домашних і фахових обовязків. Рівночасно можна лічитися натиранями зимною водою.

б) Запалене кишок. Ся слабість є звичайно получена з запаленем оболони кишковоі; длятого признаки іі бувають дуже тяжкі і грізні. Она виступає або з перестуди, або з удару в живіт, або через туберкули оболони черевноі; а найчастійше є вона наслідком місцевого запаленя ріжних инших знарядів в животі, н. пр. печінки, селезінки, нирок, матерниці, а також наслідком запаленя пропуклини і сліпоі

кишки. Звичайно начинається ся недуга сильним болем або коленем в одній або другій стороні живота, а рівночасно дрощем і горячкою. Живіт начинає пухнути, він здувається нераз так високо, що виглядає як надутий міхур. При дотикови і оглядинах лікарских є він дуже болючий. Хорі виглядають умучені, безсильні, а лице в них зболіле і западене. Випорожненя звичайно задержуються довший час, а натомість бувають часто воніти і утяжлива гикавка, що хорого тим більше ослаблюють. Віддих прискорений, живчик бє 120—140 разів на мінуту, словом стан поважний і грізний. Помимо тяжкого стану може хорий єще виздоровіти, очивидно при дуже старанній опіці лікарскій. Однако частійше буває смерть, або перехід в стан протяглий, де хорий мусить або піддатися операції, або ще довший час лічитися. Домашних ліків подавати в сій слабости не можна, бо тут треба безусловно завізвати лікаря. Однак при тім всім треба уважати, щоби хорий лежав все навзнак, щоби не ставав ані не сідав, щоби не ів нічого, з винятком плинних страв, а притім прикладати часто студені примочки на живіт. Найбільше грішать люди при сій слабости тим, що мучать хорого ріжними перечищаючими середниками,—а тим часом треба памятати, що в такому стані жадних ліків перечищаючих давати не вільно. Колиж одначе конечно треба хорого вичистити, то позволено є що найбільше зробити йому леґативу апаратом Геґара. Впрочім хорий може в сій слабости 3—4 дні видержати без випорожненя.

в) Запаленє сліпої кишки. Слабість ся стрічається досить часто, а коли її занедбати, прилучається до неї загальне запаленє кишок, на яке хорий звичайно вмирає. Слабість зачинається звичайно нагло колькою або болем в правій долішній части живота. Дальше прилучається до сего горячка, брак

апетиту і брак випорожненя—а коли те болюче місце близше оглядати, то можна там вичути в глибині якусь згрубілість величини курячого яйця. Хорого треба як найскорше положити до ліжка, а на біль прикладати горячі компреси, або макухи. На перечищенє не давати,—хиба лиш Геґар. Впрочім все, як було сказане при запаленю кишок. Слабість може скінчитися або сама цілковитим виздоровленєм, або треба хорого піддати операції,—почім хорі таки звичайно видужують,—хиба що операція була виконана за пізно, то є тоді коли в хорого вивязалося вже загальне запаленє кишок. Операція запаленя сліпоі кишки не є небезпечна, длятого деякі—хоть здорові, дають собі вирізувати сліпу кишку, аби вона колись не запалилась і не спричинила тяжкого запаленя кишок: бо запаленє сліпоі кишки приходит. нераз зовсім несподівано без жадноі замітноі причини. Часом є причиною сеі недуги застуда, часом зіпсутє жолудка, часом знов наглий скок або ударенє, а вкінці спожитє деяких овочів з кістками, причім може статися, що така гладка кістка з черешні або випні, застрягне у виростку сліпоі кишки і викличе іі запаленє.

г) Скрученє або затисненє кишки (Мізерере). Уклад травленя у чоловіка представляється як канал 6—7 метрів довгий. Коли сей канал є всюди свобідний і отвертий, то спожиті страви переходять через него без перешкоди: жолудок іх травить, тонкі кишки висисають,—а останки незужитого корму виходят свобідно відходовою кишкою на верх. Буває одначе доволі часто, що через щось сей канал в якомусь місці звузиться, або цілком затвориться. Причини сего можуть бути ріжні. І так може в животі витворитися якийсь наріст або новотвір, котрий зпершу утискає кишки, а пізніще може іх в якомусь місци зовсім заперти. Дальше може кишка всунутися

в якусь природну, чи штучно витворену щелину і в тій щелині застрягнути, подібно як то буває при пропуклині. Вкінці може кишка таки сама через себе скрутитися, або горішня її часть може всунутися в долішню,—і через се наступає цілковите заткане проводу кишкового. В такому случаю спожитий корм не може уже поза се місце посуватися і нагромаджується поверх него, а позаяк знов кишки стараються такий задержаний корм дальше попихати, то через се повстає збільшений рух кишок,—а з ним неприродний біль в животі, котрий хорі зараз від початку слабости безперервно відчувають. Коли сю запору не вдасться живо усунути, то в місці затисненя наступає запалене, що може розширитися на цілий живіт, і хорий мусить умирати. Крім описаного сильного болю замітні суть при Мізерере ще слідуючі признаки: брак випорожненя, гикавка, воніти—зразу стравами, а пізнійше навіть калом, прискорений і слабий живчик, зболіле і засиніле лице, брак сну, брак апетиту, сильно обложений язик, а вкінці признаки запаленя кишок, здутий і твердий живіт і загальний занепад сил. Мізерере може дуже легко пізнати хорий чоловік сам на собі. Наглий корчевий біль в якомусь ограниченому місці живота, воніти, заперте відходів,—все те вказує на якусь перепону в переході страв через канал травленя. Отже в такому случаю треба зараз післати за лікарем. Заким прибуде лікар, треба старатися спровадити випорожнене домашними способами. Найлучше буде дати хорому 1—2 ложки рицинового олійку. Коли по олійку не наступило до двох-трех годин випорожнене, натомість появилися ще сильнійші болі в животі, або коли хорий сей олій виблює, тоді треба старатися спровадити випороженене за помочею апарату Геґара, котрим однак можна в такому случаю влити в хорого 2—3 літри теплої води,—а коли ся

вода протиснеся через затиснене місце, то тим самим вже слабість вилічена. Єслиб се не вдалося за першим разом, то можна за годину чи дві повторити —а дуже легко може статися, що заким ще лікар прийде, хорому вже полекшає. Скоро одначе все те не помогло, а так само, скоро не помагають і другі способи вказані лікарем, то не треба опиратися раді лікаря і піддатися операції. Операція має на меті вишукати затиснене місце, переконатися, яка є причина затисненя і звільнити застряглу або скручену кишку. Розуміється, що такої операції без наркози, то є попередного усипляваня хорого не виконують. А що при теперішньому способови оперованя, операції навіть в животі хорого не є небезпечні, то нема причини сеї операції боятися.

59. КОКЛЮШ

Коклюш є се заразливий кашель, що нападає по більшій части малі діти до 10-го року житя. Однак і старші особи можуть його дістати. В початках дуже тяжко розріжнити коклюш од звичайного кашлю. Діти суть веселі, апетит мають добрий, граються, одинока зміна є лиш та, що часто кашляють. Родичі кладуть дитину до ліжка, щоби вигрілася,— тимчасом кашель не устає, навпаки більшає і виступає нападами. Нападів таких буває протягом дня кільканайцять, а навіть і в ночи не дають вони дитині спокою, бо скоро напад прийде, дитина будиться, сідає на постели, щоби своє відкашляти. Кашель коклюшовий є так характеристичний, що його здалека можна розпізнати. В кождомоу нападови, дитина кілька разів заточується, синіє, а нарід каже що "дитина заходиться". Напад коклюшовий треває нераз і кілька мінут, аж поки дитина не викашляє з себе повний клубок густої, липкої мокрости. Сими частими нападами дитина дуже мучиться,—а то від-

бивається очивидно на цілім іі здоровлю. Лице в недужоі дітини блідне, тіло марніє, очи підпухають, апетиту нема і т. п. Буває часто, що в часі такого кашлю викине дітина кров з горла або грудий, то знов кров пускається ухом або носом, а часто і білка очні підбігають кровю. Малі діти можуть навіть дістати запаленє легких, або судороги (конвульсіі). Коклюш треває звичайно два до три місяці. Загально говорять люди, що на коклюш лікарства нема. Однак се не є правдою. Вправді нема лікарства щоби коклюш перервати, однак відповідним ліченєм і средствами можна слабість скоротити на половину або й більше,—а се вже дуже великий зиск, бо не допускає до тяжких помотань і наслідків, які виникають із сеі недуги. Лікарі дослідили, що в мокроті коклюшевих дітий, а навіть у воздухови з іх грудий є дрібні, лиш через міскроп дослідимі животинки,що дістаються до горла і грудий другоі здоровоі дитини, та можуть у неі такий самий коклюш викликати.З того виходить, що хотячи коклюш лічити, треба найти лік, що убивав би сі животинки. Ним є карболева вода. Уживається вона—2-процентова для дітий, а у старших 3 прц. у формі пари. Треба купити інгаляційну машинку системи. Зіґля і налити до іі котелка звичайноі води а до скляночки карболевоі води і запалити спиртову лямпку. Пара водна потягає з собою карболеву воду. Тож коли дитина стане против тоі пари з отвертими устами і начне пару в себе втягати, то ся карболева пара заходить не тілько до горла і дишиці, але навіть до дрібних озявів і стрічається тут з коклюшевими заразками. Сю пару треба вдихувати 3—4 рази денно по 2—3 мінути. А що мокрота коклюшева є липка і густа, тож щоби іі розпустити, треба по кождім нападі дати дитині напитися троха содовоі або сельтерскоі води, або купити в аптиці порошку соди, його в воді розпустити і як на-

пій по нападі подавати. Дуже важною річию при коклюші є свіжий воздух. Діти тому кашляють в ночи більше як в день, бо в ночи позамикані вікна й двері, тож дитина ті самі заразки що з себе викашляла, назад в себе вдихує. З вечера треба спальну комнату дитини цілковито вивітрити, а також і в день належить хату де перебуває хора дитина часто вітрити. Літом хора дитина повинна більшу часть дня перебувати на дворі, а ще лучше проводити кілька годин у лісі, або в такому місці, де нема хорих дітий. Такі перевоженя хорих дітий можна і в зимі робити, одначе треба стерегтися вітру. В кождому случаю треба тут хоть раз засягнути поради лікарскоі, бо штука лікарска знає ліки, щоби коклюш що найменше на половину часу скоротити.

60. КОНВУЛЬСІІ (Судороги)

Недуга ся буває по більшій части у дітий, однак може появитися також у дорослоі людини. Конвульсіі не є самостійною недугою, лише признаком ріжних инших недуг, в яких приходить подразненє мозку. Є се передовсім слабости самого мозку: як запаленє мозку, удар мозковий, встрясенє мозку, водоголовє, судороги пологові і т. д. Дальше викликують судороги ріжні тяжкі горячкові недуги, при котрих горячка і кров ударяють на мозок, як то: тиф, віспа, шкарлятина, пропасниця, а навіть часом і кір. Потім бачимо судороги дуже часто у нервових і вразливих дітий, коли в них попсується жолудок, прорізуються зубки, збуряться глистюки, нападає на них коклюш,—або коли дитину купати в затеплій воді, коли дитину вкусить пчола, коли дитині до уха залетить муха, коли мати або мамка грудноі дитини чогось перестрашилась, зворушилась і т. п.—Вкінці бувають судороги досить часто у дітий і старших при острім запаленю нирок, коли ударить моча до

мозку. Хорий, що має дістати судороги, буде перед тим кілька хвиль непокоітися, стогнати, дитина буде плакати, а потім нагло в одній хвилі викривить лице то на один, то на другий бік, очи завертає в стовп, або начинає очами і повіками кліпати, руками і ногами трясти, а з рота точить пінисту слину. Такий напад треба кілька хвиль, часом чверть і пів години, а повторюється нераз кілька або кільканайцять разів денно. По нападі є хорий звичайно дуже умучений, стогне тяжко, віддихає глибоко і покриваєтся густим потом, а часом зараз засипляє. Не всі судороги є небезпечні. Найтяжчі є ті, що приходять при мозкових недугах, а противно судороги у нервових дітий, при зубкованю або глистюках є звичайно переминаючі. З повисшого представленя виходить, що хотячи судороги лічити, треба безуслівно старатися спізнати недугу, котра іх викликала і сю недугу поперед лічити. І так у всіх мозкових і горячкових недугах треба безуслівно завізвати лікаря, бо конвульсії в сих слабостях означають лихий зворот недуги. Коли конвульсії прийшли в наслідок попсованя жолудка дитини, або коли дитина, заким дістала судорогів, довший час нестравністю хоріла, вонітувала, мала гризь або здутий животик, то треба ій дати рицинового олійку на вичищенє жолудка, або зробити левативу, а судороги більше не повторяться. Коли судороги були викликані глистами або коклюшом, то треба поступити так як є описано у відділах про сі недуги. Коли мати або мамка зворушилася, то треба дитину на пів дня або на день усунути від ссаня. Поступати при самому нападі судорогів належить так: хорого треба з одежи роздягнути, щоби звільнити від всякого утиску і щоби облегчити віддих. На голову треба прикладати ручники замочені в ледовій воді, щоби приплив крови до мозку зменшити. Хорому дати на перечищенє рицинового олію або

гіркоі води, а крім сего зробити лєватину з літноі води. На руки, підошви, груди приложити хрін або гірчицю, або так звані гірчичні паперки, що іх можна дістати в кождій аптиці. Щоби хорого привести скоро до свідомости можна його лице і губи скропити або потирати студеною водою. Старі люди радять в случаю нападу судорогів зробити сильний стукіт в хаті, або уколоти хорого голкою в великий палець. То суть лиш способи на те, щоби хорого скорше збудити, або привести до свідомости. Однак головне лічене залежить від того, щоби пізнати недугу, котра викликала судороги, і власне сю недугу лічити.

61. КОРОСТА АБО ПАРХИ

Короста є заразлива скірна недуга. Викликують іі дрібненькі, лиш через побільшаюче скло видимі звірятка, що сидять в скірі чоловіка, там собі роблять хідники, як кертиця під землею, і через те так сильно дразнять скіру, що на ній витворюються дуже свербячі прищики або міхурчики. Сі прищики хорий здрапує, а з безперестанного драпаня творяться на скірі темні смуги, цятки виступившоі і засохлоі крови, а місцями навіть чиряки, так, що з часом ціла поверхня тіла виглядає поранена і подрапана. Свербячка доскулює хорому і в день і в ночи; в день мусить він постійно скробатися, а в ночи через свербячку не може заснути, або заснувши скоро будиться. Коли в якій родині покажеться короста хоть в одноі особи, то легко поширяється вона в короткому часі на всіх членів родини. Є ріжні ліки на коросту. Найчастійше уживаються: олій перуванський і сіркова масть. Олій перуванський є чорна, густа, дуже приятно пахуча теча, але дорога. Сіркова масть є значно танша, але за то неприємно дьогтем несе і при уживаню чорнить біле. Успіх в лічену корости залежить від точного способу уживаня. Хорий по-

винен наперед викупатися в теплій воді і добре вимитись милом, щоби його скіра змякла і стала податнійшою для принятя масти. Потім треба хорого на ніч добре натерти мастю на цілому тілі, завинути в простирало враз з руками, обвязати, і накрити перинoю або кожухом, щоби добре упрів. На другий день рано знов вимастити, завязати і накрити, причім хорий мусить так лежати цілий день,—а третій раз вимастити того самого дня вечер, так щоби ще одну ніч міг пріти. Аж на третій день рано має хорий очиститися в купелі і змити з себе масть і струпи милом, а опісля того одягнутися в зовсім свіжу одежу. В деяких тяжких случаях треба се лічене ще раз повторити. При тім ліченю важною річю є, щоби давне біле і одіне хорого випрати і виварити, взглядно всадити до горячої печи, а потім витріпати, бо в тих річах держиться короста і вона моглаби хорого поновно вчіпитисяя. Чорна короста є зовсім инша слабість. Про ню є мова в окремім відділі.

62. КОРЧ

Ріжні знаряди тіла можуть корчитися і боліти. Ми маємо корч голосниці, корч серця, жолудка, корч міхура, корч мязів лиця, корч писарский, корч простуючий (простець) і корч стискаючий (стиски). **Корч голосниці** буває звичайно у дітий нервових або недужих на анґлійску слабість—з переляку, надмірного плачу, або зі злости. Дитина тратить свідомість, голова подається в зад, лице стає темно червоне, віддих є перерпваний, а кінчини горішні і долішні напружені. Крім мязів голосниці є також і мязи віддихові в скорченім стані. Поступоване в тій недузі таке: лице і груди дитини сильно скропити студеною водою, а язик витягнути ій на верх. — **Корч серця** буває звичайно у хорих на якусь недугу серцеву. Кромі битя серця чують хорі сильний стиск

в околиці серця, так що мусять руками утискати болюче місце. Такі хорі повинні безуслівно удатися до лікаря лічити головну серцеву недугу.—**Корч жолудковий** приходить дуже часто у хорих на проволочний нежит жолудка, або у таких, що собі в якийсь спосіб попсували жолудок. Найкраще подати хорому на перечищенє або зробити лєвативу; крім сего треба прикладати на ямку жолудкову горячі компреси, або мішочок з горячим попелом, або гірчичні паперки. Як се не поможе—візвати лікаря.—**Корч мязів лиця** займає звичайно лиш одну половину лиця і буває—або постоянний, або перериваний. В часі корчу перериваного видимо, що одна половина чола начинає на переміну то морщитися—то вигладжуватися, повіки одного ока на переміну то замикаються—то отвираються, а кут рота на ту саму сторону то потягається—то попускається; хорий неможе силою волі сих рухів повздержати. В часі корчу постійного є чоло через цілий час нападу по одній стороні зморщене, око по тій самій стороні так сильно отворене, що повіки не примикаються, а лице в ту саму сторону так сильно перетягнене, що коло носа і під оком повстають глибокі сильно зазначені складки. Слабість ся може прийти з перестуди, через протягле запаленє ока, болю зубів, або в наслідок якогось новотвору, що утискає нерв лицевий. Тож і лічене має бути причинове, то є треба старатися усунути причину, а тоді слабість сама з себе уступить. Впрочім помагає тут лічене водою—гідротерапія, а саме: купелі і натиранє, а також масованє і електризованє. **Корч писарский** є слабістю мязів правої руки, коли то при писанню трясуться рука і пальці, або випростується один—другий палець так, що писати стає неможливо. Ся недуга приходить звичайно з перемученя писанєм або иншими дрібними ручними роботами. Вона буває в писарів, телєґрафістів і т и., але

вона буває також і з частоі перестуди рук, або з піянства. Лічене сего корчу вимагає відпочинку правоі руки; добре булоб навчитися писати лівою рукою, або причіпити ручку до вказуючого пальця за помічю перстеня, або уживати ручки з грубого корка —бо нею при писаню не треба пальців сильно скорчувати; впрочім треба кілька разів денно натирати пальці студеною водою, електризувати іх, масовати і купати.—**Корч простуючий, корч стискаючий і корч міхура** суть описані в осібних відділах.

63. КІР або ОДРА

Кір є заразлива скірна горячкова слабість. Звичайно хоріють нею діти, одначе вона може бути також і в дорослих, особливож у таких, що іі в дітячому віці не перебули. Кожда горячково-висипкова недуга складається з кількох відрубних, ясно відграничених періодів (відступів), по якім легко можна іі пізнати. Перший період—се віщуни недуги. Дітина дістає катар в носі, часто чихає, капляє, хрипить, в неі голова болить, вечерами має горячку, а що найважнійше в неі червоні очи, та світло разить іі, як при острім катарі очий. Дітина не є так весела як перше, часто марудить, покладається. Сей період треває звичайно три дни. Четвертого дня начинають показуватися на лици і шийці маленькі червоні плямочки, якби легоньки взнесені прищики, величини коніпного сімени;—а коли пятого дня рано дитина збудиться зі сну, то кір висипався уже на цілім тілі. Підчас сеі висипки кору діти є найбільше хорі: горячка доходить нераз до значноі висоти, діти очивидно лежать в постели, нудьгують, капляють, стогнут, непокояться, а часто в горячці баламутять. Є се пора висипки, що треває звичайно два дни. Коли ціле тіло вже покрилося висипкою, тоді горячка нагло паде і діти майже в одній хвилі набирають весело-

сти, сідають в ліжку, тай правять їсти. Від тепер висипка, що зразу була червона, начинає поволи блідніти, потім синіти, а в пяти днях по уступленю горячки щезає цілковито, полишаючи на місци бувших прищиків дрібненькі лусочки. Є се пора лущеня. Ціла слабість кору треває около 10 днів. Розуміється, що дитина—перебувши сих 10 днів не є ще здорова; навпаки коли родичі на дітину не уважають, лише в порі холодній випускають на двір, то може вона дуже легко перестудитися і набавитися якої тяжкої слабости, як: запаленє легких, анґіни, дифтерії, а навіть сухіт. Кір є слабостю заразливою. Щоби заразитися кором, не потребує дитина з другою хорою дитиною конечно спати або лежати; вистарчить здоровій дитині побути хоть короткий час в комнаті хорої дитини, або посидіти коло неї в школі, або стрінутися з кашлем хорої дітини хочби на улиці. Кір є в дітий заразливим вже тоді, коли дітина має на разі лиш катар і кашель, тож коли ще ніхто не сподіється кору. Коли яка здорова дітина заразиться від хорої чи то дома, чи в школі, чи на дорозі, то не треба думати, що вона вже зараз на другий день дістане катару, кашлю... Заки сі віщуни кору покажуться, минає звичайно 8—10 днів; тодіто слабість в дитині є утаєна,—немов би вилягалася. Ні в одній заразливій недузі не приялося так дуже бабске лічене, як в корі. Скрізь панує пересуд, що дітину хору кором треба "добре вигріти". В тій цїли кладуть дітину звичайно при горячій печи, забивають всі вікна і двері, щоби дух не втікав, одівають дітину в кілька кафтаників накривають її периною, і дають пити нчільного меду, щоби—мовляв—кір добре висипався! А все те не є ніяке лічене, тільки мучене дітини. Дітина і так горить через сильну горячку, дупиться, кашляє, а тут ще додають огню і запирають приступ свіжого воздуху до

неі! Слід вже раз покинути сі давні пересуди, та поступати так як каже наука. Дітину, що починає кашляти і показує троха горячки, треба положити до постелі і легко накрити. Розуміється, що вікон в тій комнаті не треба так відчиняти, щоби був передув, тільки треба часто вітрити комнату, щоби дітина все дихала свіжим воздухом. В комнаті повинна бути температура 14—15 степенів Реумюра, що є достаточною темплотою, щоби кір висипався без осібного вигріваня дітини. Поживу дітині подавати лише плинну: росіл, молоко, клеік, чай, каву, а пити: воду осолоджену, содову воду, воду мінеральну алькалічну, мігдалове молоко (оршаду),—а в случаю упертого кашлю пити вивар із шлязових корінців, осолоджений ледовим цукром. При такому поступованю з хорою дітиною—вона напевно не застудиться і нічим собі не пошкодить. Треба лише уважати, щоби дітина по уступленю горячки за скоро не вставала, бо в часі лущеня кору можуть діти найскорше застудитися. При правильному перебігови кору можна обійтися без лікаря. Скоро однако запримітимо, що дітина перед висипанєм кору має дуже високу горячку, або дістане упертий, болючий, хрипливий кашель, або коли після висипки горячка дальше триває, треба конечно завізвати помочи лікарскоі.

64. КОСТИЙ СЛАБОСТИ

Є чотири головні недуги костий: анґлійська слабість то є недостаточне твердженнє костий у дітий, розмякченє костий у дорослих, запаленє кости і зломанє костп.—**I. Англійска слабість** (гляди відділ 2.).—**II. Розмякченє костий.** Є се недуга костий, звичайно в осіб від 30—35, особливож у женщин, що перебували ріжні тяжкі довготревалі недуги, або є обезсилені тяжкими і частими пологами. Хорі чують зразу болі в плечах, крижах, руках і ногах; во-

ни уважають їх за ревматичні і купують собі в аптиці ріжні протиревматичні натираня. Сим однако вони не тілько що нічого не помагають собі, але проволокою слабість усилюють на стілько, що хорі вже не здужають довше ходити або стояти, вони скоро мучаться, та мусять сідати або лягати. Невдовзі хребет хорого вигинається в зад або в бік, а ноги робляться каблуковатими, через що ціла стать хорого стає коротшою і значно низшою. Коли хорий мимо болю і змученя дальше працює, то дуже легко може статися, що при більшому напруженю рука або нога зломиться. Зломані кости мимо ліченя з найбільшою осторогою не зростуться так сильно як то буває у здорового чоловіка; на місци злому лишається на все більша або менша рухливість. Окрім костий хребта, верхних і нижних кінчин, підлягають розмякченю також кости лоханні (мидниця). Сі кости вгинаються до середини і спричинюють більше або менше звуженє лохани; коли така женщина потребує родити, то дитина не може передістатися через так звужений кістяний обруч, ввиду чого нема иншоі ради, як винимати дитину куснями, або виконати на матери так званий цісарський розріз. Ліченє сеі недуги не є легке, тим більше, що до тепер не знають лікарі властивоі причини. Бувають женщини дуже слабосильні і породами знищені—одначе вільні від сеі недуги; а навпаки буває ся недуга нераз у таких жінок, що є в ліпших умовинах житя. Передівсім треба начинати ліченє зараз в початках недуги. Хора повинна добре їсти, довго спати, мало працювати, уникати гризот і вистерігатися вагітности. З ліків помагають: рибячий тран, вапняна вода, желізо і фосфор—чи то в каплях, чи табличках, пилюлях (пігулках), або в сиропах, що їх відповідно до потреби припише лікар.—**III. Запаленє костий.** Є то слабість довготревала, а приходить з удару, або з нечистоі

крови, або в наслідок ріжних тяжких недуг. Запаленє кости починається на окістній, се є на поверхні кости в оболонці, що кожду кість окружає і служить її за кормилицю. В певному місці опухає і болить, опісля се місце твердне, набирає, та вкінці мякне, то є перетворюється в ропу (зою). Коли занята кість лежала зараз під скірою, то опухіль і ропінє легко можна пізнати, як підскірну ґулю, більше або менше пружисту, яку нарід називає димницями. Колиж хора кість находиться глибоко під мязами, тоді хорий чує лише сильний біль в глибині, місцеве збільшенє теплоти, ослабленє і неміч цілого тіла; наконець опухає і червоніє скіра на широкій простороні над болючим місцем, але самих димниць не видно, бо вони находяться глибоко. Коли димниця лежить близько поверхні скіри, то вона звичайно сама перебиває лежачу над нею скіру, а ропа вилпвається на верх. Колиж димниця лежить глибоко під мязами, от н. пр. на передній стороні костий стегна, то ропа —не могучи пробптися через грубі мязи—вишукує собі дорогу помежи костю а мязами в бік або в долину, тож там де кість лежить близше поверхні скіри і аж тут вона прориває скіру. Ся вандрівка ропи попід мязами може тягнутися і 10—20 центиметрів, а буває навіть і так, що коли димниця повстане на костях хребта, в ямі грудній або в животі, то ропа опускається на діл попід мязи лідвичні, переходить понад кістьми лоханними і аж по довшім часі показується в одній або другій пахвині під скірою пружиста ґуля (димниця), що наконець тут лускає і виливає з себе густу ропу. Хорий звичайно дуже тішиться з того, бо думає що з сею болячкою скінчилася його недуга. Одначе так не буває: рана димниці не хоче гоїтися, з неї тече і слезить тижнями, місяцями, та навіть літами, а хорий блідне, марніє, сохне. Так розвиваються звичайно ті запаленя костий, що їх

причиною є нечиста кров, як чахотка, франці. Але й у здорових впрочім людий може ся недуга довго тревати, коли її занедбати, або коли димниці вчасно не отворити і не помогти ропі видістатися на верх. А як би на біду, власне запаленя з нечистої крови справляють хорому взглядно мало болю і терпінь. Они тягнуться довго, ропа витворюється поволи, вандрівка ропи треває також спорий час, причім хорий лише часами чує дещо сильнійший біль; все те причиняється до того, що хорий легковажить слабість, думаючи що в нього легка недуга. Лікаря кличуть такі хорі аж тоді, коли димниця сама вилилася, та її рана не хоче довший час гоїтися. З описаного можна легко зрозуміти, длячого такі димниці, що луснули—не можуть загоїтися; бо вилічене таких ран може наступити аж тоді, як вилічиться се місце на кости, з якого ропа походить. А що се місце находиться дуже глибоко та до него ведуть нераз довгі канали перетоки—фістули, то очивидно, треба передівсім сі перетоки через операцію отворити, щоби дістатися до жерела слабости. Очивидно, що таку операцію може виконати лише лікар-оператор. В деяких випадках можна запалене кости і фістули вилічити і без операції. Буває се одначе лише у дітий хорих жовнами. Дуже помічним є купатися в йодових солях і пити йодову воду.—III. **Зломане кости.** Кожда кість людского тіла може зломитися—чи то через сильний удар, чи через упадок. Зломане кости можна пізнати: по сильному болеви, головнож по незвичайній рухомости і хрупотіню в зломаному місці. Наші сільскі люди в разі зломаня кости прикликують зараз якогось складача зломань і позволяють йому виправляти з бідним хорим все, що йому хочеться. Такі лікарі натягають і мучать хорого немилосердно: хорий кричить, стогне, плаче, проситься, але задармо, бо складач так хоче і так мусить

бути. Може часом і удатися йому зложити зломані кусники просто,—но найчастійше буває, що кости зростаються криво, або зростаються так недостаточно, що в місци зломаня лишається на довгий час більша або менша рухливість. Не треба бути дуже вченим, щоби зрозуміти, що лише той зуміє добре зложити зломану кість, хто знає, як ся кість виглядала в здоровім стані,—а такі відомости посідають лише лікарі, що сего училися. Тож з сего виходить, що в кождім случаю зломаня треба завізвати ученого лікаря. Заки лікар прибуде, треба передівсім подбати за те, щоби кість о скільки можна випростовати і в тім простім положеню спокійно удержати аж до прибутя лікаря. Зломану кість верхніх чи долішніх кінчин випростовується в той спосіб, що одна особа держить хорого під рамена, а друга хватає обома руками за руку чи стопу хорого і натягаючи легко, старається надати ушкодженій кінчині первісну просту форму. Тепер ходить за те, щоби зломані кости у випростованім положеню позістали,—бо кождий рух може їх назад скрутити; до тогож кождий рух в зломанім місці викликує в хорого невиносимий біль. Щоби зломані части кости вдержати в належному первісному положеню треба під них підложити якусь тверду підкладку, та обі сторони зломаної кости до неї привязати. На таку підставку годиться дощинка ґонта, подовговата бляха, або грубий картон, а навіть звичайний простий патик, або палиця. Щоби підставка не угнітала тіла—треба її виложити грубо ватою або клочем, а зломану кість привязати до неї полотняним паском в трех місцях, то є в місци зломаня, повище і понище нього. Вкінці треба зломану кість уложити так, щоби хорий міг через довший час позістати в спокою. Найпрактичнійше буде хорого із зломаною ногою—чи в стегні, чи в підстегню уложити просто в ліжку; а при зломаню рамени—чи пе-

редрамени повісити рамя на широкій хусті, причім хорий може сидіти. Час, який є потрібний до вигоєня зломаних костий, залежить од того, чи те зломанє було чисто поперечне, чи укосно поперечне, чи поверхня зломаних частий була гладка, чи зубата, чи зложено точно, чи кости пристали до себе лише боком, та вкінці залежить сей час од грубости зломаної кости. На вигоєнє зломаного чиколодка пальця треба около 2 неділі, на вигоєнє зломаного ребра 3, зломаної ключиці 3.зломаних костий передрамени 5, кости раменової 6, костий підстегня 8, стегна 10, а шийки стегнової 12 неділь.Очивидно,час сей обчислено при правильному ліченю— то є коли зломана кість була належито випростована, умієтно уложена в шину або в ґіпс, і що хорий через цілий час лічення заховувався спокійно. Зломана кість зростається наново так, що навколо зломаного місця твориться грубий кістяний перстень, що зломані кости тримає. Ся згрубілість позістає на все.

65. КРОВАВИЦЯ

Кровавиця є хоробою цілого тіла, коли-то навіть найменше скаліченє викликає надмірний уплив крови, або коли кров виступає підскірно навіть без скаліченя і без удару. В першім разі є ся слабість вроджена, то є унасліджена від родичів; в другому случаю розвинулася вона звичайно після якихось тяжких недуг, або буває у людий, що мешкають в тісних вогких комнатах, та живляться невідповідними і малопоживними стравами. Люди обтяжені кровавицею вродженою не ріжняться звичайно від других здорових людий. Вони—правда—є ніжної будови тіла, з тонкою скірою, блідавим лицем, ясним волосєм—але так виглядають і зовсім здорові люди. Слабість виявляється, коли на примір такий хорий дасть собі виняти зуб. По винятю зуба не можна в

нього спинити упливу крови, що з ямки зубної льється "цюрком"—нераз аж до омліня. Такий же незвичайний уплив крови буває, коли хорий на кровавицю скалічиться, або коли йому поставлять пявки. У женщин знов бувають місячні чищеня дуже обильні, а кров є ясна і дуже плинна. Першим признаком кровавиці набутої є маленькі—як макове, пшоняне, або коніпне зерно темно-червоні плямки на скірі, що виглядають зовсім так, як блошиний укус; на них хорий звичайно не звертає уваги. Вони виступають або поодиноко, або так численно, особливо на тулові і ногах, що скіра в тих місцях є цілком краса. Плямки сі лежать під наскірком, а повстають в сей спосіб, що дрібненькі скірні судини лускають та випускають маленькі каплі крови. Подібні плями—величиною і уложенєм—бувають при корі і при пятнистому тифі, ріжняться хиба тим, що пятна кору і тифу по потисненю на хвилю зовсім уступають, а пятна кровавиці позістають незмінені. На внутрішній оболонці рота, язика, піднебіня і горла сі плями є чорні. І сі хорі є склонні до кровотоків з якого небудь скаліченя або вирваня зуба. Але навіть і без скаліченя бувають в них часто кровотоки з носа, горла, міхура, кишки відходової, матерниці і т. п. Слабість ся триває звичайно 3—4 неділі і при відповідному ліченю кінчиться добре. Одначе, коли хорий через слабість стратив багато крови, то буде він єще через довгий час блідий, ослаблений і знемощілий. Лічене кровавиці повинно бути в першій мірі запобігаюче. Тож люди, що перебули тяжкі недуги, не повинні братися за скоро до тяжких занять, та—поки цілковито не подужають— вони повинні берегти себе, добре живитися, висиплятися і відпочивати. Вогкі, низкі, темні, тісні мешканя треба замінити на здорові. Властивому ліченю помагає богато відповідне домашне плеканє: хорий має мати добру і здорову іду, він має

споживати багато овочевих і мінеральних квасів, тож їсти мягкі яблока, вишні, порічки, малини, та пити малинові або цитринові соки (лімонади), або приряджати собі з соди і кваску мусуючі напитки. Кромі сего загального лічення доводиться тут лічити також місцеві кровотоки з носа, рота, міхура і т. д. (гл. в слідуючім розділі).

66. КРОВОТІК

Всіми природними отворами людского тіла може пуститися кров. В виду сего бувають кровотоки з носа, уха, рота, міхура, матерниці і відходової кишки. Перейдемо причини і лічене кождого кровотоку з осібна: I. **Кровотік з носа** належить до головних признаків кровавиці, одначе буває він нерідко також і у зовсім здорових людий, особливо тоді, коли у кого довший час була голова зігнута в діл, або коли хто втомиться серед горячого дня, або вкінці коли кого ударили в лице. Слабий кровотік носовий найкраще не вздержувати, лише дати крови викапати, скільки хоче, бо се був нераз надмір приплившої до голови крови, що таким способом вирівнявся. Форкати носом і втягати до него з руки зимну воду, не треба, бо кров може затамуватися лише тоді, коли на кінчиках кровоносних судин потворяться чопики з застигшої крови, а через форкане і сильне полоканє носа сі чопики назад відриваються. Томуто належить заховуватися спокійно, та доки кров капає, прикладати часто до голови і карку студені примочки. Як се не помагає—треба дірку носа, з котрої кров біжить, зашампонувати, то є заткати. Звичайно шампонують люди ніс в сей спосіб, що кусником вати затикають дірку. Але таке затиканє не помагає нічого, бо спинимо кров з одної носової дірки, то вона нагромаджується за сею затичкою та начне плисти або горлом, або другою діркою носа. Добре шампонується

так: від пів метра білоі стерилізованоі ґази відтяти пасок на два пальці широкий; сей пасок треба гладженим гусячим пером впихати в кровавячу дірку носову так довго, поки цілий там не війде, а з носа вистане лише малий кінчик паска, за який можна би на другий день ґазу витягнути. Через таке шампоноване утискаються кровавячі судини, через се дуже скоро витворюються в них чопки, та кров перестає течи. Коли би така шампонада носа не удавалася, то треба до сего завізвати лікаря, бо через сильний уплив крови може хорий дуже ослабнути. — **II. Кровотік з уха** буває звичайно тоді, коли лусне ушний тарабанчик, що є перегородою межи проводом ушним та внутрішною частиною уха. Се може статися—або через запаленє в середині уха, або через сильний кашель, особливо коклюш, або через ударенє від сторони уха. Кровотік ушний не буває так сильний, щоби його аж боятися. Вистарчить переполокати ухо теплою водою за помочю малого ґумового бальоника, заткати ухо ватою і заховуватися спокійно. Для вигоєня тарабанчика належить завізвати лікаря. Небезпечним буває кровотік ушний лише при розбитю голови через упадок або ударенє яким тяжким предметом; а ся небезпека буває не від кровотоку ушного, лише від самого розбиття голови. —**III. Кровотоки з рота** може походити або з легких або з жолудка. Кров з легких буває серед кашлю, а кров з жолудка через воніти; кров з легких виходить звичайно малими скількостями і є переміпана з мокротою (флеґмою), а кров з жолудка виливається в більшій скількости нараз і буває або сама, або переміпана з ідою. Оба кровотоки є небезпечні, особливо коли повторяються. Причиною кровотоку з легких є розрив якоісь дрібноі жилочки десь в глибині легких, а причиною кровотоку жолудкового є або рана (боляк) жолудка, або рак жолудка. В кож-

дім случаю кровотоку з рота треба завізвати лікаря, а заким лікар явиться, треба хорого положити головою досить високо, розстягнути одіж, прикладати на груди або під груди студені, а навіть ледяні оклади, давати до ликаня студену воду, або грудки чистого леду, не дати хорому говорити, не переносити і перевозити його; загалом держати хорого в найбільшім спокою а до іди давати йому лише холодні плинні страви.—**IV. Кровотік з міхура.** Кров з міхура є звичайно помішана з мочею. Коли в мочи є небагато крови, то краска її є жовторожева, а при сильнійшому кровотоці буває вона темно червона, бронзова, а навіть чорна. Часто лежать на дні горшка з мочею темно-червоні шматки крови.—Причиною сего кровотоку може бути—запаленє нирок, або міхура, або мочевої цівки; а також їх зраненє, або раковаті новотвори. Тут треба візвати лікаря, а на-разі уложити хорого спокійно в ліжку, бедрами вище,—а на зранену чи хору часть тіла положити ґумовий мішок з ледом, або дати лєвативу з ледово-зимної води. — **V. Кровотік з матерниці** може бути або підчас місячних чищень, або незалежно від них. Бувають женщини, що мимо здорового вигляду, мають місячні чищеня довше як звичайно, а скількість відходячої крови буває в них два і три рази більша, як правильно. Причиною сеї неправильности є або блідниця, або кровавиця. Само собою розуміється, що такий надмірний уплив крови впливає дуже некорисно на загальний стан здоровля женщини. Щоби тому запобігти, мають недужі женщини підчас періоду лежати в постелі, та на живіт давати часто ледяно-студені оклади. Дальше буває кровотік у женщин в початках пороненя. Коли у женщини задержалися якийсь час місячні чищеня, та опісля несподівано покажеться червона кров, то можна бути певним пороненя. Тож хору належить положити до постелі,

прикладати на живіт ледові оклади і, коли кровотік не застановиться—прикликати лікаря. Нераз бувають кровотоки у женщин вагітних в другій половині вагітности, або перед самими родами. Перед родами не повинна показуватися кров, колиж вона показується, то треба вагітну зараз положити до ліжка, щоби випочала, та давати на долішню часть живота студені оклади. Коли се не поможе, то як найскорше треба прикликати лікаря, бо причиною такого кровотоку може бути або якесь неправильне положенє дитини, або початок передчасного породу. Так само по родах, коли мине 10—14 днів чищеня не повинна у женщини показуватися кров, тим більше у женщини, що сама кормить дитину. Колиж у такої женщини виступив хоть малий кровотік, то він вказує на се, що в матерниці позістали по породі якісь частини плодової оболонки, або сціли крови, які треба вичистити. В такому случаю очивидно також треба порадитися лікаря. Накінець показується кров з частий родних женщини ще й тоді, коли матерниця є хора на запаленє, новотвір, або на рака. Взагалі при всіх кровотоках з частий родних женщини треба вчасно порадитися лікаря, бо всі ті недуги можуть бути небезпечними: в початках одначе можна небезпеку відвернути.—**VI. Кровотік з кишки відходової** може походити: або з жолудка, або з тонких, або з грубих кишок, або з самої відходової кишки. Кров з жолудка і тонких кишок перебула далеку дорогу через цілий кормовий провід, на неї ділали соки жолудкові і кишкові, тож она виходить з отвору стільцевого в зміненому стані, звичайно чорна. Буває се при ріжних недугах жолудка і кишок як то: боляк і рак жолудка, катар кишок, чахотка кишок і червоний тиф. Кров з долішніх частий кормового проводу має близенько до стільцевого отвору, тож она буває звичайно незмінена, червона. Причиною

такого кровотоку є катари або боляки грубих кишок, дизентерія, та гемороіди. Всі наведені недуги є описані в осібних відділах, де є також подане і домашнє їх лічене. Однак найважнійшою річю при кровотоку з відхідниці є: пізнати власне, де є жерело і яка є причина кровотоку. Коли з сего опису тяжко буде вгадати, то безусловно треба буде як найскорше візвати лікаря.

67. КРОПИВКА

Є се поверховна слабість скірп, що виглядає так якби тіло хорого попік хто кропивою. Як вона займе лице, то воно є якби опухле. Слабість ся появляється особливо у дітий,—хоть буває також і у дорослих людий, а головно у женщин. Найчастійше повстає кропивка через спожите невідповідного або тяжко стравного корму, н. пр. по спожитю малин, суниць, грибів, меду, раків, старої ковбаси, або по випитю звітрілого пива. Буває вона таки у дітий, що хорують на глисти. Також приходить вона через покусане комарів, воший, блощиць,—а вкінці виступає в деяких горячкових недугах як наслідок спільнійшої горячки. Кропивка сама собою не є небезпечною недугою; вона проходить протягом кількох днів навіть без помочи лікарскої. Є вона лише для хорих непріятною через свербячку на цілому тілі, коли то хорий мусить скробатися в день і в ночи. Такого хорого треба в кождім случаю положити до ліжка, подати йому на прочищене жолудка олійку рицинового або гіркої соли і держати його 2—3 дни на дієті. Против сверблячки скіри натирати хорого кілька разів денно холодною водою з оцтом (чотири части води на одну часть оцту) або приготовити йому раз на день теплу купіль.

68. ЛЕГКИХ СЛАБОСТИ

Легкі є головний віддиховий знаряд чоловіка. В глибині ями ротової починається прилад дихаль-

ний гортанею, гортань переходить у дишицю, дишиця у висоті четвертого або пятого грудного ребра ділиться на дві відноги озяв, а на кождім озяві висить в правій і лівій половині грудної клітки по одному легкому (легені). Найважнійші слабости легких суть: 1) катар або нежит легких, 2) запаленє легких, 3) роздутє легких (ядуха, задуха—гл.), 4) запаленє олегочної (плєври) і 5 чахотка легких (туберкули, сухоти—гл.)—1) **Катар або нежит легких.** Кождий нежит приходить з перестуди, тим легче тут, бо людина втягає студений і вогкий воздух в свої легкі, що є дуже ніжним приладом дихальним. Катар легких начинається звичайно морозом-дрожію, легкою хрипкою і кашлем. Коли чоловік не положиться скоро до постелі, то сі признаки можуть збільшитися, хорий дістає сильнійшу горячку, сильний кашель, тяжкий і короткий віддих, а навіть признаки запаленя легких. Длятого кождий, хто захорів нежитом легких, повинен покинути свої занятя і позістати дома, або ще краще—положитися до постелі, щоби огрітися і привести легкі до спокійного і рівномірного віддиху.. Добре випити на початку недуги зо дві склянки горячого липового або бузкового чаю і накритися потім перинoю,щоби спотитися.Звичайно такий нежит по кількох днях уступає. Розуміється, що і діета в постели повинна бути обмежена, тому не мають такі хорі їсти страв сирих, квасних і твердих. Щоби хорому не було тяжко в грудех можна обвинути хорого три рази денно мокрим викрученим ручником, та обвязати його сухим; а против кашлю попивати часто шлязовий чай осолоджений ледовим цукром. Не так легко переходить однак нежит легких у більшої части хорих. Люди звичайно легковажать собі сю слабість і дуже часто переходжують її, як то кажеться: "не даються". То знов инші, хоч зразу і положаться до постелі, не видержують в

ній довго і перед часом встають до своєі роботи. В сих случаях слабість не уступає цілковито, лише оставляє по собі незначні останки, з яких витворюється при новому нежитови хроничний (протяглий) нежит легких. Є се дуже уперта слабість. Такі хорі хиба лише в літі, і то в сухі, теплі і соняшні дні чуються здоровими; але при найменшій зміні воздуха, ще більше на весну, в осени і в зимі дістають вони правильно кашель, тяготу в грудех, короткий віддих, загальне ослаблене. Через частий кашель надриваються легкі, тратять свою пружистіть і досить скоро вивязується стан, описаний в розділі про "астму". Хронічний нежит легких тяжко вилічити, головно через те, що йому шкодить кожда зміна воздуха. Длятого богаті люди на зиму виїжджають до полудневих теплих країв, а на літо до високо положених кліматичних місць. Бідний чоловік не може лічитися виїздами, длятого повинні бідні тим більше стерегтися і уникати всего того, що катар легких може збільшити. Головний припис є—перебувати завсе у свіжому і теплому воздухови. Наші люди найбільше грішать тим, що не вміють удержати в хаті свіжого і теплого воздуху. Отже треба памятати, щоби в комнаті був все такий воздух, як серед літа на дворі. Коли в зимі треба більше топити, то скоро кімната добре огріється, треба двері від неі і сіний хоть на пів години цілковито вітворити, щоби в комнаті воздух добре очистився. Се належить повторити хоть три рази денно. Через се душний воздух очиститься, а свіжий, хоть холодний скоро огріється. Хто прийде до теплоі комнати, повинен з верхноі одіжи роздягнутися. Хорі на кашель люди не повинні серед дощу або вітру іздити, а коли вже мусять, то повинні обернутися до вітру плечами і підчас іздп не розмовляти. Дуже корисно буде впіхати в літі на село десь близько шпилькового ліса, бо власне живіця шпилькових

дерев є дуже помічна в нежиті легких. Майже всі хорі на нежити легких пють в літі за порадою лікарів якусь мінеральну воду. Води сі розріджають збиту в дрібних озявах флеґму і помагають її легко викашляти. Найпрактичнійше пити їх рано натще з додатком горячого молока, що пів години по ¾ склянки і підчас того проходжуватися на свіжім воздусі. Корисно є також вдихувати пару з солоної води (одна ложочка соли на склянку води) за помочею машинки інгаляційної. Лікарі приписують крім сего ріжні аптичні ліки, відповідно до степени недуги. — 2) **Запалене легких.** Є се горячкова слабість, що починається звичайно так сильним дрощем, що хорі звичайно кажуть накриватися перинами або кожухами, а навіть і під ними не можуть огрітися. Після дрощів за кілька годин проявляється сильна горячка, якої висота доходить до 39 і 40 степенів Цельзія; вона тревае при правильному перебігови недуги звичайно 8 днів, почім майже нагло спадає на 37 степенів або навіть на 36 степенів; сей упадок горячки єсть крізою недуги. Запалене легких виступає звичайно лише по одній стороні, то є запалюється лише правий або лише лівий плат легких; однако бувають і тяжкі случаї запаленя обох платів рівночасно. На котрій стороні сидить запалене, знає звичайно сам хорий, бо єго в сім місци болить і коле; лише у дітини тяжко дізнатися, бо дітина не скаже —тим то у малих дітий пізнають лікарі запалене лише через опуковане і обслуховане грудної клітки. Запалене легких приходить звичайно із застуди; тимто появляється воно найчастійше в осени і на весну, коли то воздух є дуже змінний. Звичайні признаки запаленя легких є слідуючі: сильна горячка 39 степ. і 40 степ. Ц., короткий віддих (здоровий чоловік віддихає на мінуту 16—20 разів; при запаленю легких віддихають хорі 40 і 50 разів на мі-

нуту, а діти ще скорше), біль голови, загальне ослабленє, недостаток апетиту, збільшена спрага, біль в тім місци де є запаленє. Біль сей може розходитися по цілих грудях, а часто може доходити і до рамени по стороні запаленя; дуже часто є біль сполучений з колькою. Досить скоро прилучається до сих признаків кашель; зпершу сей кашель є короткий, болющий і сухий, однако третього або четвертого дня показується у викашляній мокроті руда кров, що уступає аж осьмого дня. Дальшим признаком є прискорений живчик; у здорового чоловіка ударяє живчик 60—80 разів на мінуту; в часі запаленя легких підноситься він на 100—120 ударів, а часто бє він неправильно і надмірно слабо. При правильнім перебігу недуги треває запаленє легких 8 днів і кінчиться звичайно наглою крізою: горячка упадає нагло, живчик начинає бити вищ 40—60 разів на мінуту, а хорий впадає в обильний теплий піт, по котрім наступає приятний сон, і хорий поволи приходить до здоровля. Однако не у всіх хорих кінчиться запаленє легких так щасливо. Коли хорі були вже попередно слабосильні, або мали нездорове серце, або коли вони старші віком, то вже в сих 8-и горячкових днях показуються трівожні признаки недомагання серця, як: синяве забарвленє лиця, жовтава барва тіла, висока горячка, дуже скорий живчик, сухий язик, маяченє, а вкінци цілковита непритомність. Се признаки дуже грізного стану недуги, а навіть віщуни скороі смерти. Скоро ми упевнилися, що хорий має запаленє легких, або скоро тільки підозріваємо сю слабість, не повинні ми братися самі до лічення, лише вчасно завізвати лікаря. Наші люди ставляють звичайно хорому кільканайцять або й кількадесять пявок, та думають, що вже все найважнійше зробили. Хоча лікар не може бути безоглядним противником пявок, бо й сам каже іх нераз ставити,

однако безмисленне шафоване людскою кровю в людий є просто гріхом, тим більше що не все можна пізнати по котрій стороні є запалене, тож не все мож вганути в якому місці ставити пявки; тим більше не кождому чоловікови вольно спускати кров. Заки ще прийде лікар належить подати лише тимчасову поміч. Коли хорого бере дрощ, треба його роздягнути і положити до теплоі, огрітоі постелі, а зверха накрити перциною або коцами. Коли хорий огрівся, а дрощі перейшли в горячку, скинути верхні накритя, а оставити лише одно одіяло або плахту прикриту одним коцом; на голову прикладати часто зимні примочки. Дальше треба хорому вичистити жолудок, тож подати йому або ложку рицинового олійку, або склянку гіркоі води, або склянку напару сенесу,— дітям пів або чверть склянки сенесу. Живити хорого лише плинними стравами—молоком, чаєм, клеіком, росолом, борщем, та поіти водою з овочевим соком або цитриною. Вина хорому не треба в початку слабости подавати, хиба в другій половині тижня, щоби запобічи ослабленю серця. Де ставити пявки, баньки, прикладати компреси на груди, та які лікі подавати—може вказати тільки лікар. Коли хорий після упадку горячки восьмого дня начинає скоро відзискувати сили і апетит, то не треба спішитися подавати йому грубші страви або позволяти йому за скоро вставати і вертати до своіх занять, бо після запаленя легких лишаються при невідповідному поведеню ріжні довготревалі грудні наслідки. — 3) **Запалене олегочноі (плєври).** Легкі є обведені на цілій своій поверхни тонкою облонкою—олегочною, або як лікарі називають плєврою. Коли ся оболонка запалиться, то до неі приплиає жилами значно більше крови, як звичайно; вона напухає і грубіє; а коли при віддиху отирається о ребра, то справляє хорому невиносимий біль, кольку. Хорий на запа-

лене олегочної не може прибрати собі місця, бо чи він повернеться на право—чи на ліво, чи він положиться—чи сяде, все чує він при віддиху біль і кольку, так що він мусить дихати дуже поверховно, але за те о много частійше. Запалене олегочної виступає звичайно лише по одній стороні. Оно начинається подібно як запалене легких—дріжею, по якій зараз приходить більша або менша горячка і колька, а при тому біль голови, брак апетиту, короткий а частий віддих і болючий, з кольками получений кашель. Слабість може протягом 8-ми днів скінчитися добре. Звичайно одначе протягається вона довше і лишає по собі ріжні більше або менше тяжкі наступства, що саму недугу можуть перетворити в хронічну —довготревалу. Сі наступства належить тут описати. І так, найчастійшим наслідком запаленя олегочної є те, що вона приросте до ребер. Такий хорий ніби виздоровіє цілковито, вигляд його поправиться, сили повернуть, одначе він чує від часу до часу якийсь неозначений натиск або біль в тім боці, де було запалене. Сей біль найбільше чує хорий, коли згинається, обертається, бігає. Другим лихим наслідком запаленя олегочної є вода або ропа в грудех. При кождім запаленю олегочної витворюється межи ребрами та легкими троха течи, що по виздоровленю звичайно сама з себе щезає. Колиж сеі течи було більше, або коли ся теча є густа, або ропа, то вона не може так легко усунутися, через те вона приспорює хорому дуже великі терпіня. Бо легко зрозуміти, що—коли в груди витвориться велика скількість течи, то вона впирає сей плат легких до середини—через се легке стискається, напирає на серце і на другу сторону, тож хорий мусить дістати короткий, тяжкий і болючий віддих. Такого стану не може хорий довго перенести; єдиною радою є випустити чи виссати приладом воду (ропу), почім хоро-

му зразу стає легче. Иншим наслідком запаленя олегочної може бути скривленє грудної клітки. Коли в часі запаленя олегочної витворилася в ямі грудній якась скількість течи, а сю тіч не усунеться вчасно, то вона в середині сама собою згущається, творить грубі волокна, що з часом корчаться і потягають за собою ребра—до яких вони приросли—до середини, ребра западаються, викривлюються, а через те скривлюється клітка грудна. Важним наслідком запаленя олегочної є наконець чахотка або туберкули. Коли запаленє олегочної лучиться у людини, що має наклін до туберкулів.то хоч би вона до сего часу була зовсім здорова, розбуджується в ній укрита слабість. Тож запаленє олегочної не кінчиться— як звичайно, хорий не вертає до сил, він не відзискує апетиту, вечерами звичайно дістає горячку, часто кашляє, дістає дрощі,—і по якомусь часі впадає в безнадійний стан сухіт. З сего видно, що запаленє олегочної є далеко тяжчою недугою як запаленє легких;—буває се через те, що хорі сю недугу звичайно легковажать, а навіть часом ходячи ії перебувають. Щоби отже оберегтись від лихих наслідків сеі недуги, треба в кождому випадкови кашлю і кольки порадитися лікаря, щоби переконатися чи не єсть се скрите запаленє олегочної. Коли лікаря не можна скоро дістати, то треба на кілька днів положитися до ліжка, щоби рівномірно вигрітися і не наражатися на перестуду. Против кашлю треба пити шлязовий чай з ледовим цукром, а против кольки прикладати або зимні примочки, або горячі катаплязми, або синапізми, або ставити баньки чи то пявки. — **Увага.** Зимні компреси, і то досить часто, прикладається до хорого і болючого місця тільки в часі загальної горячки. Горячі компреси або катаплязми з горячої каші або піску порадно є робити тоді, коли в хорого мала горячка, а колька і біль є так сильні, що

хорому ні обернутися — ні дихати не дають. — Синапізми—роблять або з хрону, або з гірчичної муки, перемішаних з водою заквашеною оцтом. Вони сильно напікають скіру і через се витягають біль із середини. В аптиках продають готові синапізмові паперці звані від французького фабриканта Rigollot. Такий паперець треба перше замочити в воді і на болюче місце приложити.—Пявки добре є ставити тоді, коли хорий крім кашлю має горячку, а біль і колька є тільки в одному місці. Коли пявки мають принести полекшу, то треба їх дорослому чоловікови поставити найменше 8.а дітині 3—4.—Баньки бувають або сухі, або натинані. Звичайно ставляють лише сухі баньки, бо натинані можна заступити або пявками або опустом крови. Сухі баньки належить хорому ставити тоді, коли біль і колька не держаться одного місця, а розходяться по всій груди, або є на одній стороні клітки грудної. В такому случаю треба дорослому чоловікови поставити 20—40 баньок, а дітині 10—15. Баньки є се маленькі гладкі скляночки, в яких над спіртовою лямпою огрівають воздух, та негайно прикладають їх до тіла. Огрітий в баньці воздух є рідший, тож банька приложена до тіла втягає в себе скіру і кров з болячого місця; через се може уступити з глибини не тільки біль, але навіть саме запаленє. Після баньок остають на тілі довший час круглі, темно- червоні, кроваві плями. Як довго при запаленю олегочної треба лежати, то може осудити лише лікар. Коли завчасу встати, то можна відновити слабість (дістати рецидиву), або можуть появитися тяжкі наступства, про які перше була мова. Кожде з сих наступств і помотань (комплікацій) вимагає дуже розумного і осторожного лічення. Тож хорі, яких запаленє олегочної протягається довше як тиждень, повинні безумовно порадитися лікаря і віддатися його опіці аж до виліченя.

69. ЛИШАЙ

Під назвою лишай розуміємо три форми шкірних негорячкових недуг: 1) лишай звичайний, 2) лишай лусковий і 3) лишай вовчий.—1) **Лишай звичайний** виступає під видом округлих або округлавих плям, завбільшки з долоню дитини або й дорослого чоловіка, він може бути на скірі голій, та на скірі покритій волосєм. В початку є сі плями малі і виглядають як кружочок дрібненьких прищиків або міхурчиків, ті міхурці скоро присихають, лишають після себе рапавий осередок, а на іх краях показуються нові прищики, що знов незадовго присиха; ють; таким способом лишай ширшає чимраз більше. Середина лишая є суха, рапава, троха темнійшої барви як звичайна скіра, та свербить постійно. Коли лишай покажеться на скірі покритій волосєм, то волосє тратить свій блеск, стає сухим, ломиться близко насади, або випадає з корінєм, так що заняті лишаєм місця виглядають як пліщі. Причиною лишая є дрібненькі грибки, що закоріняються в лоєвих железах скіри або у волосних торбинках і відси множаться та поширяються. Лишай може перекинутися з хорих людий на здорових через дотик (коли разом сплять, руки подають, цілують). Вилічити лишай можна лише такими средствами, що вбивають грибків, тож: сіркою і зеленим милом, та багатьома иншими ліками аптичними, що іх до потреби записують лікарі. Коли лишай є між волосєм, то треба всі волоски до одного повиривати, бо инакше не дістанеться лік до волосної торбинки. Домашнім способом лічать лишай так: на ніч натирати хорі місця досить сильно зеленим милом (купити в аптиці), та покрити лишай платком полотняним, насмарованим тим самим зеленим милом. На другий день рано сі місця добре змити теплою водою і звичайним милом, та приложити на полотенци сіркової масти; сю масть

зміняється на день так довго, аж лишай уступить.—
2) **Лишай лусковий** є тільки з назви і вигляду подібний до лишая. Слабість ся начинається—подібно як попередна—дрібним прищиком або міхурчиком, довкруги якого твориться дуже скоро вінець таких самих прищиків, а тим часом середина присихає і лишає по собі червону скіру, покриту білою тоненькою лускою. Таким способом ширшає і росте лишай до величини долоні дорослого чоловіка або й більше; луски на його середині вистають нераз одна понад другу, їх можна дуже легко здерти, але на сему місці звичайно показується дуже скоро нова блискуча луска. Лусковий лишай не справляє хорому майже ніяких долегливостий, він не болить, не пече, не свербить. Він виступає в числі значно більшім як звичайний лишай, бо може нераз заняти цілу поверхню тіла, не виключаючи голови, вусів і бороди, так що хорі мають на собі нераз тисячі таких лишаєвих більших або менших плям. Найчастійше одначе буває лусковий лишай на ліктях і колінах; признак сей є так важний, що в разі—як лускових плям на сих місцях нема—то, хотьби вони були впрочім на цілому тілі, можна сумніватися, чи лишай є справді лусковим лишаєм. Причини появи лускового лишая ще зовсім не ясні. Одно лиш є певне, що недуга ся виступає звичайно у здорових, доброго вигляду людий, що часто переходить в родині з родителів на дітий, що не є заразлива, та що хорі нею люди не сохнуть, не марніють, та не мають з нею иншого клопоту, хиба тільки се, що коли вона покажеться на голові, лици або руках, то хорим є се неприємно і стидно. Лусковий лишай є дуже упертою недугою, що навіть по виліченю знов повертає. Лічать сю недугу внутрішно і зовнішно. Часом вистарчає саме внутрішнє лічене, часом саме зовнішнє; найкориснійше одначе є получити або лічення разом.

Внутрішне лічене залежить од вибору лікаря, бо не у кождого хорого можна ужити ті самі ліки. Поверховного лічення найпрактичнійшими є два способи: хорого, в якого ціле тіло є обсипане лусковим лишаєм, треба зеленим милом на ніч сильно натерти, а в місцях ширших навіть втерти сю зеленаво-руду масть полотняною шматкою. На дорослого чоловіка вийде 10—15 декаґрамів сего мила. Після того завинути хорого з руками і головою в плахту або грубе рядно і накрити коцами; в такому положеню хорий має перележати цілу ніч. На другий день рано має хорий скупатися в теплій купели та змити масть і луски звичайним милом. Се робити 7—8 днів, поки лишай цілковито не щезне. В тяжчих і більше впертих разах уживають завиваня Прісніцові. На ліжку хорого кладуть грубий коц, на коц два грубі рядна (простирала, плахту), сухе і замочене в перестоялій холодній воді та добре викручене. На мокре рядно положити хорого з головою та руками в мокре простирало, опісля в сухе, та наконець у коц добре, тісно обвинути, а навіть звязати так, щоби лише очі і ніс виставали. По сему накрити хорого перпною або кожухами, щоби зіпрів; так має він перележати цілу добу. На другий день рано повторити те саме знов на добу; так до 6—7 днів, поки лишай не вступиться. Після 7-го разу взяти одну або дві теплі купелі з милом; почім скіра буде зовсім чиста.—3) **Лишай вовчий.** Ся недуга длятого так називається, бо місця нею заняті представляються по якомусь часі мов виїджені пажерливим звірятем. Найчастійще виступає сей лишай на носі, потім на губах, на ухах, на очних повіках, на лици а вкінци і на прочих частях тіла. Зпершу якесь місце під скірою, завбільшки з головку від шпильки, зачервоніє і засвербить; по кількох днях стає воно барви помаранчевої, а наскірок над ним стає тоненьким блискучим. В сім часі повстають

вкруги первісної грудки подібні нові грудочки, що міняють барву подібно як перша. Вчасніші грудочки отвираються, з них виходить сіра сировата гуща, на їх місци витворюються більше або менше глибокі боляки, що—або самі пригоюються і полишають по собі глибокі поморщені виразки, або гноються в глибину і ширину, а занята скіра відпадає цілими кусними. Вовчий лишай є недугою дуже тяжкою, що деколи вид людини дуже зогиджає. Причиною сеї недуги є дрібненькі грибки, що загніжджуються в скірі чоловіка і її нищать. Досвіди лікарскі виказали, що є якась звязь межи сею недугою і жовнами, бо найчастійше буває вона в осіб жовноватих (скрофулічних) і то в молодечому віці. Вовчого лишая годі вилічити в инший спосіб як тілько: випалити, випекти або вискрьобати його зі скіри. А що після таких операцій лишаються в скірі браки, тим то треба такому ліченю піддатися як найскорше, щоби позісталі виразки і браки не були за великі. Розуміється, що за таким ліченєм треба удатися до лікаря; з огляду на се, всяке лічене мастями є лише стратою дорогого часу. В новійших часах лічать вовчий лишай лучами Рентґена, то є пускають на хорі місця сильні лучі електричні і тим способом нищать перепалену лишаєм скірну тканину. А що сей новий спосіб лічення є цілком безболісний, тож кождий вже на початку недуги повинен піддатися сему ліченю. Ми бачимо досить часто людий, в яких одпали—ніс, губи, ухо, повіки. Все те суть наслідки вовчого лишая. Сі страти скіри лиця можна хоть в части направити через так звані плястичні операції. Хорому витинають з иншого здорового місця відповідний кусник скіри і пришивають на місце страченої скіри. Кому отже стидно показатися межи люди з браками скіри на лици, той повинен на таку операцію рішитися.

70. МАТЕРНИЦЯ І ІІ НЕДУГИ

Найважнійшими недугами матерниці є: 1) запаленє, 2) похиленє або скривленє, 3) кровотоки і 4) новотвори. О кровотоках було попередно сказано.

1) **Запаленє матерниці.** Кождий знаряд людского тіла може запалитися. Матерниця має до сего ще більше нагід, як инші знаряди, бо в ній відбуваються постійно певні фізіольоґічні то є природні переміни, що можуть дуже легко наразити матерницю на ріжні недуги. От возьмім хочби місячні чищеня женщин. Женщини звичайно не зважають на сю природну слабість: вони працюють як звичайно, а нераз навіть більше і тяжше напружаються—далекою дорогою пішком, вони двигають тягари, скачуть, танцюють і т. п. Очивидно, що матерниця, будучи вже і так перекровавлена, через такі рухи ще більше зворушується, та потім запалюється. Ще більший нахил до запаленя матерниці мають женщини після пологів. Найменше шануються женщини після першого пологу. Звичайно є се молоді женщини, що після правильного пологу вже на другий день почувають в собі стільки сили, що встають з постелі, обід варити і дітину викупати. А тим самим треба знати, що матерниця після родів потребує аж 6 неділь, щоби вернути до правильного стану. Зараз по родах є вона ще так хора, що положниця повинна позістати в постели що найменше 8—10 днів. Тож ясно, що через таке скоре вставанє з постелі мусить прийти запаленє матерниці. Запаленє матерниці начинається сильним дрощем, по котрім незадового наступає більша або менша горячка і постійний біль в долішній части живота—в середині, або по якійсь його стороні. Сей біль дуже часто переходить в кольку, та поширяється на кишки і на цілий живіт. Кожде порушенє тіла викликає в хорої нові болі, а з частий родних хорої випливає тяжко вонюча, ропна або

кровава теча. Слабість треває звичайно кілька день. Дуже часто лучається, що запаленє матерниці переходить на кишки, і тоді є воно дуже небезпечне; але хочби воно і не скінчилося смертю, то все таки не кінчиться воно цілком щасливо, бо позістають по нім болячки, димниці, скривленя і прирости матерниці до окружаючих знарядів, та найчастійше довго треваючі і мучительні білі уплави. Кожде запаленє матерниці вимагає помочи і поради лікарскоі, бо неумієтне поступованє може викликати дуже лихі наслідки. Се запаленє не слід лічити домашними средствами. Длятого кожда жінка, коли почує біль і кольку в долішних частях живота серед дрощів і горячки, повинна негайно положитися до постелі і спокійно вижидати лікаря. — 2) **Похиленя і скривленя матерниці.** Матерниця находиться у кождоі женщини в долішній части живота, низче пупка в самій осередковій лінії. Із сего правильного положеня може вона однак похилитися або наперед до міхура мочевого, або взад до відходовоі кишки, або в право, або в ліво. Крім сего може вона сама в собі скривитися, то є мовби зломатися взад або вперед. Очивидно що через таке похиленє чи скривленє матерниці буде терпіти не тільки вона сама, але теж і сусідні знаряди. Через се сі слабости так дуже докучають хорим женщинам, що навіть і недбалі жінки мусять глядати помочи лікарскоі. Причиною сего неправильного укладу матерниці є невідповідне поведенє женщини підчас місячних чищень, та коли жінка за скоро встала після пороненя, або пологів. Матерниця в сих случаях є вже сама собою побільшена, тож тяжша, вона не може удержатися в своім первіснім положеню, та перехиляється на котрийсь бік. В сему неправильному положеню позістає вона дальше. Колиж до сего матерницю обійме запаленє, або на ній стане болячка, то рона в болячці ще більше утверджує

матерницю в її неправильному положеню. Похиленя і скривленя матерниці справляють женщині постійні болі в крижах і животі, особливо при місячних чищенях, а також часто викликають біль при віддаваню мочи і при випорожнюваню. Для женщини є вони ще й тим шкідливими,що спричиняють неплодність. Тож належить остерегти всіх женщин, у котрих місячні чищеня без причини задержалися, або відбуваються неправильно з болями, або у котрих по полозі треває через довший час біль в животі чи в крижах, чи при моченю, чи при випорожнюваню,— та тих що терплять на довготревалі білі уплави, щоби всі отсі женщини безусловно порадилися лікаря, бо се все може походити з недуг матерниці, що зпершу даються безперечно вилічити. Похилену або скривлену матерницю лічать операцією, купелями, масованєм, або наконець матерничними кружками, що їх хора женщина так довго в собі носить поки її матерниця не поверне до правильного стану. — 3) Сюди належить ще недуга матерниці, досить часта у жінок, а саме коли випаде матерниця. Матерниця спочиває в долішній части живота понизше кишок і держиться в рівновазі двома з обох сторін матерниці виходячими і до стін живота прикріпленими сухожилями. У женщин, що після пологу за вчасно з постелі встали і за скоро взялися до тяжшої фізичної роботи, або що мусять довший час стояти, або довго ходити, сі сухожиля не можуть вдержати побільшену ще матерницю в належному її місци, тож вона спадає низче, поки остаточно не покажеться у вікні половім, а навіть з сего вікна частково або навіть цілковито висунеться; тільки коли хора положиться до постелі, матерниця всувається назад. Ся недуга є для женщин дуже прикра і болісна, бо хора не то працювати, але навіть і ходити не може. Найбільше стрічається випад матерниці у селянок, бо

власне вони не вилежуються після пологів, та зараз беруться до фізичної праці. Для сільскої ґаздині є ся недуга подвійним нещастєм. Тимто належить глядати в сій недузі помочи лікарскої, бо в початках не треба жадної операції, лише відповідно добраним і добре заложеним кружком матерничним усувається всі долегливости і терпіня в одній хвилі. Очивидно, що в задавнених случаях без операції не обійдеться. —4) **Новотвори матерниці.** Новотвором матерниці називаємо недугу, через яку матерниця, що має звичайно величину малої грушки, чи то в цілости, чи лише в одній части згрубіє, ствердне і побільшиться. Побільшенє се може бути нераз так значне, що матерниця виглядає як у вагітних жінок. Новотвори матерниці справляють женщинам великі клопоти і болі вже хотьби своєю величиною, а ще більше даються вони в знаки підчас місячних чищень, бо тоді болі збільшаються а кровотоки бувають так сильні, що нераз загрожують і житю женщини. Найбільш небезпечним є злосливий новотвір—рак матерниці. Крім вище описаних признаків рак матерниці замітний ще й жовторудавими або таки кровавими смердячмии уплавами: хора дуже скоро блідне, жовкне, марніє і тратить сили. Хоть новотвори ракові взагалі є небезпечні, то з досвіду знаємо, що власне рак матерниці—на початках розвитку—операцією так радикально усувається, що певно вже не верне. А навіть, коли він заняв більшу частину матерниці та ще не перейшов на сусідні знаряди, то через вирізанє цілої матерниці можна вратувати здоровлє і житє хорої жінки. В нинішніх часах сі операції є так досконалі і представляють для оперованих так малу небезпеку, що справді булоби гріхом, коли би яка женщина—зі страху перед операцією—занедбала удатися завчасу з такою недугою до лікаря.

71. МЕРТВА КІСТЬ І КАШАК

Мертва кість не є зовсім слабостю костий, лише витвором при запаленю мязових тужнів. Мязи рук і ніг є лиш у верхніх частях мясисті, а при кінци передрамени і в долішній части підстегня мясні волокна звужуються і кінчаться на костях руки і стопи білими посторонками—тужнями або сухожиллєм. Сі тужні переходять через поховки тужневі, то є мягкі рурочки, наповнені слизистою густою течею, що служить на се, щоби тужні при роботі і ході могли легонько пересуватися. Тож в сих поховках мязових тужнів—чи то на руці, чи на нозі—може наступити через удар, або через напругу при праці місцеве запаленє. В наслідок запаленя витворюється на поховці торбинка величини ліскового або волоскового оріха туго наповнена тою самою дреглеватою слизистою течию що й самі поховки. Ся туго наповнена торбинка є тверда як кість; тим то називають її люди мертвою кісткою. Як мертві кістки так і незмінена на них скіра є зовсім неболючі. Мертву кість можна усунути операцією, або роздусити, або вона гине сама собою. Операцію може виконати лише лікар; а роздушуємо її так: притискаємо сильно кість мертву великим пальцем так довго, аж вона під скірою луснe; дреглевата маса виливається під скіру, де її кровоносні судини висисають. Сама собою лускає торбинка мертвої кістки тоді, коли вона є за дуже натягнена; иноді вистарчить лиш незначний удар або натиск на неі, щоби вона луснула і мертва кістка щезла. Буває нераз так, що люди кладуться спати з мертвою кісткою, а через ніч вона десь поділась. Наш нарід називає мертвою кісткою ще підскірні тверді ґузи, величини ліскового або волоскового оріха, що бувають на чолі, над очами, на голові межи волосєм, за вухами, на плечах, а часом і на шиі.

Скіра над сими витворами є зовсім незмінена, неболюща, подібно як у мертвоі кістки. Причини сих ґузів є однак зовсім инші як у мертвоі кістки. При кождім волоску находяться в скірі тоненькі желези, що виділюють з себе лій, від якого волося буває все свіже і блискуче. Від кождоі желези веде до волосноі цибульки тонесенький провід або рурочка. Коли така рурочка в якому місці заткається, то лій не може своєю дорогою відпливати, в наслідок сего железа розширається, зразу лише в скірі, пізнійше якби торбинка попід скіру, через що скіра над ґузами підноситься. Сам ґудз є звичайно твердий, пружистий, при утискови неболючий. Коли понад ним перетнемо скіру, то представляється він як тверда туго набита торбинка, а коли його розітнемо, то виплине з неі біла лоєва каша. Тому то називають сі витвори кашаками. Наші сельскі люди часом самі собі ножиком розрізують сю "мертву кістку" і випускають з неі кашу. Се мало помагає, бо хоть каша вийде, то торбинка назад зростеся а з неі виросте новий кашак. Тож тільки лікар може добре зоперовати кашак, бо він мусить виняти кашак разом з торбиною цілковито.

72. МОЗОК І ЙОГО НЕДУГИ

Найголовнійші недуги мозку є: запаленє мозку, розмякченє мозку, вода в мозку (водоголовє) і удар мозковий (апоплєксія). Дві послідні недуги були описані в осібних відділах. Мозок чоловіка спочиває в черепі і є окружений з верха трема оболонками: грубою, тонкою і паутиноватою. Сі три оболонки разом або кожда з осібна можуть запалитися і тоді говоримо про запаленє мозку. Колиж запаленє повстало в середині мозку—в самій істоті мозковій, тоді може витворитися розмякченє мозку.

1) **Запаленє мозку.** Ся слабість приходить зарівно у дітий, як і у старших, найчастійше у дітий.

від 2—7 літ. У старших буває вона в наслідок ударсня, зраненя або запаленя вуха; у дітий приходить воно ніби без жадноі причини, але звичайно в наслідок застуди після кору, шкарлятини, коклюшу, або в дітий—потомків роду, в якому були жовни, чахотка, падавиця або судороги. У дорослих починається слабість досить скоро і проходить скоро; у дітий приходить вона поволи, несподівано,—і длятого нераз через довший час не тільки родителі але й лікарі не можуть іі розпізнати. Дітина, що передше була весела, жива, говірлива, здорова, стає поволи сумною, задумчивою, спокійною, часто хоче спати, ість менше і без апетиту, язик іі обложений, вона бавиться нерадо, не любить товариства других дітий, легко сердиться, плаче, в ночи спить неспокійно, часто жалується на біль голови і біль в руках та ногах. Всі ті признаки приписують звичайно якій нестравности або глистам і длятого не дуже журяться сими змінами у дітини... Першим страшним признаком для родителів є воніти. Воніти сі ріжняться від вонітів жолудкових тим, що приходять не після іди, лише часто перед ідою з порожного жолудка, а найчастійше тоді, коли дітина зі сну встане. Після тих вонітів дітина не береться з ліжка вставати, ані ходити: в хороі дитини голова і кадовб є горячі, а ноги і руки холодні, вона має в середині горячку. Тут в постели розвиваються вже признаки запаленя один по другому. В перебігу слабости запаленя мозку можна розріжнити дві пори: пору подражнення і придавленя. В першій порі є діти звичайно дуже неспокійні, часто прокидаються і обертаються в постели, часто жмурять очи і корчать чоло,кричать або плачуть, коли іх взяти за руку або ногу,або коли іх обернути, часто голосно стогнуть або скрегочуть зубами; очи в них або постійно замкнені,або перевернені білками в гору; руки і ноги легко дрожать, а мязи карку

є скорчені і болющі до тої степені, що дитина не може карку випростувати, голова і стало скручена взад. По 7—8-и днях наступає пора придавленя. Дітина лежить у півсні, вже більше спокійно, але звичайно непритомна. Лице бліде, з синявим відтінком, —черти лиця затерті, без виразу; очи або є звернені нерухомо в одно місце, або перевертаються то сюди то туди, а найчастійше вони звернені до гори "в стовп", причім часто можна зауважати зиз на однім або другім оці. Дітина часто стогне, часом шукає чогось руками по лици, по голові або по постелі, віддих в неі вздержаний та аж по довшім часі приходить тяжке глибоке диханє. Живіт запався, а мязи рук і ніг висохли. Все те є признаки дуже грізні, а коли до них примучаться судороги, чи то частині, чи цілого тіла, то се знак, що за день або два наступить смерть. В дуже рідких випадках може наступити виздоровленє, коли судороги ще не показалися, але такі діти звичайно позістають пораженими або тупоумними. Хотя ся слабість є дуже тяжка і виказує дуже мало случаів виздоровленя, то все таки не треба тратити надіі і всі зарядженя лікаря точно виповняти. Подам тут загальні правила догляду таких хорих: Коли дітина жалується на біль голови і недостаток апетиту, дати ій на перечищенє одну або дві ложочки рицинового олійку, чи дитинячого меду і положити до ліжка. Коли біль не уступає, то можна поставити за одним і другим вухом по одній, або по дві піявки,—у старших навіть по 3—4, і прикладати на цілу голову що 5 хвилин студені оклади, щоби череп голови не загрівся. Довге волосє треба остригти. Щоби хорого не дразнити, треба комнату хорого притемнити. В комнаті має бути тихо, тож других дітий належить з комнати забрати, щоби вони не робили гамору. Накривати хорого лише легкою ковдрою, але не периною ані кожухом, а зате зимні ноги огрівати

штучно гарячою цеглою або фляшкою, наповненою горячою водою. Пожива має бути плинна, а напій вода цитринова або з овочевими соками. Проче лічене залежить від досвідного лікаря.

2) **Розмякчене мозку** є слабістю протяглою, а називається так длятого, бо в якійсь частині мозку, чи то в його середині, чи на поверхні утвориться більше або менше місце, в котрім мозок тратить свою первісну тугість, та стає мягким, розлізлим. Се буває звичайно по скаліченях мозку, а також по ударах мозкових (гляди апоплєксія). Місце заняте ударом мозковим може по якомусь часі прийти назад до первісного стану,—одначе досить часто буває, що воно переходить в гній або розлізлу масу, від чого комірки мозкові тратять свою жизнену силу, а хорий стає на все калікою фізичним або умовим. Але і без скаліченя та без удару мозкового може такий стан в мозку витворитися. Буває се в людий—потомків роду з падавицею, судорогами, помішанєм ума, або що самі перебули сифілітичні недуги, або були налоговими піяками. Признаки розмякченя мозку є дуже ріжнородні—залежно від того, в якому місці мозку розмякчене находиться. Можна навести тут хиба найголовнійші. Головний признак розмякченя мозку є біль голови; він не держиться одного місця, лише виступає ту і там, раз менше, раз більше. Крім болю терплять хорі на заворот голови, нудности, брак апетиту, обридженє до страв, а часто воніти. В обсягу чутя виступають замітні зміни: і так часом чутє є збільшене до того, що хорий при найлекшому натискови чує біль, або знов чутє є зменшене так, що хорого можна шпилькою колоти—а він болю не чує. Ноги і руки часто терпнуть; випорожненя бувають часто ліниві, здержані; живчик бє часом за скоро, то знов за поволи. Се є доперва вістуни сеі тяжкоі недуги. По якомусь часі біль голови побільшається і

держиться вже лише певного означеного місця в голові. Ослабленє рук і ніг поступає з дня на день, вкінци доходить до того, що хорі не можуть вже ходити, іх руки і ноги є якби мертві, в суставах покорчені. Бесіда стає тяжкою, шипелявою, незрозумілою. Хорий забуває поодинокі слова і назви. Єго настрій також зміняється, і так—раз буває він неспокійний, зворушений, а знов другим разом сумний, задумчивий. Руки і ноги зразу трясуться, дрожать; потім ся дрож переходить в судороги якоісь сторони або обох сторін. Судороги лучаться часто з утратою свідомости, тож слабість переходить в падавицю. Звичайно по кількох таких нападах падавиці наступає пораженє рук і ніг, пораженє міхура, кишок, легких, мозку,—і хорий кінчить. В инших разах вмирає хорий серед нападу падавиці, то знов в инших дістає запаленє мозку або запаленє легких, од яких вмирає. В разі, коли сторона умова є більше занята, як фізична,—тоді хорий дістає помішанє розуму. До сего образу розмякченя мозку у кождого хорого долучаються особливші і ріжнородні відміни і додатки; через те сю недугу розізнати дуже тяжко, а в початках навіть неможливо. Лічити сю недугу треба начати зараз в іі початках, бо пізнійше всяке лічене є безуспішне. Длятого тут треба засягати поради лікарскоі вже тоді, коли признаки слабости є ще легкі, неясні. Коли лікареви вдалося винайти причину недуги, то дуже часто може він відповідними средствами відвернути всі тяжкі наслідки хороби. Колиж хорий не може виконати дома всіх приписів лічення, то порадно буде віддати його до санаторіі, де лічать купелями, натиранями, завиванями в копи, масованєм, електрикою. В случаях помішаня розуму треба хорого віддати до заведеня для умово хорих.

73. МОЗОЛІ (нагніти, наглоди)

Мозолі повстають через те, що певне місце на скірі чоловіка чи то при праці заводовій, чи через одінє або обув довгий час нагнітається, наглоджується. Тож нагніти мають люди, що носять тісну обуву—на пальцях ніг, поверх чиколодків; у людий, що много ходять бувають вони,—на підошві або пяті; у шевців, що на колінах держать дощинку, а на ній молотком товчуть—повисче колін; у рільників і ковалів, що при роботі держать в руках тверді і тяжкі знаряди—на долонях; у столярів; що держать гибель в правій руці—межи палюхом а указателем сеі руки; у кравців—на кінцях пальців, у писарів—на бічній стороні середнього пальця правоі руки; у музикантів в тих місцях пальців, котрими притискають струни. Мозолі доскулюють тим, що іх грубий і твердий наскірок утискає на підскірну тканину і угнітає іі, та заразом подражнює дрібні нерви, що находяться в скірі і під скірою. Деякі люди радять собі на мозолі в той спосіб, що зрізують іх від часу до часу бритвою. Безперечно є се добрий спосіб, бо тонкі мозолі не справляють вже болю; одначе неуважним зрізуванєм можна затяти тіло і набавитися запаленя кости або рожи. Впрочім стинати мозолі не є радикальним ліченєм, бо вони незадовго знов наростають. А що мозолі творяться через утисканє скіри, то треба старатися тому запобігти особливо при нагнітах ніг, коли не будемо носити тісноі обуви. Тож селяне, що ходять босо, або носять широкі чоботи, не мають нагнітів на пальцях ніг. Само ліченє нагнітів начинаємо від того, що вимочимо ноги в теплій воді з милом або содою. Се повторимо через три дни рано і вечер по пів години. По трох днях нагніток вже значно змякне і тоді його добре на сухо витремо і приложимо на нього звичайний діяхелевий пластир на полотняній шматці. Щоби пластир не

був за твердий, треба його над свічкою або лямкою загріти. Потім обвязуємо пальці тонкою хустинкою, а на ногу натягаємо мягкий суконний чи фільцовий ходак. Пластир має лежати на мозолі три дни, почім нагніток дасться звичайно пальцями чи ножиком з корінєм витягнути. Так само можна лічити і вигубляти нагніти на инших частях скіри. Треба лише поступати терпеливо, хочби прийшлося ждати і кілька днів довше; головнож ходить за те, щоби цілий час лічення не утискати сего місця в якийнебудь спосіб. Аптикарі продають на вигублене мозолів ріжні готові масти, плястри і каплі. Всі отсі ліки помагають лише тоді, коли рівночасно розмягчаємо купелями хорі місця і хоронимо іх від утиску зо вні.

74. МОЧЕНЄ НІЧНЕ (Сцикавка)

Коли у здорових людий мочевпй міхур до певноі степени наповниться мочею, то начинає тиснути і чоловік мусить мочу випустити. То чувство виступає у здорових людий зарівно в день і в ночи, а в ночи чувство наповненого міхура будить нас навіть зі сну. Лише маленькі грудні діти не мають того чувства—тож вони віддають мочу звичайно в часі сну. Сей недостаток чувства мочевого міхура може у дітий позістати поза перший рік житя дитини, навіть нераз до 12-го або й 15-го року житя, а часом єще довше. Такі діти є дуже нещасливі, бо вони не чують в сні потреби віддати мочу і тому звичайно раз або два рази в ночи змочуються у постелі. Причина сего нічного моченя ще не є цілковито вияснена: воно буває зарівно у дітий ніжних, слабосильних як і у зовсім здорових, добре визираючих. Тож і нема тут певного аптичного ліку, але треба нераз ріжні способи пробувати, нім найдеться який пожиточний середник. Ітак добре є не давати дітям під ніч істи плинні страви, або пити чай, молоко і воду; взагалі

вечеру належить подавати досить вчасно,щоби страви на ніч не обтяжали жолудка, а також міхура. Лікарскі досліди показали, що безсвідоме моченє буває найчастійше в 2—3 години по уложеню дитини до сну, або за 2 години перед тим як звичайно дітина встає з постелі. З того виходить наука, щоби дітий приневолити перед сном вимачатись, а крім того будити їх нічю в дві години по заспаню і на дві години перед пробудженєм. Також не допускати, щоби діти в постели лежали на взнак,—а коли їх так в ночи побачимо, обертати їх на боки. Карати дітий за нічне моченє, як то чинять деякі родичі і виховавці, не слід та не годиться, бо дітина тому не винна, що має слабий міхур;—навпаки досвід учить, що страх перед карою ще більше міхур ослабляє. В кождому случаю нічного моченя, де домашні средства не помагають, треба удатись до лікаря, що знає кромі аптичних помічних ліків, єще купелі, способи лічення водою, електризованєм.

75. МІХУР МОЧЕВИЙ І ЙОГО НЕДУГИ

Недуги міхура мочевого є ось такі: 1) запаленє міхура, 2) новотвори міхура, 3) корч міхура, 4) пораженє міхура, 5) кровоток міхура і 6) камінє міхурове.—1) **Запаленє міхура** приходить дуже часто з застуди, або з перемоченя ніг, а також коли пити острі напитки, особливо молоде пиво, від удару в околицю міхура, з каміня міхуревого, запаленя нирок і цівки і з новотворів міхура.—Запаленє міхура може бути або остре, то є свіже, або протягле, то є довше треваюче. При острім запаленю, що повстало з якоісь свіжоі причини, чують хорі наперед глухий біль в долішній части живота; сей біль йде часом аж до цівки мочевоі. Хорі не можуть здержати в собі мочи, так що майже що години або що пів години мусять мочити. Моченє се буває на прикінци болюче. Моча є зпершу темна, а часом кровава, а за

кілька днів стає вона мутна і по хвилині дає брудний осад. Остре запаленє міхура треває звичайно 8—14 днів і кінчиться звичайно виздоровленєм, коли хорий заховується одвітно. Найважнійшим услівєм є тут: лежати в ліжку, держати строгу дієту, тож споживати лише молоко і ячмінний чи вівсянний клеік і прикладати на околиці міхура горячі компреси, або брати теплі купелі. При протяглім запаленю міхура буває моча довший час мутна і творить осад волокнистий, або ропний, або кровавий. Вже по короткому часі зміняє вона свою жовту барву на темно брудну і виділює з себе дуже неприємну амонякову воню. Хорі чують глухий біль в глибині живота і мусять доволі часто мочити; вони слабнуть, марніють, а їх вдача стає сумною, пригнобленою. Тут вже не поможе саме лежанє в постелі, лише треба безуслівно завізвати лікаря, щоби він означив причину такого запаленя міхура. Протягле запаленє витворюється або через задавненє острого запаленя, або є наслідком ріжних инших недуг, що сидять або в самім міхурі або в його сусідстві. Деякі причини можна легко усунути, а тоді і запаленє міхура скоро уступає, инші случаі вимагають довшого лічення, так внутрішними ліками, як також переполокуванєм міхура, що очивидно може виконати лише вчений лікар. Дуже важною є дієта,—легка без квасних, сирих і острих страв, та особливо без острих напитків. За напій повинні такі хорі уживати мінеральні води,які запише лікар.—2) **Новотвори міхура.** В стінах міхура мочевого можуть появитися ріжні новотвори, що викликують протягле запаленє міхура. Новотвори сі можуть бути або місцеві, що поза міхур не розширяються, або ракові, що поширяються на сусідні знаряди. В кождім случаю довшого болю і частого моченя треба порадитися лікаря, бо часто причиною сего може бути наростаючий новотвір.—3)

Корч міхура є такий стан, коли міхур є наповнений мочею, але вона ніяк не може вийти на верх, бо щось ії не пускає. Очивидно, що в такому стані терпить хорий сильні болі і пруженє в долішній части живота, а хоча иноді при сильнійшому потисненю і троха мочи відійде, то більша часть все таки позістає в міхурі. Причиною такого затканя мочи можуть бути або камінці міхурові, що застрягають десь в цівці і мочи не пускають,—або устє міхура може запертися само собою то є в той спосіб, що мяз, який замикає устє міхура, скорчиться, а сей скорч годі усунути волею чоловіка. Се буває при запаленю міхура, при запаленю цівки мочевої, при недугах кишки відходової, матерниці, при дрібних глистах у дітий,—а вкінці бувають такі нервові люди, що в них вже з самого перестраху або иншого зворушеня може запертися моча. Розуміється само собою, що лише лікар зможе розріжнити причину такого корчевого запертя мочи і порадити на него. Заки однак лікар прибуде, дуже порадно буде прикладати на долішню часть живота мочені в горячій воді ручники, або дати хорому добре теплу купіль.—4) **Пораженє міхура.** Коли хорий не може від разу випорожнити свого міхура, так що в міхурі лишається якась скількість мочі, яка хорого по певнім часі знов до моченя споводовує, або коли хорий несвідомо каплями випускає з себе мочу, то є се пораженєм міхура. Пораженє міхура буває часто при тяжких горячкових недугах, як —тиф, запаленє легких, віспа, і т. п. —дальше при недугах мозку або хребетного стрижа, де воно є получене з загальним пораженєм, а вкінці при довготревалих слабостях самого міхура, як— при протяглому запаленю міхура, новотворах і т. д. В кождому случаю пораженя міхура треба передовсім лічити первісну недугу, а щоби запобігти довшому задержуваню мочи в міхурі та ії кисненю, тре-

ба хорому випускати кілька рази денно мочу ґумовим катетером.

76. НЕВРАЛЬҐІЯ

Невральґія значить стільки що біль нервів. Нерви суть то грубші або тонші нитки, що провадять—мов сі електричні дроти—від мозку до всіх частий тіла і доносять мозкови, що в тих ріжнородних частях тіла діється. Коли отже десь на кінчику пальця руки або ноги ми укололись, або коли нас там вкусила хотьби лише легонько блоха, то сі дрібні нерви доносять о тім зараз до мозку, і чоловік дізнається зараз про все, що на або в його тілі де небудь діється. Дуже часто можуть однак сі нерви самі заболіти. Найчастійше через застуджене дістають вони певного рода запаленя, а тоді появляється вздовж цілого нерва біль, рване, стриканє, сіпанє,—що все зовуть лікарі одним іменем "невральґія". Найчастійше стрічається невральґія у нервів лиця, бо лице є найбільше наражене на вітер і остуду. В сім випадку чує хорий неустанний, а часом і перериваний біль над оком, в чолі, на вершку голови, або знов під оком в лици, або біль і рване в горішніх чи долішніх зубах, хоть зуби можуть бути впрочім зовсім здорові. При потисненю сих місць біль взмагається, або вони терпнуть. Другий рід невральґіі є в шиі, карку і горішній части рамен. Третій рід є невральґія межиреброва. Межи ребрами є тоненькі нерви, що—поражені невральґією—болять при кождім порушеню клітки грудноі, а навіть при диханю чує хорий біль і кольку як при запаленю легких,—через що многі хорі беруть сю невральґію за запаленє легких або запаленє олегочноі. Вкінці може невральґія виступити також в нервах кінчин долішніх, особливо в нерві кульшовім (гляди: ісхіяс). Найчастійшою причиною невральґіі є застуда. Іі можуть ще викликати новотвори або запаленя поблиз-

ких костий, котрі в якомусь місці сі нерви утискають і в них викликують постійний біль. Вкінці стрічається невральґія часто в мешканців мочаристих, багнистих околиць—де панує пропасниця. В сім случаю виступає невральґія з правильними перервами як пропасниця (фебра), тимто лічать її так як пропасницю. До лічення невральґії треба передовсім знати її причину. Коли ми знаємо, що невральґія прийшла з застуди, то хорий має положитися до постелі, добре накритися, випити дві або три шклянки горячого липового або бузкового чаю, щоби зіпрів, і поти не вставати, аж слабість мине. Болючі місця треба натирати камфоровим або муравлевим спіртом. У невральґії задавненій або протяглій помагають сіркові купелі, гідротерапія (натираня водою і завиванє в мокрі простирала), електризованє.

77. НЕВРАСТЕНІЯ або ОСЛАБЛЕНЄ НЕРВІВ

Як сказано було в попереднім відділі—провадить від мозку до всіх частий тіла і всіх знарядів внішних і внутрішніх велика скількість нервів, що чи то цілковито, чи частями можуть занедужати на неврастенію. Причиною неврастенії є звичайно якісь перебуті тяжкі слабости, як тиф, запаленє легких або олегочної, кровоток легких, катар жолудковий, розширенє жолудка, боляк жолудка, нежити кишок і міхура, інфлюенца і т. п. Слабости сі викликують звичайно загальне ослабленє тіла, тож і ослабленє нервів. Хорий на неврастенію не має енерґії до праці, як давнійше, він стає сумний, задумчивий, боязливий, вражливий, повільний, маломовний, тратить апетит, та має неспокійнний сон. З причини ослабленя і надмірного перечуленя нервів чує він в ріжних місцях тіла більші або менші болі і долегливости; будучи взагалі боязливим—хорий толкує собі сі болі дуже некорисно через що постійно лякається

і непокоіться за своє здоровлє і житє. Лічити сю недугу треба фізично і морально. Тож коли неврастенія витворилася через загальне ослабленє тіла, то треба старатися скріпити хорого відповідним живленєм і плеканєм. Хорого належить добре годувати, дати йому змогу висиплятися, не запрягати його скоро до роботи, давати йому тільки легкі занятя і бувати з ним у веселих товариствах; хорий має купатися в скріпляючих купелях ґрисових, або желізних. Наколиж таке домашнє лічене не поможе, належить умістити хорого в якій санаторіі, себто закладі, де лічать водою, натиранями, масажем і електрикою. Родина хорого мусить дбати за те, щоби його все чимсь умово займати, веселити, та таким робом розганяти його чорні думки.

78. НЕПЛОДНІСТЬ ЖІНОЧА І НЕМІЧ МУЖЕСКА

Сі дві недуги єсть в житю родиннім великою перешкодою, тим-то в інтересі суспільности повинні ми зрозуміти їх причини і старатись їх поширеню запобігати.—**а) Неплодність жіноча.** Вже при недугах матерниці було сказано, що сі недуги можуть викликати неплодність. Але се не є одинокі причини неплодности—єсть їх більше. Передівсім може бути неплодність вроджена, коли вродиться людина з ріжними браками або недостатками в знарядах полових. В инших женщин може від уродженя не бути матерниці, або яєчників, або матерниця може бути дуже маленька та дальше не розвиватися, або отвір шийки матерниці може бути дуже вузенький. Очивидно, що в таких разах жінка мусить бути і позістати неплідною, з виімком хиба звуженя шийки матерниці, що можна операцією вплічити. Дальшою причиною неплодности бувають запаленя матерниці і ріжні похиленя і скривленя матерниці, описані в розділі про недуги матерниці. Сі причини можна р

значній мірі усунути, скоро лиш удасться привернути правильне уложенє матерниці. Длятого в таких разах треба безумовно віддатися опіці лікарскій і терпеливо лічитися навіть довше до бажаного успіху. В багатьох случаях причиною неплодности є перебуті недуги венеричні, особливож капавка (трипер), коли ії задавнити і не вилічити, але скоре і умієтне лічене капавки може неплодности запобігти. Між тим власне в сій недузі жінки дуже пізно або зовсім не вдаються за помічю до лікарів—або тому, що слабість свою уважають за звичайні білі сплави, котрих лічити не треба—або тому, що соромляться лікареви признатися. Звідси то так часто буває неплодність навіть у таких жінок, що попередно вже родили. Самозрозуміле, що також ріжні невотвори матерниці мусять за собою потягати неплодність, вже хотьби з того поводу, що в сих недугах або зовсім нема місячних чищень, або є іх за багато, або є вони дуже неправильні.—**б) Неміч мужеска.** І тут бувають ріжні причини недуги. І так: неміч може бути вроджена, орґанізм може бути загально ослаблений, або хоть орґанізм на позір здоров—то одначе в нервах полових може бути неврастерія та через неі неміч. В сих разах помагають купелі, зимні натирання, завиванє в коци, масованє, електризованє і виізд до купелевих місць або над море. Дальшою причиною мужеської немочі є перебуті венеричні недуги, з яких трипер дуже часто полишає по собі неплодність, а сифіліс неміч полових снарядів. Тут таки треба вчасно піддатися лічению, бо вчасним лічением можна сим тяжким наслідкам запобігти. Вкінці важною причиною немочи є молодече самонасильство (онанія). Тож великим завданєм родичів і надзирателів бурс і пенсіонів є наглядати і слідити дорастаючих хлопців як в день так і в ночи. Найбільше лиха можуть тут заподіяти лихі приклади; тимто

требаби хлопців, що постійно займаються самоблудом, з товариства здорових хлопців і співжиття в інститутах вилучити. Погубні наслідки самонасильства оказуються не тільки в обсягу житя полового, але ще більше відємно впливають вони на енерґію і силу цілого орґанізму: онаністи стають слабосилими, лінивими, оспалими, задумчивими, тратять память, а навіть стають тупоумними. Тим способом запропащується розвиток неодноі молодоі людини. Неміч мужеску, викликану самоблудом, лічать так само як і неврастенію;—однако найкраще булоби запобігати причинам сеі недуги.

79. НОВОТВОРИ

Майже в кождім знаряді людського тіла може зявитися якийсь новотвір, нове тіло, новий впросток, що або своіми корінями входить помежи тканини первісного знаряду і творить з ним нерозривну цілість—або виростає понад поверхнею знаряду і є з ним получений лише вузким містком. Новотвори розріжняємо: звичайні (лагідні) і злосливі (раки). Вправді і сі "лагідні" не є такими добродіями нашого тіла, бо вони, як нові і непотрібні додатки, справляють хорому нераз дуже великі долегливости і пакости, однако в порівнаню із злостивими є вони тим менше шкідливими, що іх клітини не розпадаються і не затроюють орґанізму так, як се буває у злосливих новотворів. Звичайний новотвір, поки малий, не звертає навіть уваги хорого а дається почути шойно тоді, коли надмірно виросте і своєю величиною або своім тягарем стане утискати сусідні знаряди. Злосливий новотвір доскулює хорому вже в самім початку, бо він нищить тканину того знаряду, де витворився, через що справляє хорому біль, а розпадаючись в кусні—він творить в людському тілі огнища гниючоі маси, що дістаєть-

ся до крови і затроює все тіло. Длятого при звичайнім новотворі визирають хорі звичайно дуже добре і можуть довший час заниматись своіми роботами, а при злосливім хорі дуже скоро марніють, сохнуть і дістають замітну глиновату краску, по якій досвідчений лікар вже здалека може слабість пізнати. Новотвори можуть витворитися у всіх частях людського тіла, а саме: в мозку, легких, жолудку, кишках, печінці, селезінці, міхурі, нирках, матерниці, у всіх тканинах а навіть в скірі. Найліпшим і найрозумнійшим ліком на новотвори є операція. А що в новійших часах штука оперованя дуже розвинулась і що лікарі оперують тепер асептично, то є уміють оберегти рани від всяких хоробоносних заразків, то хорі не повинні операції боятися. Навіть операції в глибині нашого тіла можна сьогодня виконати без великоі небезпеки для житя хорого. Колиж-ж такий новотвір вирізати досить вчасно, то є коли він єще не розпустив корінів в ширину і глибину, то тканина занятого знаряду зростається звичайно досить скоро, а хорий може відзискати здоровлє на довгі літа. Колиж операцію робити за пізно, коли новотвір розпустив вже своі коріня в сусідні знаряди, то хотьби його в первісному місці вирізати, то він по якомусь часі виростає в другім місці, а тоді вже тяжко буде усунути його цілковито.

80. НІС І ЙОГО НЕДУГИ

Слабости носа є ріжнородні. Ввиду того є осібні лікарі спеціялісти, що лічать лише носові недуги. Нам вистарчить пізнати три недуги, що найчастійше стрічаються, а саме: нежит носовий, поліпові новотвори носа і кровоток носовий.—**а) Катар або нежит носа.** Загально думають, що нежит носовий приходить з перестуди. Вправді не виказала ще лікарська наука, чи ся застуда наступає прямо через

вдиханє в ніс холодного воздуха як такого,чи може в тім воздусі містяться осібні мікроскопійні заразки, що—розвиваючись в носі—спроваджують нежит носа. Однак се є певним, що катар чи нежит носовий дістаємо тоді, коли підчас вогкого вітрового воздуху виходимо з теплоі хати на двір та сим холодним воздухом довший час дихаємо, або коли входимо в яке місце наповнене людьми, хоть би воно було й тепле,—або вкінці, коли в руху против вітру розмовляємо. Деякі люди є так дуже склонні до нежитів носових, що хотьби вони на позір на себе і вважали і від застуди стереглися, то мусять кілька разів до року, навіть серед літа, перехоруватися на катар. Другі знов дістають катар з того, що призвичаілися зимою носити хустину на шиі, та забудуть іі взяти, або в дощ промочуть ноги. Є також люди, у котрих катари носові бувають без перерви. Сей протяглий нежит носа подибуєм у людий, що постійно є наражені на подражненє носа—чи то через порох,чи дим, чи горячий воздух, що все нюхають табаку, у дітий хорих на жовни або на прищі в носі. Вкінці бувають катари носа товаришами ріжних тяжких горячкових недуг, як—кору, шкарлятини, тифу, інфлюенци, а також сифілісу. Свіжий катар носовий обявляється звичайно в такий спосіб, що зразу чуємо печію і сухість в носі, чихаємо часто, одна або друга дірка носова на переміну затикається, а з носа виходить водниста теча. Ся теча третього дня густіє, прибирає барву жовтаву і випливає в більшій скількости і легче, рівночасно напруженє і горяч в носі меншають. При свіжім катарі носовім бувають часто заняті горло, очі і уха, голова таки поболює; одначе се тревае лише так довго, поки катар носа взмагається, тож в перших трьох днях недуги. Катар носа тревае звичайно 6—7 днів, підчас котрих хорі терплять більше або менше, а податливійші особи відчувають се

так, що навіть кладуться до постелі. Тут ще треба згадати, що теча з носа подражнює скіру під носом так далече, що вона червоніє і часто запалюється: иноді творяться в носі малі прищики, що заструплюються, од чого цілий ніс червоніє і грубіє. Свіжий катар носовий уступає звичайно сам і не вимагає майже ніякого лічення, хиба, що хорий має горячку, тоді повинен він на 2—3 дні положитися до постелі і заховати легку діету. Добре є поверхню носа і верхню губу мастити кілька разів денно горячою оливою, і нею яким пташим пером вимастити середину носа. Часом удасться запобігти розвиткови нежиту носового, або скоротити його—нюхаючи плинний амоняк.— Хронічний або протяглий катар носа витворється через задавнене катару свіжого, або виступає самостійно у таких людий, що є наражені на постійне дражнене носа. При протяглому катарі носа є оболонки носові постійно запалені і опухлі так дуже, що воздух переходить через ніс тяжко, із свистом, або зовсім не переходить,—так що хорий мусить дихати ротом. Ропниста теча з носа запалює скіру около отворів носових, через що сам ніс та горішня губа червоніють і грубіють, а самі отвори позатикані струпами, що потворилися з засохлоі носовоі ропи. В середині носа творяться прищики і малі боляки, від чого в носі пече, а цілий ніс болить. Сі струпи, прищі і боляки видають неприємну воню з носа та рота; иноді таких хорих через те здорові люди оминають. Протяглий нежит носа вимагає безусловно поради лікарскоі, бо лише лікар може впнайти причину його і примінити відповідні ліки. Деякі люди при таких катарах втягають солону воду до носа. Не зле се средство, однак втягати треба легко—не нагло, бо в противному разі оболонки носові подражнюються. Найліпше купити в аптиці скляний бальоник носовий, налити в нього

солоної літньої води, вложити шийкою до одної дірки носової і легко нахилити, а вода буде сама звільна вливати до носа та другою носовою діркою виливати. Описане лічене є лише побічне, бо головним лічене є ляпісоване, пензльоване, випалюване,—що все може і мусить зарядити і виконати лікар. б) **Новотвори носа.** Найвизначнійші новотвори носа, се поліпи. Є се нарости на оболонці носовій, величини вишні або навіть сливки, причеплені до оболонки грубшим або тоншим хвостиком: менші утрудняють дихане носом, а більші затикають цілковито провід носовий. Вони бувають або лише по одній стороні, або по обох, а тоді хорий зовсім не може віддихати носом; він дихає лише ротом. Одиноким средством на поліпи є операція. З причини, що вони звичайно держаться стіни носової лише тонким хвостиком, можна їх легким способом скрутити і виняти. Операція така не є болюча, тим більше, що перед тим можна ніс каплями заморити так, що хорий не буде при виниманю поліпа зовсім нічого чути. Але треба також знати, що поліпи і по операції часом відновляються.

81. НИРКОВІ НЕДУГИ

З ниркових недуг найважнійші є запалене нирок (або слабість Брайта) і ниркове камінє. Є два роди запаленя нирок: свіже або остре і протягле або хронічне. Остре запалене нирок повстає з якоїсь наглої і сильної перестуди, в дітий як наслідок по тяжких діточих недугах—шкарлятини, кору, дифтерії і т. д. Протягле запалене повстає поволи у таких людий, що є наражені на часті застуди тіла, н. пр. при частих їздах або подорожах зимою; в купців і перекупок, що цілими днями перебувають на дворі при зміннім воздусі, або у робітників що працюють в вогких і мокрих місцях, а притім часто замочують

ноги; крім сего також у таких людий, що надмірно уживають спіртових горячих напитків. Тим то протягле запаленє нирок буває частійше у мущин, як у жінок. Остре запаленє нирок зачинаєтьcя загальним ослабленєм тіла, утратою апетиту і визначним болєм в крижах то є в окресности нирок, а притім більшою або меншою горячкою. Протягле запаленє нирок могло часом вже давно начатися, але хорий не завважав сего, бо ослабленє тіла, брак апетиту і біль в крижах є так незначні, що хорий або не звертає на них уваги, або поясняє їх якимось недомаганєм жолудковим. Хорий звертає увагу на свою недугу аж тоді, коли він мусить частійше ходити з мочею, та коли сеї мочи виходить менше як звичайно, що його плесна зачинають пухнути, або що пухнуть ноги і живіт, тоді він звертається до лікаря за порадою. Пухлятина при запаленю нирок буває нераз так велика, що ноги виглядають як тверді колоди, живіт твердий як камінь, груди піднесені, части полові так тверді і тяжкі, що хорий не може ходити, а лице так набреніле, що хорого годі пізнати. Очивидно, що в такому стані слабости хорий терпить на цілім орґанізмі: він не може їсти, бо його найменша скількість страви пре і здуває; він не може травити, бо в животі є вода, що спиняє травленє; не може правильно випорожнятися, бо переважно має запір через спинений рух кишок; не може спати, бо кров бє йому до голови,—а одиноке положенє, в якому хорий день і ніч може провести, є лише сидяче, з високо підпертими плечима. До сего незавидного стану прилучаються ще досить часто так звані мочеві судороги, або мочниця. Хорий дістає несподівано болю голови і вонітів, а за кілька хвиль перевертає очі в стовп, руки і ноги корчаться, лице синіє, він тратить притомність, з рота точить піну, храпить, як би в падавиці. Такий напад може тревати кілька до кільканай-

цять хвилин, та вертає по якомусь часі знова. Коли сі напади виступають за часто і тревають за довго, то легко може статися, що хорий з якогось нападу вже не збудиться. З описаних признаків запаленя нирок видно, як тяжка се слабість і як дуже повинні ми її вже в початках лічити, а передівсім її запобігати. Люди, наражені на застудженя, повинні тепло одягатися, а при змінах воздуха і температури повинні зміняти відповідно свої одяги. Скоро же хто запримітив, що в нього апетит зменчився, а голова часто і без причини поболює, що відзивається часто біль в крижах, а мочи відходить за мало, хоч мочити треба часто,—то повинен як найскорше удатися до лікаря, оповісти йому все точно і піддати свою мочу хімічному розслідови. Бо треба знати, що коли в кого ледве лиш начинається запаленє нирок, то се можна пізнати через хемічний рослід мочи: в мочи хорих нирками лікарі находять білковину (таку саму як в курячім яйци), якої в мочи здорових людий зовсім нема. Лікарі мають навіть способи означити точно скількість сеї білковини в мочи, через що можна дізнатися, чи слабість розвивається, чи уступає. Як тільки лікар пересвідчиться, про остре запаленє нирок, то треба зараз начати лічитися. Лічене слабости Брайта є досить довге, тож лікар не завсігди може хорого контролювати, длятого подам головні приписи, як у сій недузі поступати. І так—з причини, що з мочею виходить з чоловіка більша або менша скількість білковини, треба старатися сю страту вирівнати відповідною їдою. Тож споживати треба передівсім страви багаті білковиною, а саме: мягкі яйця, молоко, куряче або теляче мясо, та легкі і не острі страви, як—крупник ячмінний, кашку, пшеничний хліб, булку, легку ярину, варені овочі. Молока можна пити денно 2—3 літри. Заборонені є страви, що дразнять нирки, як то: вуджене, перчене,

солене і мариноване мясо, кава, чай, алькоголь, сирі, квасні і острі страви, оцет, сіль, паприка, гірчиця, пиво, корінє і т. д. Дуже важним чинником при запаленю нирок є купелі. А що не всі люди знають як робити теплі купелі, то я і се тут опишу, бо особливо в сій недузі від точного і умілого уладженя купелів зависить належний вислід лічення. Ходить передівсім о те, щоби хорий по купелі зіпрів і не застудився. Тож купіль треба робити в комнаті хорого, зараз при його постели. Ванна повинна бути так простора, щоби хорий по шию був у воді. Вода має бути тепла на 29—30 R. Хорий має бути в воді пів години, а підчас сего треба при печи добре нагріти його подушки, простирало і верхне накритє, щоби він по купели ляг в теплу постіль. Скоро хорий вилізе з купелі—овинути його сухим нагрітим простиралом, положити до постелі, а на верх накинути ще перину або зо два кожухи; хорий має хоть дві години добре пріти. Після потів треба хорого одіти в нагріту сорочку; хорий має лежати в постелі до слідуючої купелі. Такі купелі треба робити щоденно поти, поки білковина з мочи цілковито не щезне,—що тревае 2—4 тижні. Вкінці мушу ще описати, як належить поступати при мочевих судорогах, що приходять звичайно ненадійно і так скоро, що в першій хвилі ніколи не мож мати лікаря під рукою. Тож треба хорому розіпняти все одінє, що його гнете, на голову прикладати раз за разом студені примочки, лице хорого, груди і живіт натирати (фротерувати) зимною водою з оцтом, поставити за ухами і перед ухами 8—10 пявок, і дати на перечищенє сильний напар сенесу, або ложку гіркоі соли.

82. ОГНИК

Є се слабість скіри, що обявляється тим, що скіра в якомусь місці почервоніє і заогниться, а при-

тім пече і болить. Огник буває найчастійше у малих дітий на лици, під борідкою, під пахами і межи ніжками однак може появитися також і у старших людий, особливо в тих місцях, що часто випрівають. Огник може довший час перетревати в одному місці незмінений. Але на лиці дітини буває дуже часто так, що серед сеі почервонілоі скіри потворяться малі прищики, наповнені водою або ропою, сі прищики лускають або присихають, а на іх місци витворюються струпки так само, як при виприсках. Огник не є небезпечною недугою, однак для дітини є він дуже докучливий, бо викликає сверблячку, печенє і біль, через що дітина не може ані спати, ані спокійно лежати. Щоби запобігти огникови у дітини, треба іі по кождій купелі старанно витирати сухим і мягким платком; колиж дітина змочиться, треба іі зараз перевинути, мокрі місця наперед обмити теплою водою, а потім на сухо витерти. Там де дітина випріває, треба часто змивати літньою водою, додаючи до неі дрібку оцту. Лічити огник можна без лікаря. В свіжих случаях треба на заогнені місця прикладати досить часто полотняні платочки, замочені в зимній воді, або в воді Бурова (квасній); коли же дітина забирається до сну, треба скіру намастити боровою мастию, або білою вазеліною, та посипати огник дітинячим пудром, або порошком з пядича (Licopodium). Протяглий огник треба все удержувати сухо; коли він мокрий і слезить, то належить посипати його часто рижовою мукою, або діточим пудром; колиж на ньому потворилися сухі струпки, то треба іх наперед усунути за помочею масти боровоі або цинковоі, та опісля посипати рижовою мукою, або діточим пудром.

83. ОКО І ЙОГО НАЙВАЖНІЙШІ НЕДУГИ

Око є дуже важний знаряд тіла, а утрата ока, се дуже велике нещастє. Тим то в очних недугах ми ні-

коли не повинні лічитися самі, ані не лічитися у домородних самоуків-лікарів, або в гомеопатів,—лише як найскорше шукати помочи у правдивих лікарів, а ще краще в окулістів (лікарів очних недуг). Слабостий очих є дуже велике число, а іх розріжнити і пізнати зможе лише той, що добре розуміє будову і склад ока,—тож ніхто другий, як лише лікар. Длятого в сій книжечці поміщаю лише ті недуги очні, які найчастійше бувають, та які кождий навіть нелікар зможе розпізнати, а саме: катар очий, запаленє очий, катаракту (затьму), короткий і далекий зір. В осібних відділах були описані: египетска слабість очий і більмо.—1) **Катар або нежит очий.** Ся недуга найчастійше показується у людий, що перебувають в горячім воздусі, в пороху, при огни, на вітрі,—або що свої очи напружають читанєм дрібного письма, дрібним шитєм, гафтованєм або иншими ніжними роботами, або що працюють, шиють, пишуть і читають до пізноі ночи при недостаточнім, або взагалі при штучнім світлі. В такого хорого очи постійно печуть, часом сверблять, рано закисають, а з очий часто випливає жовтава водниста теча. Печенє і біль виступають найбільше тоді, коли хорий напружає очи при писаню, читаню, шитю, а ще більше вечером. Тоді він вже не має змоги виконати дрібнійших робіт, бо перед його очима заступає щось якби сітка,—а світло видається, якби обведене ріжнобарвним кружком. Хотячи позбутися очного катару, треба вздержатися від всего того, що до сеі недуги причиняється, а головно треба оминати всяких дрібних робіт при штучнім світлі. За домашній лік служить ніксова вода (можна дістати в кождій аптиці без рецепти): іі треба рано і з полудня (не вечером) запускати по дві каплі до хорого ока. До удержаня очей в чистоті добре від часу до часу запускати до очей каплі очної води: Collirium astringens luteum

яку зробить кождий аптикар.—2) **Запаленє очий.** При запаленю очий біль і печенє є значно більші, як при катарі,—а надто виступає сильний біль в чолі над очами, і в голові, так що хорий майже не може ока отворити. Повіки притім зачервенені, опухлі, а коли їх отворити, то їх внутрішня оболонка є рівномірно вишнево-червона, а з ока виливається біла, або брудна ропниста теча. Дуже часто кидається се запаленє на очне яблоко, то є на рогівку і дугівку, тоді на рогівці творяться прищики, опісля боляки, що при невідповідному ліченю можуть луснути, та з ока може вилитися теча передніх комірок очних; в звичайному житю називають се: "око виплило". Причиною такого запаленя ока є або сильна застуда чи завіянє вітром, або зараженє ока пальцями, що були занечищені відходами трипра; воно буває часто і в діточім та молодечім віці в осіб жовноватих (скрофулічних або лімфатичнних). Тут належить також запаленє очий у новородків. Буває досить часто, що в дітини на другий—третій день по уродженю зявляються так сильна опухіль повік, що вона сама їх отворити не може, а коли їх на силу отворити, то з очий виплиає або витрискує біла ропниста теча. Внутрішня оболонка повік також опухає і є рівномірно червона, а по довшім занедбаню кидається запаленє на рогівку, дугівку і яблоко очне так остро, що чимало дітий в наслідок сеі недуги чи то на одно око, чи навіть на оба сліпне. Причиною сеі недуги в новородків є заразливі білі сплави матери, що підчас породу передаються очам дітини. З сих описів видко, що запаленє очий є дуже тяжкою і небезпечною слабістю. Тож очних недуг не можна легковажити. В виду сего остерігаємо всіх, щоби в разах більшого болю очий, сильнійшого зачервененя, опухненя повік, прищиків або ранок на оці—ані самі себе не лічили, ані не слухали бабских рад, лише

найскорше удалися до розумного і совісного лікаря, бо вчасна поміч може сі тяжкі наслідки відвернути. Так само треба бачну увагу звертати на очи новородків та щоденно підчас купелі вимивати їх чистою переваренною водою. Іспитовані акушерки мають в своїй торбі каплі, які вони в разі заміченого запаленя повинні дітині раз на день до очий вкрапляти.— 3) **Катаракта ока (затьма).** В кождім оці находиться за зріницею так звана сочка, цілковито подібна до зерна сочевиці. Та сочка є прозрачна як скло. В пізнійшім віці, або у людий, що око як небудь зранили, може ся сочка затемнитися, а властиво побіліти, через що око мусить тратити бистроту зору, та остаточно може зовсім стратити зір. В давнійших часах уважали сю слабість за невилічиму, тож нещасливі старці докінчували свій вік в сліпоті. Одначе нині лікарі придумали спосіб сю затемнену сочку з ока виняти і тим робом хорому утрачений зір назад привернути. Така операція не є тяжка ані небезпечна, длятого хорі не повинні довго надумуватися лише скоро лікар осудить, що катаракта вже достигла піддатися операції.—4) **Короткий зір і далекий зір.** Коли в кого є око чисте, тож коли на рогівці нема ні плям ні більма, то такий чоловік повинен мати правильний зір, то значить, повинен зблизка прочитати навіть і найдрібнійше письмо, а здалека повинен на кільканайцять метрів пізнавати людий. Такий правильний зір повинен удержуватися до 40—50 літ, і аж в сих літах має змінятися око в кождого чоловіка в сей спосіб, що він вправді в даль видить як давнійше, або ще ліпше, але зате з близка не може вже читати і мусить письмо щораз більше від себе віддаляти. Сю природну зміну зору звемо "старечим далекозором". Бувають однако люди, що в молодім віці вправді читають дрібне письмо, однак з далека не спізнають чоловіка навіть на 3—4 метри. Такі

люди звуться короткозорими. Короткий зір буває або унаслідженний по родичах, або його дістають діти в школах, де звичайно напружають очи при читаню і писаню зблизька. Тим толкується, що в сільских людий короткий зір майже не лучається, а в міських буває він дуже часто, вже між 12—16 роком житя. Подібно знов бувають люди, що вже з уродженя суть далекозорі. Они не можуть читати зблизка дрібного письма, а зате пізнають знакомих навіть і здалека. Причина далекозорности і короткозорности лежить не в ослабленю нервів очних, лише у відмінній будові ока.—Як на короткий так і на далекий зір можна собі порадити відповідними окулярами, які хорому має приписати лікар, бо залежно від степеня неправильности зору добирається числа скла. Розуміється само собою, що особи далекозорі мають носити скла лише при читаню і писаню, а короткозорі лише на улици, або в школі або при своїй фаховій роботі—коли треба.

84. ОМЛІНЄ

Коли хто находиться довший час в душнім воздусі, або хто до того непривиклий найдеться при якомусь тілесному ушкодженю другого чоловіка, як ось при зраненю, кровотоці, при операції, при тяжкому породі або при смерти другого, то дуже часто буває, особливо у нервових і слабосильних, що їм нагло закрутиться голова, зробиться слабо і вони тратять притомність, або нагло падають на землю без памяти. Такий стан зветься омлінєм. Тоді то люди звичайно хватають омлілого чоловіка за рамена, саджають його насилу, отвирають йому ложкою зуби і вливають до рота живо студеної води. Таке поступованє є дуже нерозумне. Омлінє повстає з сего, що через вплив душного воздуха, або через сильне зворушенє нервів кров не має сили діста-

тися до мозку, задержується десь в половині дороги —і мозок нагло тратить потрібну для нього віджи-вляючу кров. Се можна пізнати по лици хорого, що від разу блідне, а скіра на лици покривається густим потом. У зімлілих людий є віддих слабий і поверховний, живчик ледве слідний, а хорпй лежпть без памяти мов неживий. Від нападу падавиці ріжниться омлінє тим, що при падавиці точить хорий з рота піну, а руки і ноги в нього судорожно корчаться, підчас коли при омліню руки і ноги лежать спокійно. Коли такого хорого лишимо в такому лежачому положеню кілька хвиль. то побачимо, що він сам невдовзі отвирає очи, підноситься і розглядаючись на всі сторони та питається, що з ним сталося. З сего бачимо, що природа без всякоі нашоі помочи помогла собі сама в той спосіб, що у лежаючого чоловіка кров значно легче може назад дістатися до мозку, як у стоячого або сидячого, а діставшися там, вона оживляє мозок і хорий приходить зараз до себе. З того зрозуміє тепер кождий, що омлілого чоловіка не треба ані саджати ані зводити, лиш навпаки треба його поземо і просто уложити на помості або на постели, не даючи йому навіть подушки під голову. Крім сего повинні ми старатися напустити до комнати свіжого воздуха, отвираючи вікно або двері, розчіпити хорому все утискаюче одінє, щоби улекшпти віддих, а надто скрапляти лице хорого студеною водою, або зливати оцтом і подавати нюхати хрін або плинний амоняк. Пити підчас омліня не вільно подавати нічого, бо хорпй має в тім часі поражений пролик, отже може захлиснутися; отвирати силою зуби також не треба, бо хорому можна скалічити язик.

85. ОСТУДИ

Остуди є недугою скірною. Іі викликає малесенький грибок, що загніжджується на поверхні скі-

ри і тут розростається. Остуди представляються як малі пятна (плямочки) на скірі—завбільшки зерна сочевиці, або і більші, округлі або овальні, стоячі поодиноко, або до купи позливані, барви ясно-буроі. Вони є дуже подібні—формою і величиною, виглядом і барвою до "веснівок", ріжняться однако від них тим, що веснівки виступають найчастійше на лици, а остуди на грудях і плечах, а дальше тим, що веснівок не можна здрапати, а остуди даються нігтем здерти, як тоненька жовта оболонка, а на здертім місці показується червонява, часом кровавяща скіра. Остуди не справляють хорому ніяких долегливостий; не сверблять, не болять, тілько є неприємні тим, що хорий, коли роздягнеться, виглядає красий. З причини, що остуди сидять на поверхні скіри і легко даються здерти, можна би іх легким способом усунути, коби не се, що вони за кілька днів знов наростуть. Длятого ліки на них повинні іх не тільки здирати, але також і самі грибки вбивати. Найлучшим домашнім ліком є сіре або зелене мило, котрим треба на ніч хорі місця натерти за помочю грубого полотняного платка або щіточкою, а рано змити теплою водою і звичайним милом. Се треба повторити кілька разів.

86. ПЯНСТВО (Перепій)

Пянство не є властиво недугою, лише налогом. Однак я поміщаю тут розправу про пянство длятого, що дуже часто приходиться пяним людям або налоговим пяницям подавати поміч лікарску. Горячі алькоголеві напитки, уживані в міру, не шкодять здоровлю чоловіка, навпаки вони часто помагають при травленю спожитого корму, а виснаженим, втомленим і знемощілим після слабостий людям служать навіть до скоршого виздоровленя. Лише дітям не повинні ми давати в щоденнім житю ніяких го-

рячих напитків,—а в слабостях або по слабостях можна давати лише таку скількість, яку лікар припише. Однак дуже шкідливим для чоловіка є надмір горячих напитків, одноразовий перепій, та ще більше налогове пянство. Перепій може наступити у людий молодих і таких, що ще не привикли до спіртових напитків, вже по спожитю малоі скількости алькоголю. В легчих випадках начинає лиш крутитися голова, напитому стає недобре, збирається на воніти; коли він виблює та виспиться, може живо повернути до здоровля. Зовсім инакше діється в тяжчих випадках, коли випити більшу скількість. Тоді голова не може вдержатися в рівновазі, вона звисає в них, а хорий паде цілий на землю, тратить притомність, лице його сильно червоніє, віддих хришливий, живчик бє живо;—а коли в тім стані не наступить скора поміч лікарска, то живчик начинає слабнути, бити неправильно, лице блідне, губи синіють і хорий може досить скоро вмерти. У инших знов людий впливає перепій побуджуючо на чинности мозку: вони не падають без памяти на землю або на постіль, але дістають сильного зворушеня ума, що начинається скорим і голосним говоренєм, сварливістю, криком, а кінчиться ріжними привидами, маяченєм, втечею, плачем або й шалом, в якому пяні бють довкруги себе людий і розбивають річи. В легких степенях перепою найбільше пожаданим є, щоби хорий дістав вонітів, а опісля сего виспався. До сего можна нераз помогти собі самому, коли скоботати пальцем коло язичка і пролику, що звичайно спроваджує воніти. Після вонітів треба хорому подати пів склянки чорноі кави і уложити його на постелі з підвисшеною головою в комнаті спокійній, не душній, не переповненій тютюновим димом. В тяжчих случаях перепою треба хорого роздягнути, уложити головою вище, напустити до комнати свіжого

воздуха, скроплювати або зливати лице студеною водою, прикладати до голови студені оклади, натирати груди і серце водою з оцтом, приложити до лидок гірчичний плястер і подавати хорому чорну каву. В случаю цілковитоі непритомности і при слабім живчику треба всі части тіла натирати оцтовою водою, подати хорому лєвативу з літноі оцтовоі води, дати нюхати амонякову воду або оцтовий етер (ефир —можна дістати в аптиці без рецепти), а коли хорий перестає дихати, примінити штучне віддиханє. Штучним віддиханєм можна хорого, на котрого вже страчено надію, ще часто до житя привести. Позаяк штучне віддиханє є важним средством ратованя, а багато людий сего способу не знає, длятого хочу тут пояснити, як його виконується. Хорого треба уложити на земли і підложити йому під плечі звинену валком його одежу. Тоді один чоловік стає йому в головах і підносить його руки живо понад голову взад так, щоби обі долоні зійшлися, а зараз потім спускає іх до грудий так, щоби лікті потиснули грудну клітку. Такі рухи треба виконувати скоро і так часто, аж хорий сам начне дихати. Проти налогового пяньства лікарі силовалися вже від давна винайти такий лік, котрий би можна подавати пяниці без його відома, та котрий би його в кінци вилічив із сего налогу. Одначе до тепер такого ліку ще нема, хоча деякі аптикарі оголошують часом в календарах і ґазетах такі буцім-то успішні ліки, та оголошують там навіть листи з подяками вилічених від пяньства осіб; все те є лиш обчислене на визиск легковірних людий. Можливо, що в якомусь случаю при корисних обставинах якийсь лік поміг, але в більшости случаів сі ліки зовсім не помагають, а таких случаів фабрикант очивидно оголошати не буда. Заможні люди можуть глядати помочи в санаторіі (лічничому закладови). Там будуть з хорим поступати раціо-

нально по випробованому вже способови, та до 2—3 місяців його з налогу вилічать. Кого не стати на такий виізд, нехай попробує так званий "відстрашаючий спосіб": всі предмети, з якими піяк стикається і всі страви, всі напитки, білє, постіль, одіж, навіть воду до митя, треба добре скропити горівкою, так щоби на всі боки нею смерділо. Тим способом пяниця найскорше обридить собі горівку.

87. "ПЛАКСИ" (запаленє железів грудних)

У новородків обох полів—чи то у сильнних, чи у слабих,—буває досить часто, що грудні желези одної або й обох сторін напухають, червоніють і дуже болять, а рівночасно витікає з них молочна теча. Ся слабість треває тиждень, або й довше і кінчиться або вигоєнєм, або довшим ятренєм. Слабість ся зветься по вченому: запаленє железів грудних. Діти дуже часто родяться з побільшеними железами грудними, що впрочім не шкодилоби малій дитині нічого. Тим часом нерозумні акушерки або сельскі баби думають, що сі побільшені желези суть причиною плачу дітини і видушують їх, через що очивидно викликують біль і плач дітини та дійсне запаленє железів. Звідси то пішла назва недуги "плакси". Розумна рада на "плакси" така: коли желези легко опухлі, а не болючі, то прикладати на них квасну воду; колиж вони болять і виказують в собі горячку, то прикладати горячі катаплязми, щоби скоро змякли і ропа з них витекла. Подібне запаленє железів грудних буває досить часто у жінок, що кормлять. Причиною сего запаленя є звичайно розпадини соска грудного (гл. відділ 111), або лише малозначні стертя наскірка на бородавці грудній, куди хоробоносні заразки дістаються до крови і запалюють грудь чи то частково, чи цілковито. Грудь напухає, твердне, червоніє і болить, а при осмотрю-

ваню пальцями можна вичути під скірою згрубілі і дуже болючі молочні желези і проводи. Притім буває звичайно досить сильна горячка, переривана нераз більшими або меншими дрощами. При відповіднім ліченю може се запаленє за кільки днів уступити — однак звичайно буває, що опухоль, біль і горячка збільшаються, а за 8—10 днів можна запримітити —чи то близше чи дальше від соска незначний вершок із ропою в середині. Вказує се отже, що в железі груднім витворилася болячка. Коли запаленє ограничиться лиш на одній болячці, то ще пів біди, бо болячка або сама лусне, або лікар ії отворить і недуга може до двох неділь скінчитися. Звичайно одначе творяться болячки одна по другій в ріжних місцях, через що недуга продовжається на кілька неділь. Щоби до такого тяжкого стану не допустити, треба передовсім вилічити розпадини соска і не прикладати дітини до хороі груди, бо ссанє побільшує біль і запаленє. Саму грудь треба піднести і повісити на полотняній хустинці, звязаній на карку. А також і рука сеі сторони повинна бути на осібній хустині завішена, бо при порушуваню раменем збільшається біль запаленоі груди. Щоби прискорити розмякненє болячки треба з самого початку прикладати на грудь горячі катаплязми (каша шпоняна на молоці, або льняна мука на воді). Скоро болячка набере, треба ії дати розтяти, бо коли ропу вчасне не випустити, то під скірою творяться нові болячки і канали (фістули). Дуже корисно ділають на задавнене запаленє і затверджене груди щоденні теплі купелі з пшеничних отрубів.

88. ПЛІСНЯВКИ

Є се слабість рівно дітий як і старших: она обявляється тим, що на язиці, на піднебю, на внутрішній стороні губ, в горлі, на язичку, а навіть в про-

лику творяться білі пятна величини зерна маку або сімени, що виглядають так якби в тих місцях поприлипало звурджене молоко. Причиною твореня сих пліснявок є справді плісень, подібна до тої, що твориться на хлібі, на сирі і т. д. Пліснявки повстають в роті звичайно тоді, коли останки спожитих страв довший час в ньому киснуть. Так буває дуже часто в грудних дітий, коли мати, бажаючи, аби дітина по ссаню зараз заснула, лишає бородавку грудну в роті дітини так довго, поки дітина при груди не засне, а потім легесенько виймає, щоби дітина не збудилася—тож не вимиває рота дітини.—Через се лишається часть виссаного молока в роті дітини, та кисне в ньому і витворює пліснявки. Так само буває і в старших людий, особливож у таких, що перебули тяжкі слабости, або що ще лежать в тяжких слабостях. Хорий в наслідок ослабленя мязів рота і пролику—буває—не є в стані проликати так докладно як то діється у здорових людий, тож останки страв лишаються в роті, тут киснуть, розкладаються, і дають почин пліснявкам. Пліснявки не доскуляюь вправді дуже сильно, тілько викликують печею і біль в роті, через що мала дітина не може ссати, часто плаче, непокоіться,—а дорослий хорий не може зносити солених і квасних страв, його часто скобоче на воніти, через що він вздержується від іди та ще більше слабне. Тож не дармо говорять межи народом про пліснявки в роті як про перший знак близкоі смерти. Щоби твореню пліснявок запобігти, треба грудним дітям після кождого ідженя і ссаня вимити уста. Се можна зробити в сей спосіб: коли дітина перестає ссати виймається грудь з уст і дається іі запити кількома ложочками легкого чаю або ромену; тим способом виполікує дітина свій рот так само, як чинять се дорослі люди, коли попивають по іді воду. Подібно треба поступати і в старших у тяжкій недузі. Хо-

рий повинен по кождій іді або питю виполокати собі рота літньою водою,—а що дуже часто в таких хорих нагромаджується в роті липка слина, то треба до води додати дрібку соди, що сю слину розпустить. Рот з пліснявками як у малих дітий, так і старших треба часто полокати або вимивати літньою водою з вином,—а як се не поможе, витирати пліснявки кілька разів денно розтвором бораксу за помочею квачика з прутика і вати.

89. ПОДАҐРА (Ґіхт—"захопленє ніг")

У незаможних робітників і бідних людий лучається ся слабість дуже рідко, зате дуже часто захоплює вона багатих, особливож таких, що вигідно жиють. довго вилежуються, добре ідять, добре пють, мало уживають руху, мало працюють і взагалі мають занятє більше спокійне, сидяче. Звичайно показуются перед виступленєм властивоі слабости деякі віщуни, як: ослабленє тіла, неспокійний сон, недостача апетиту, битє серця, часті поти і зменшена, але зате червона моча. Є се одначе признаки і перед иншими тяжкими недугами, так що з них тяжко навіть і досвідному лікареви пізнати, на що тут заноситься. Властива слабість начинається звичайно нагло в ночи так званим "подаґричним нападом". Десь коло півночи або по півночи будиться хорий серед дуже сильного вертячого болю в суставі великого пальця правоі або лівоі ноги. Біль сей більшає постепенно, хорому здається що його палець вверчують в станок (шрубштак), він стогне, кидається в постелі, а нога його трясеться і дрожить. Вскорі напухає і червоніє скіра над сим суставом і хорий дістає горячку. Рано стан його дещо ліпшає, день переходить вже спокійнійше, одначе нічю біль знов повстає, опухіль пальця більшає. Така полекша в день, а погіршенє в ночи тревае цілий тиждень, по-

чім опухіль пальця меншає, верхня скіра над сим запаленим суставом лущится і хорий приходить поволи до здоровля. На такому одному нападі може слабість і скінчитися. Одначе, коли хорий дальше не бережеться і не виповнює приписів лікарских, можуть такі напади що пів року або що чверть року навертатися і тим способом подаґра стає хронічною (протяглою). Тоді сустав пальця ноги не повертає вже до свого первісного стану, тільки по кождому нападі лишається більше або менше згрубінє, залишається біль при рухови, а—що більше, такий сам біль, опухіль і згрубінє переходять також і на другі сустави пальців ніг, а навіть і рук. Через се згрубінє суставів руки і ноги тратять свою первісну форму і справність, внаслідок чого хорий може стратити власть руху на цілому тілі, подібно як поражений чоловік. Крім сидячого і вигідного житя причиною подаґри може бути ще якийсь вроджений наклін до сеі недуги, звичайно унаслідженний по родичах,—а найблизшим поводом нападу буває звичайно якась значнійша перестуда. Єство сеі недуги лежить в тому, що мочеві соли, які звичайно люди виділяють мочею, у подагриків позістають в крови і при такому нападі осаджуються в сему болячому суставі. При протяглій подаґрі виповняються в сей спосіб усі заняті сустави грубими верствами таких мочевих солий і виглядають згрубілі, ґудзоваті і безобразі. Із сего опису видко, що подаґра є дуже неприємною і тяжкою недугою, що може тягнутися цілими роками. Лічать подаґру в двох напрямах: по перше, щоби в людий склонних до сеі недуги не допустити до нападів та, щоби мочеві соли зложені в суставах розпустити і з тіла видалити. Перший напрям ліченя є запобігаючий. Тож люди, що мали в родині подаґру, повинні вистерігатися страв мясних, товстих, молочних, яєць, пива, вина кави, чаю, за-

те споживати більше ярини,и овочів, каші, та запивати чистою або содовою водою. Саму недугу може лічити тілько лікар, бо тут треба добирати ріжних ліків, що розпускають нагромаджені в орґанізмі мочеві соли. Крім ліків аптичних помагають ще мінеральні води та купелеві місця, до котрих таким хорим належалоб іхати. Про вибір води мінеральноі і місце купелеве може в кождім випадку рішати тільки лікар.

90. ПОПЕЧЕНЄ, ПОПАРЕНЄ

Є три степені попеченя і попареня. А саме: коли хто рукою, ногою, або иншою частию тіла доторкнувся горячого желіза, або бризнув собі на якусь часть тіла кипяток, то наступає нагле зачервененє сих місць, наскірок легко корчиться, місцями перериваєтся, а хорі чують в сих місцях сильний біль і печею. Се є перша степень попеченя. Попечені місця треба покрити платочками, замоченими в зимній воді або воді Бурова, та часто сі платочки зміняти. Досить помічним є також прикладати мокру глину, або смаровати кілька разів денно чистою оливою. По кількох днях наскірок злущуєтся, під ним твориться новий зразу рожевий, що вскорі прибирає звичайну барву скіри і тим способом попеченє вилічилось без ніяких знаків на скірі. Друга степень попеченя буває, коли поверхня нашоі скіри була довше виставлена на діланє розпаленого желіза або окропу. Тоді наскірок підноситься досить високо понад верхню скіри і творить білі міхурі, в котрих міститься жовтава теча. Сі міхурі коли вони більші, звичайно місцями лускають, а через те наскірок там цілковито здираєтся від підстави, так що в сих місцях лежить на верху зачервенена і запалена, дуже сильно болюча і пекуча скіра. При сій степени попеченя ходить головно за те, щоби не допустити воздуху до середини міхурів. Тож коли міхурі малі і ці-

лі то не треба іх проколювати, лише ціле попечене місце помастити оливою, наложити на се білу вату, і все те завязати чистою хустиною. По 5—6-ти днях можна сю обвязку зняти, і тоді побачимо, що міхурчики пощезали, наскірок є покорчений, місцями присох і злізає, а під ним утворився вже новий, рожевий наскірок. Инакше треба поступати, коли міхурі місцями вже полускали, наскірок зліз, а попечена червона скіра лежить на верху. Тут вже воздух дістався до скірних ран, а коли ми сі рани довший час держали отвертими, то моглоби наступити закажене крови. Тож треба попечені місця покрити як найскорше грубою верствою чистоі аптичноі вати замоченоі в мішанині олію льняного з вапняною водою. Понеже головним услівєм успішного лічення єсть те, щоби смаровило було зовсім чисте, длятого найкраще буде казати приладити його в аптиці— (олію льняного і води вапняноі береся в рівних частях). Наколиж аптика і лікар далеко, то вистарчить на те звичайна чиста олива, або сам льняний олій, або чисте несолене масло, або свіжий смалець,— лиш щоби то все було цілковито чисте, вата таки безуслівно чиста, а руки, котрими сю перевязку робимо, належить поперед чисто милом вимити і свіжим чистим рушником витерти.Зверха треба вату обвязати чистою хустиною і то все лишати 5—6 днів; —а як хочемо з попеченєм удатись до лікаря, то ся обвязка має лежати аж до візити лікарскоі, Заким на місци попеченооі скіри утвориться нова, треба нераз і кілька тижнів ждати, та весь той час що кілька днів прикладати на рани борову масть (в аптиці —без рецепти). Ся степень попеченя лишає по собі біляві рівні і плоскі пятна. Третя степень попеченя наступає тоді, коли на яку часть тіла бризнуло розтоплене желізо чи инші металі в ліярнях, або коли чоловіка обгорнула поломінь в огни. Тоді не тілько

наскірок і скіра, але також і підскірний товщ, мязи, а часто й кости бувають спечені, або зварені. Сі части тіла представляються як біле, сіре, жовте, буре або й чорне мясо без чутя. Звичайно ся так попечена часть тіла не приходить вже до первісного стану, лише по 10—14 днях відмежується від здорового тіла—та або сама відпадає, або треба її через операцію відтяти. При попеченях більшого простору тіла наступає пораженє серця або затроєнє крови і хорий вмирає звичайно вже другого або третього дня. Видно отже з того, що при значнім степени попеченя треба безуслівно завізвати лікаря, або віддати хорого до шпиталю, бо домашні ліки нічого тут не поможуть. Однак не лише при третім степени попеченя буває житє чоловіка в небезпеці, Небезпечним для людини буває й попеченє другоі степени, коли значна часть тіла остала без наскірка, або коли попеченє навіть лекше, заняло близко третину поверхні скіри. А навіть при першій степени і при незначнім просторі попеченя, переважно в дітий, бувають случаі смерти, коли попеченє було близько ямки серцевоі. Длятого найрозумнійше буде—при кождім, хотьби й незначіім попеченю засягнути поради лікарськоі.

91. ПОРАЖЕНЄ (Параліж)

Пораженєм називаємо таку недугу, коли руки і ноги чоловіка, або лиш самі руки, чи самі ноги, або рука і нога лиш одноі сторони, або вкінці мязи голови і лиця тратять власть самовільно порушатися. — Бувають три причини і три роди пораженя: пораженє мозкове, стриживе і діточе.—А. **Пораженє мозкове.** Причиною його якась недуга мозкова. Чи то в мозку перевернеться десь якась жилочка і виступить з неі кров, чи в певнім місці застрягне в жилках мозку якась частина з хорого серця, чи наконець утворить-

ся десь в мозку якийсь новотвір, що утискає окружаючий його мозок,—все те відбивається пораженєм тих частий тіла, що залежать од занепавшоі частини мозку. Се пораженє мозкове описане є обширнійше у відділі "апоплєксія",—тут треба лише додати, що пораженє мозкове є звичайно одностороннє, то є занимає лише руку і ногу одноі сторони, або лише одну сторону лиця,—та власне сим ріжниться від пораженя стрижевого, що правильно буває обостороннє.—Б. **Пораженє стрижеве.** Причиною сего пораженя є слабість стрижа хребетного. Коли в якому місці наступить чи то запаленє самого стрижа, чи запаленє костий хребта, що на сей стриж тисне, чи в проводі, стрижевім утвориться новотвір, або вкінци коли провід стрижевий скалічено, то наступає пораженє сеі части тіла, що дістає своі нерви понизше хорого місця стрижевго. І так, коли се місце лежить в низчих частях хребта, то бувають поражені лише ноги; коли дещо вище, то буває пораженє міхура мочевого і кишки відходовоі, а коли ще вище—то приходить до сего пораженє кадовба і рук.—Пораженя стрижеві ріжняться від поражень мозкових тим, що вони бувають звичайно обостороннї.—В. **Пораженє діточе.** Є се недуга особливого рода, що стрічається майже тілько у дітий від 6-ти місяців до 4-ох літ. Звичайно приходить вона несподівано. Дитина, що перед тим була зовсім здорова, дістає нагло в ночи горячку і оказує неспокій, а рано зауважують родичі, що дитина не може рухати одною рукою, або обома,—одною ніжкою, або обома,— або вкінці обома ручками і ніжками. Часом знов буває, що дитина кілька днів наперед нудьгувала, плакала, мала легку горячку, недостачу апетиту,—та аж потім прийшло пораженє. Пораженє триває кілька або кільканайцять днів, почім воно на декотрих частях частково або й цілковито уступає, а за се лишається стало на

одній кінчині чи на горішній, чи на долішній. В виду сего мязи сеі кінчини нидіють, кости ростуть повільнійше ніж на другій стороні, товщ підскірний никне, а навіть скіра на сій кінчині рідшає, тоншає і худіє. Нераз потім бачимо вже дорослих людий, що мають одно рамя коротше, тонше і слабше, як друге, або одну ногу коротшу, тоншу, чи то в коліні чи в стопі викривлену, мовби звихнену, або одно плече приплощене і висохле; все те є люди, що дітьми перебули діточе пораженє. Дійсноі причини сеі недуги лікарі ще не знають, бо вона стрічається зарівно в дітий здорових і добре живлених, як і у слабосильних і хоровитих. Се лише певно, що останнім поводом є звичайно якась значнійша перестуда, коли лежати на мокрій траві, на студеній землі, на каміннім помості і т. п. Як з повищих описів видко, всі пораженя є тяжкими недугами, бо—або загрожують житю чоловіка, або можуть спровадити постійне каліцтво. Длятого треба в кождому такому случаю удатися за помічю лікарською, бо часто може бути, що лікареви удасться винайти і усунути причину пораженя, а тоді й само пораженє може уступити. Лічать сі недуги зразу аптичними ліками, опісля мінеральними і соняшними купелями, масованєм і електризованєм.

92. ПОРІД (Поліг, Злоги)

Порід не належить властиво до слабостий, бо він є природним проявом в житю людському. Однак з причини, що особливо у наших людей через несвідомість—як належить заховуватися в часі породу—виходять нераз дуже тяжкі наслідки, тож уважаю за конечно потрібне обговорити також і сю справу. Часто буває, що одна жінка перебуде щасливо без акушерки і без доктора навіть кілька породів. Одначе чимало буває нещастя при породах; не мало дітий та родильниць-материй гине марно через нерозумне за-

хованє. Нещастє при породі приходить звичайно з двох причин. Перша причина є незахованє відповідної чистоти при поліжниці,—а друга, се неправильні, так звані тяжкі породи. Буває нераз так, що вагітні женщини приступають до породу забруджені, в тій самій замураній одежі, що були в ній при роботі, а часто ще нарочно натягають на себе найбруднійші лахи, бо—мовляв—кращої білизни шкода. Також і постіль, на котру кладуться для породу буває доволі занедбана і нечиста. Таке поступованє для поліжниці є дуже шкідливе. В кождій нечистоті находяться заразки хоріб, що дістаються до поліжниць, через що вони можуть дістати пологову горячку, з котрої звичайно не виходять,а коли не вмруть,то нераз довгий час або й ціле житє терплять од тяжких невилічимих наслідків. Нема майже дня, щоби до лікаря не привезли хорої женщини—як то кажуть—"з поліг". Се є власне сі нещасливі каліки, що при злогах не вміли відповідно заховуватися і не мали при собі нікого другого, хтоби їх об тім усім повчив. Другою причиною нещастя поліжниць, є тяжкі породи. Буває вправді в більшости случаів, що жінка є здорова і правильно збудована, що дитина є правильно розвинена і правильно в середині уложена, що болі породові є відповідно сильні і видатні,—тоді порід справді може наступити без всякої помочи. Одначе коли ся правильність лише в малому чому затратиться, то порід стає тяжким, а навіть неможливим, а при такому породі гине звичайно дитина, а дуже часто і матір. Тимто всюди стараються за те, щоби всі жінки в часі породу мали певну поліжничу поміч. Коли порід йде добре і правильно, то відібрати і скупати дитину зуміє кожда сусідка. Але в случаях неправильности породу може порадити лише вчена і іспитована акушерка, а коли не порадить, то хоть зможе такий неправильний стан спізнати і завчасу

завізвати лікаря. Вагітна жінка, що має родити, перш усего повинна викупатися, та взагалі очиститися, одягнути на себе свіже чисте біле, та положитися у свіжу чисту постелю. Вчена повитуха-акушерка має оглянути хору і справдити чи нема в неі самоі або в положеню дитини якої неправильности. Заможні люди повинніби крім вченоі акушерки замовити ще на час породу і лікаря, що в потребі подавби негайну поміч, нпр. в разі кровотоку.

93. ПОЧЕНЄ (Упріванє)

Кождий чоловік в часі ходу та праці особливож серед літа, або в місцях, де звичайно буває висока теплота, більше або менше потіє. Піт сей котиться нераз каплями і струями з чола, шиі, з під пах, з плечий. Люди товсті, добре відживлені, здорові упрівають більше,—а худі, сухорляві менше, бо в худих желези потові слабше розвинені. Сей рід поченя можна назвати природним, нехоробливим. Другий рід упріваня буває в людий після тяжкоі горячковоі слабости, як тифу, запаленя легких, олегочноі і т. п. Се упріванє називаємо критичним тому, що воно буває в часі крізи, то є перелому слабости, коли в хорого горячка кінчається та начинається поворот до здоровля. Критичні поти є звістунами доброго звороту недуги. Вони бувають звичайно теплі, а нераз так обильні, що хорому кілька разів треба перемінювати біле. Третий рід упріваня є так звані поти ослаблюючі. Вони бувають звичайно в таких недугах, коли стан горячковий міняється із станом безгорячковим, тож у пропасниці, інфлюенци, в іспанскій недузі, пологовій горячці, чахотці і т. п. Тоді при кождому спаді горячки тіло покривається більше або менше обильним потом, після якого відтак горячка знов повертає. Такі поти не означають перелому недуги до здоровля, лише противно, чим вони

обильнійші—тим більше ослаблюють орґанізм. Четвертий рід поченя се т. зв. поти смертельні. Перед смертю люди звичайно обливаються потами на цілому тілі; сі поти дуже часто впроваджують в блуд родину хорого, бо рідня уважає їх за поти критичні. Досвідчений лікар може легко сі два роди упріваня розріжнити, бо критичні поти бувають більше теплі, а смертельні виразно холодні. Крім сих потів, що займають звичайно ціле тіло чоловіка, бувають ще поти частинні лише на деяких частях поверхні скіри. Бувають люди, впрочім зовсім здорові, що літом та зимою упрівають або на підошвах, або на долонях, або під пахами, в пахвинах і т. д. Сей піт буває нераз так неприятний, що такого чоловіка здалека чути, та другі люди його оминають. Від постійної мокроти скіра в сих місцях часто мякчає, місцями розпадається і творить рани, прищі і виприски, що причиняють значний біль, так що хорі нераз і ходити не здужають. Лічити поченє загально потрібне лише при потах ослабляючих; зменшенє поченя можна осягнути через умиванє хорого раз або два рази денно холодною водою помішаною з оцтом або вином (одна склянка оцту на чотири склянки води). При поченю частинному треба щоденно перед ночю змивати хорі місця літньою водою і милом, або мочити у вивари дубової кори, а рано натирати оковитою або французкою горівкою і посипати павдром. Добре буває при поченю підошв всипати павдер рано до скарпеток.

94. ПРИСТРІТ

Сю назву поміщаю я в пораднику лише тому, що багато людий все ще сею назвою означає певний рід слабостий. Назва ся означає в наших людий в краю всі такі недуги, що приходять нагло, без видимої причини. А сільский забобонний нарід лічить їх

в бабів знахорок, що мають вже готове на "пристріт" замовлене:

Уроки — урочища, пристріти — пристрітища
сірі очі, бурі очі, темні очі
вимовляю, виговориваю: —
жовті кости, червоні кости
і твоїх сорока суставів
ніколи не приходи. (Тут тричи сплюває знахарка).

Сороки, ворони прилітайте,
широко крилами махайте
і в густих лозах
по чорних лісах,
по високих березах,
по найбільших купинах,
по найширших очеретах,
по червоних пісках
находіться,
а сюда ніколи не приходіть,
тай не бувайте.
(Тут тричи хухне).

Хорий вертає від такої баби-знахорки вдоволений, що баба його недугу відвернула, а тим часом слабість розвивається дальше, і доперва коли вже баби не можуть дати ради, приводять хорого до лікаря, але дуже часто вже за пізно.—Бо треба знати, що звичайно бувають се острі горячкові недуги, як тиф і ріжні запаленя, що нагло приходять і котрих неосвічений чоловік очевидно розпізнати не може і длятого охрещує їх назвою "пристріт".

95. ПРОПАСНИЦЯ (Фебра)

Слабість ся дуже поширена особливо в мокрих і мочаристих околицях. Вона наступає як в старших так і молодших. В ріжних сторонах називають її ріжно. Звичайно звуть її "пропасницею" або "феброю", деиеде називають її "трясть" (бо трясе), в инших сторонах знов "зимою" (бо в нападі фебричнім є хорому зимно), "лихорадка", "цьотка",—та дехто в старію краю—відай з великого страху, щоби її по імени не викликати, розуміють її лише під назвою: "вона!" Пропасниця буває або щоденна, коли напади приходять щоденно, або третьоденна, коли між нападами є один день вільний, або часом четверденна, коли між нападами бувають два дни вільні. Кождий напад пропасниці начинається дрощем. Сей дрощ буває нераз так сильний, що хорий трясеть-

ся, дзвонить зубами, щулиться, лице його синіє, руки й ноги бувають як лід холодні, так що хорого не можуть огріти навіть ковдрами, перинами, коцами та кожухами. По такому дрощеви приходить горячка. Ціле тіло горить, червоніє, а вложений під паху термометер показує 40 або й 41 Цельзія температури. По горячці приходять поти, що тревають 2—3 години, а після них почувається хорий майже зовсім здорово і береться назад до своіх звичайних занять, аж поки новий дрощ не напімне йому, що він має пропасницю. З відкиж береться недуга? Лікарі думали над сим довгі літа, та міркували що пити нечисту воду є причиною іі. Однако новійшими часами мабуть викрито розносщика сеі недуги, якими єсть звичайні комарі. В багнах і мочарах находяться міліони заразків пропасниці. Комарі, що живуть в мочаристих окресностях звичайно великою скількостю, пють воду з баюр і мочарів, набирають на своі острі рильця разом з водою також і сі заразки, та опісля кусаючи чоловіка своім рильцем, впускають йому заразок до крови і викликують слабість. Що се так, пересвідчилися лікарі ось в якпй спосіб: до одноі мочаристоі околиці, де майже всі люди хорували на фебру, привезли кількоро чужих людий і стерегли іх так, щоби до них комарі не могли дістатися. Ні одна людина з сего гурту не дістала пропасниці, але инші чужі люди зараз нею хоріли. До нинішнього часу лічаться люди на фебру самі, без лікаря хіною або червоним лікарством, помічними від фебри. Против сему нема що закинути, бо справді хіна є на фебру добрий лік, а в червонім лікарстві—також є хіна. Одначе дуже часто буває, що хорий помимо сих ліків зажитих навіть в більшій скількости—такой не вплічився, фебра мучить його дальше, аж вкінци вимучений, винужденілпй, блідий і висохлий звертається до лікаря за помічю лікарскою. Причиною сеі

невдачі є се, що люди не знають, як противфебричні ліки заживати і як при тім ліченю заховуватися. Тож передівсім треба добре виміркувати, в котрій годині пропасниця звичайно начинає хорого трясти й подати хіни чи червоного лікарства на 5 годин перед нападом: а коли се фебра третеденна, то дається воно у вільному від нападу дню. Підчас лічення хорий має заховати строгу дієту, тож споживати лише чай, росіл воловий або курячий, ячмінний клейк, —та переварену воду. Сирі страви, овочі, молоко квасне і солодке є заборонені. Пожаданим навіть є, щоби хорий підчас лічення лежав в постели. Якжо можна від фебри устеречися? Люди, що живуть в мокрих і мочаристих сторонах, не повинні вечерами ходити по полях і обійстю, бо тоді комарі найбільше літають і кусають, а також не повинні вони пити води просто з ріки ставу, рова або вітвертоі керниці, лише або з помпи, або просто з жерела; колиж де такоі води нема, то треба воду перше переварити, потім відставити і вистудити, та лиш таку воду пити.

96. ПРОСТЕЦЬ

Є се дуже небезпечна нервова недуга: хорий дістає такі напади, в котрих ціле його тіло випростовується, чи там вигинається в зад. Є три причини сеі недуги. Перша причина—зранене або скалічене тіла, особливож такі рани, коли скіра і підскірна ткань були розторощені, пошарпані, та до яких дістався якийсь чужий предмет, як шріт, куля, скалка, гвіздь, голка і т. п.—Друга причина є острий ревматизм, себто біль мязів, костий і суставів від сильноі застуди, коли замочити ноги або перемочити ціле тіло.—Третьою причиною є ріжні отруі, як стрихніна, ,після яких обявляється затроєнє в формі простцю. Звичайно розвивається простець постепенно. Зразу чує хорий тяготу і біль в карку сі долег-

лости вважає він за звичайний ревматизм. До сего прилучаються скорі труднощі в пролику, мові і коли відчиняти уста, аж вкінці хорий нагло закричить, його ціле тіло випростується як дріт, карк вигинається в зад, потилиця зближається до карку, щоки затискаються так, що їх не можна отворити, чоло і брови зморщені, очи завернені в стовп, губи як при сміху витягнені на боки,—словом ціле лице змінене в страшний спосіб. Такий стан корчу треває зразу лиш кілька хвиль, а коли слабість дальше розвивається, то може тревати чверть і пів години. По кождім нападі наступає довша або коротша перерва, в котрій хорий почуває велику втому і біль; тіло хорого є так дуже дражливе, що вже саме незначне порушенє може викликати новий напад. Дуже важною є тут ся обставина, що хорий підчас нападів не тратить притомности, чим власне сі напади ріжняться від нападів падавиці. Крім описаних признаків заслугує ще на увагу значне піднесенє температури; в часі нападів горячка доходить иноді до 40, 41 а навіть до 42 степенів Цельзія. Стан такий, перериваний що раз сильнійшими і довше треваючими нападами, може тягнутися кілька днів, найдовше тиждень; колиж недуги не лічити, або коли случай був взагалі тяжкий, то хорий може дістати серед самого нападу пораженя мозку і в нападі вмерти. Лічене простця має бути причинове, то є треба старатися вишукати перше причину недуги і сю причину по можности усунути. Ітак, коли простець повстав в наслідок зраненя, то треба в сій хвилі удатися до лікаря-оператора, щоби він рану вичистив і по лікарски перевязав рану, бо вже така перевязка рани може запобігти дальшим нападам. Колиб се не помогло, то в разі зраненя пальця руки або ноги, чи навіть цілої руки або стопи—треба нераз рішитися навіть на ампутацію, себто відрізанє зраненої части тіла,

бо часто бували случаі, що аж по такій ампутаціі напади уступили, та хорий видужував.—При простцю з перестуди треба хорого лічити средствами протиревматичними, а при затроєню стрихніною треба зразу випомпувати хорому жолудок, або дати на воніти, та опісля лічити самі напади. Розуміється, що таке лічене може перевести лише лікар. Дуже подібною недугою до простця є "Стиски"—діточий простець.

97. ПРИЩІ

Прищем назпваєм округле, більше або менше впвисшене скіри, величини зерна маку, проса або гороху, барви ясно—або темночервоної, звичайно з маленьким вершочком на середині. Причиною прища є запалене чи ятрене маленьких підскірних потових або лоєвих железів. Прищі можуть стояти на скірі або поодиноко, або в більшій скількости, або можуть одні з другими зливатися і творити широкі рани, подібні до випрску скіри. Прищі ріжняться від чираків тим, що вони бувають значно менші, та на поверхні скіри не виділюють ропи, як чираки або болякп, лише начинають від вершочка присихати, поки з них не утвориться малий ступик, що в коротці відпадає, не полишаючи по собі жадного знаку. Є ріжні причини появи прищів на скірі, ітак: коли на якусь часть тіла прикладають довший час примочки, то по якомусь часі ціле місце покривається густо посіяними червоними прищами. Те саме діється в людий, що часто упрівають. Отже в обох случаях причиною прищів є вогкість скіри.—Дальше бачимо прищі по довшім натираню скіри пекучими і бальсамічними мастями, або спіртами, котрі подражняють скірні желези.—Також часто бачимо прищі і прищики в людий, що рідко купаються: в них буває скіра тверда, неподатлива, через що проводи потових желез є позатикані, в наслідок чого проводи за-

палюються та витворюються прищі. Вкінці стрічаються прищі при ріжних тяжких недугах, як признак співучасти скіри, тож при тифі, корі, сифілісі. Лічити прищів не треба, бо вони самі з себе уступають, коли усунемо причину, що іх викликала. А при слабостях горячкових і запальних уступають прищики коли перейдуть сі недуги.

98. ПУХЛЯТИНА

Пухлятина не є властиво осібно недугою, лише признаком ріжних внутрішніх або й зовнішніх слабостий. Пухлятина буває або загальна, коли ціле тіло більше або менше опухає,—або місцева, коли лише деякі части тіла пухнуть. —**Загальна пухлятина** походить звичайно від недуг серця, нирок і печінки. Она повстає в той спосіб, що кров не має сили правильно кружити в жилах і надмір води віділяти мочею, в виду чого сей надмір води позістає в тілі, особливо в ткани підскірній і в скірі, від чого вони пухнуть, грубіють, а хорий на цілій поверхни тіла виглядає якби налитий. Зразу напухають у таких хорих плесна і кістки у ніг, потім цілі ноги, дальше живіт,—вкінці лице, груди, плечі і руки,—а коли так всі части тіла опухли, то хорий не може сам ані порушитися,—він лежить на постелі мов груба колода. Другий рід пухлятини є пухлятина місцева. Вона повстає в той спосіб, що кров з певної части тіла не може правильно відпливати до середини, бо в дорозі спиняють іі якісь новотвори або згрубілости, що тиснуть на відпливові жили. Так прим. пухне нераз ціла одна нога у таких людий, що мають в пахвині запалене лімфатичних судин чи железів—або одна нога у женщин, що мають по полозі одностороннє запалене матерниці,—або знов пухнуть обі ноги у вагітних жінок, коли побільшена матерниця утискає кровносні судини в животі. З такоі самоі причини пухне знова рука або й ціле рамя, коли під

пахою утворилася яка тверда болячка, що утискає кровносні судини в сих місцях,—а в людий, що терплять на боляки підстегня, де скіра підстегня стверда і згрубіла, стрічаються дуже часто опухнені плесна і кістки ніг. Ще один рід пухлини стрічається у виздоровців,що встають з ліжка після тяжкоі і довготревалоі недуги. Вони мають по своій недузі значно ослаблене серце, тож в перших днях подужання, коли вони встають, або ще лежать в ліжку—пухнуть в них ноги нераз аж до колін. Розуміється що лічене кождого рода пухлятини залежить від лічення головноі недуги, а що всі причинові недуги є тяжкі, то безуслівно треба при кождій пухлятині, хотьби вона була лише місцевою, засягнути поради досвідченого і совісного лікаря.

99. РАК

В кождім майже знаряді нашого тіла можуть появитися новотвори, чи то звичайні нешкідливі, так звані "добротливі", або злосливі новотвори, які в лікарскій науці зовуться раки. Звичайними новотворами є приміром бородавки на скірі; вони не болять, не печуть, не псують крови, не забирають сил і не нищать здоровля чоловіка, а докучають лише тоді, коли часом через надмірну величину утискають другі сусідні знаряди і тим способом заваджають. Навпаки, злосливі новотвори або раки: коли вони в якому знаряді загніздяться, то хотьби були й незначні величиною, зате пускають вони корінє в сусідні знаряди, а в первісному місці начинають розпадатися, то є гнити, через що вже завчасу затроюють кров чоловіка, нищуть його сили і доводять досить скоро до смерти. Звичайно треває ракова хороба в чоловіці 10—12 місяц'в. Причина повстаня рака ще не є вияснена. Давнійше думали, що рак повстає з перестуди, потім говорили, що від удару або утиску якогось місця; тепер одначе лікарі пересвід-

чилися, що рак повстає від певних зовнішніх заразків, що дістаються до людского тіла. При тому стверджено і те, що рак буває часто в родинах по наслідству, так само, як чахотка або сухоти. Найчастійше встрічається рак в жолудку, печінці, матерниці, женскій груди, на язиці, міхури, губах, та в ріжних місцях скіри. А що сей новотвір розвивається зразу лише в одному ограниченому місці,та аж пізнійше розпускає корінє в глибину і ширину, тож виходить з сего, що можнаби його в початках так само викроіти чи вирізати, як вирізується зболіле місце на деревині, або як викроюємо гнилі частини з яблока. І справді воно так є. Коли рак утворився в якому так доступному місці, що його зараз в початках легко можна пізнати, то можна бути зовсім певним, що вчасна операція усуне його цілковито і запобіжить дальшій появі. Способи операції в новійших часах уже так вироблені, що хорий без страху може піддатися навіть взглядно тяжкій операції. Повтаряю одначе ще раз, що таку операцію треба доконче виконати завчасу, заки рак розпустив корінє в ширину і глибину,—бо в противному разі по якімсь часі покажеться рак в иншім місці. В новійших часах стараються лікарі винайти таку саму сировину против рака, як винайшли ії против дифтерії. Коли сі заходи удадуться,—що скорше чи пізнійше наступить, то рід людский в багатьох разах увільниться від тяжкого ворога, що житє завчасу перетинає.

100. РАНИ

Наш нарід називає раною не тільки скаліченя тіла, але ріжні прищі, боляки і вчинки на поверхни скіри. І так говорять що хтось є хорий на рани на ногах, або що йому отворилась рана на шиї, або що його тіло раниться. І такої мови чимало. Длятого тут належить вияснити, що ранами в лікарскім значіню

називаємо лише такі зміни на поверхні тіла або внутрі знарядів, що повстали через ушкодженє якимсь острим або тупим та твердим предметом; инші зміни на скірі, що повстають самі з себе, або через недуги скірні, не називаємо ранами. Тут будемо отже говорити о ранах тіла в лікарскому значіню сего слова. Рани на тілі бувають драпані, різані, товчені, дерті, колені, стріляні, палені, печені і т. п. Они можуть бути або поверховні, коли займають лише наскірок і скіру,—або глибші, що нарушають мязи, кости і ріжні внутрішні знаряди. Загально уживаний в краю домашний спосіб гоєня ран був такий, що при всякому зраненю зливають рану арнікою, а коли з рани тече кров, тоді тамують паутинєм. Таке поступованє є невідповідне, та в переважній части випадків навіть шкідливе. Передовсім треба знати, що—коли в рані не находиться ніякий чужий предмет, то є коли не остали в ній які шматки, скло, оскілки, цвяхи, кулі, шріт і т. п., і коли вона чисто вимита та чисто удержана, то в здорового чоловіка може навіть і глибша рана загоітися сама собою, без помочі мастий та арніки. Тож при всякому зраненю треба: передівсім виняти з рани чужі предмети (як скло, оскілки, шріп, кулі) потім треба вимити рану до чиста теплою наперед перевареною водою, чистою аптичною ватою або чистим льняним платочком. Дальше треба старатися береги рани по можности стулити і зближити один до одного; на се наложити досить грубу верству чистоі аптичноі вати і все те разом завязати чистою мягкою хустиною. За два-три дни треба хустину розвязати, рану по верха змити, приложити свіжу вату і знов завязати; так повтаряти аж до цілковитого вигоєня. Коли з рани тече сильно кров, то не тамувати іі паутинєм, бо в ньому є багато пилу, в якому можуть находитися ріжні заразки, що моглиби спровадити ятренє рани. Найпрактич-

нійше тамувати кров, утискаючи рани кульками чистої вати, або засипаючи їх порошком угляним із спалених льнянних шмат. Такий порошок є безперечно чистий і він певно не заразить рани. Коли помимо того кров випливає з рани і не дасться затамувати, то мусить там бути скалічена якась більша кровоносна судина. Тоді треба безумовно візвати лікаря, щоби скалічену судину завязав, а заки лікар прибуде, випхати рану сильно хлібом, на верх наложити грубу верству вати і все те сильно звязати. Також треба візвати лікаря, коли рана була сильно занечищена, бо кождий, хотьби і найменший чужий предмет може спровадити ятрене рани. Деякі люди, особливо ті, що бували в шпиталях, навчилися прикладати на рани ріжні масти і йодоформову ґазу. Против такої практики не можнаби з лікарского боку виступати, наколиби така перевязка рани була виконана в цілковитій чистоті. Тимчасом діється звичайно так, що люди сю масть накладають на занечищену і не вимиту рану, опісля покривають се газою, що лежала передше на брудному столі, та втяли її заржавілими ножичками, і положили її на рану немитими руками. Очивидно, що така ґаза замість помогти, безуслівно приносить хорому шкоду, бо рана в такий спосіб заосмотрена мусить безперечно ятритися, та навіть може викликати затроєнє крови і смерть хорого. Вжеж практичнійше поступає наш нарід, що прикладає на рану кілька листочків бабки, на се троха клоча і завязує хустиною. Бабка і клоче безперечно чистійші, як перестарілі масти або запорошена ґаза; тимто в легчих случаях зраненя може і така проста превязка вигоїти рану. Самозрозумілим є, що при ранах глибоких роздертих, пошарпаних, колених, стріляних, і т. п. треба безуслівно завізвати лікаря або завезти хорого до шпиталю, бо може показатися потреба виконати операцію.

101. РЕВМАТИЗМ (Гостець)

Ревматизмом називаємо недуги, при котрих хорий терпить тягнучий або рвучий біль чи то в костях, чи в суставах, чи в мязах. Відповідно до сего розріжняємо ревматизм суставів, костий і мязів. Ревматизм суставів буває або острий, і тоді називається запаленем суставів, або протяглий, названий в народі "гостцем".—а) **Острий ревматизм** (запалене суставів) є горячковою слабістю. Звичайно після якоїсь значнійшої застуди дістає хорий сильних дрощів, в яких довший час не може огрітися; після того виступає в цілому тілі сильна горячка. Серед тої горячки замічає хорий досить скоро, що сустави його рук, ніг, плечів, ліктів, колін, пальців, карку і т. д. начинають чим раз більше боліти, опісля пухнути,—аж вкінці біль стає так сильний, що хорий не може порушатися в занятих суставах і лежить мов поражений серед горячки і болів. Стан такий може тревати тиждень, або й довше. Хорий не має апетиту, не може спати, язик його сухий, голова всі кости і сустави болять,—а часто приходять маяченя, як при тифі. Найбільше клопоту спричиняє такий хорий, коли він має випорожнитися, бо його не можна ані обернути, ані посадити; доводиться дуже зручно з ним поступати. Хотяй ся недуга є дуже доскульною і на перший погляд страшною, то всеж таки не є вона так дуже небезпечна, бо за тиждень—два, а при отвітному лічню ще скорше, гарячка уступає, опухіль суставів тахне, біль минає і хорий може вертати до цілковитого здоровля. Однако не завсіди кінчиться ся недуга так щасливо. Коли її занедбати, коли хорий в слабости остудився, або коли по слабости за скоро зірвався з постелі, тоді запалене суставів кидається на серце. Занятє хоробою серця обявляється перш завсе болем в лівій стороні грудий, потім приходить якби битє серця, колька, короткий від-

дих, а пізнійше зявляються всі ті признаки, що є описані при серцевих недугах. Коли запаленє серцевого нутра не лишило по собі змін в серцевих заставках, то недуга серцева може по виліченю запаленя суставів також уступити; в противнім случаю позістає орґаничний блуд серця на все. З сего опису видко, як дуже осторожно треба поступати при запаленю суставів. Такого хорого треба як найскорше положити до постелі і через цілий час недуги держати в опіці лікарскій. Вставати з постелі може він лише за дозволом лікаря.—б) **Протяглий ревматизм суставів** (Гостець) захоплює людий зовсім незамітно. Люди, що були передше зовсім здорові, начинають в часі деяких рухів відчувати в одному чи другому суставі верхньоі або нижньоі кінчини якийсь глухий, неозначений біль, якого в супокою зовсім нема. Той незначний біль—легке натягає повторяється з часом щораз частійше, стає чим раз сильнійшим, та вкінці обявляється стало, так що хорий не може без болю рухатися, а навіть і в спокою чує біль в своіх суставах. Часто буває, що при зміні воздуха сей біль взмагається, а тоді такі хорі можуть нераз, подібно як календар, на кілька днів наперед предсказувати лиху зміну воздуха. Найчастійше захвачує гостець сустави колін, плечий і ліктів, але не оминає він також суставів пальців рук і ніг. Сустави сі зразу не оказують ніякоі зміни, однако в часі збільшеного болю можна запримітити, що вони легко опухають і грубіють. Горячки при сій недузі звичайно нема. Сей ревматизм стрічається найчастійше у біднійших людий, що в зимі зле одіваються, що мусять часто на холодному воздухови працювати, що мешкають в тісних, холодніх і вогких хатах, та при тому не живляться так добре, щоби ставити опір застуді. Коли хорий змінить спосіб свого життя, тож коли усуне всі описані причини, що в нього викликали

гостець, то слабість ся може по якомусь часі цілковито уступити. Коли однако хорий наражається дальше на постійну застуду і невигоди, то слабість розвивається сильнійше і прибирає форму ревматизму ґудзоватого (Артрітіс), що є дуже тяжкою недугою. Тоді нетілько сустави, але й окружаючі їх торбинки пухнуть, грубіють і рівночасно корчаться так, що сустави пальців виглядають, як понавязувані на шнурку ґудзики. Розуміється, що в такому суставі не може хорий виконувати вже так легко рухів, тим більше, що сустави при рухови болять, так що хорий вже заздалегідь боїться їх рухати. Через занедбанє рухів сохнуть знов мязи на сих частях тіла, сустави прибирають вид безобразний,—словом хорий стає калікою. Лічене сеї недуги повинно бути передівсім причинове, то є де можна, треба змінити спосіб життя, так щоби не наражатися на перестуду. Дальше треба зрозуміти,що гостець є властиво запаленєм суставів, значить, як при кождім иншім запаленю, так і тут, треба не тілько стеречи запалене місце від поновної остуди, але також полишити його в безгляднім спокою; тож хорий повинен в случаю занятя горішніх кінчин рук держати їх повішеними на хусті, зложеній клином, а завязаній на карку; треба в случаю занятя ніг перележати якийсь час в постели, а заняту ногу уложити на подушці так, щоби вона як найменше рухалася. В початках слабости дуже помічними є такі лікі, що викликують зачервенене поверхні скіри, бо вони витягають запаленє і біль на верх. Тож помагає, коли натирати спіртом камфоровим, муравлевим, гірчичним, тинктурою йодовою та опісля обвивати хорий сустав флянелевими опасками. Де запаленого суставу не можна буде удержати в безумовнім спокою, там треба буде сей сустав заґіпсувати на кілька неділь. Крім сего помагають тут також теплі купелі з солею, сіркою, сосно-

вими шпильками, що їх можна дома робити, або вислати хорого до купелевих місць.—в) **Ревматизм мязів** (Постріл) обявляється в сей спосіб, що рухи в занятих мязах з причини спільного болю є майже цілковито неможливі. Найчастійше буває ся недуга в мязах карку, плечий і крижий, а властиво лідвиць. Причиною є тут якась нагла остуда, або перевіянє; а що ся недуга приходить звичайно нагло, тож називають її постріл. Тож ми маємо постріл карку, коли хорий не може карком рухати ні в зад ні в перед, ні на боки; при пострілі плечий хорий ані зігнутися, ані випростуватися не може, а з пострілом крижий чи лідвиць хорий не може через біль піднестися з сидженя. Ся недуга не є небезпечною, але дуже доскульною, бо кождий найлекший рух занятих мязів справляє хорому дуже сильні, колючі або рвучі болі, так що хорий аж голосно закричить і застогне. За кілька днів слабість при відповідному лїченю минає. Лічать її подібно як ревматизм суставів. Найбільше помагає натирати пекучими або бальсамічними спіртами: спіртом муравлевим, камфоровим, оподельдоком, сапоментолем, бальсамом Гофмана і т. п. Здається, що помагає тут не тілько лік сам як такий, але також і масованє, яке виконуємо в часі натираня.—г) **Ревматизм костий** буває найчастійше в костях стегна і підстегня. Обявляється він сим, що сі кости в певних порах дня,—звичайно вечером, дістають болі тягнучі, рвучі, а навіть і колючі, так що хорий голосно стогне і плаче. Болі приходять часто нападами і мають звичайно звязь із змінами у воздусі. Тут не так легко поверховними средствами лічити, бо хорі кости лежать глибоко під мязами. Для того приписують лікарі внутрішні ліки, або заряджують для хорого купелі в солоній чи сірчаній воді.

102. РОЖА

Наш нарід в краю називає "рожею" всі ріжного рода слабости, що проявляються на скірі яким небудь зачервененєм; а скоро тільки яку слабість окреслять "рожею", то зараз прикликують бабу-знахорку, що вміє сю рожу "спалювати". Спалюють рожу в сей спосіб, що баба кладе на зачервенену скіру троха клоча і се клоче запалює. Сей пересудзабобон нашого народу є так закорінений, що хоть самі хорі і їх родини чимало разів пересвідчилися, що таке спалюванє нічо не помагає і розвитку недуги скірноі не спиняє, протеж примінюють вони сей спосіб при "ніби-то" рожах дальше, та занедбують прикликати л'каря і спиняють лічене. Се діється не тілько в людий на селі. Навіть у місті, у людий, що вважають себе поступовими, буває дуже часто, що в случаю подібноі до рожи недуги, найдеться якась тітка або вуйна, що за згодою родини береться спалювати "рожу", бо як кажуть: "як не поможе, то певно не пошкодить". Тимчасом спалюванє є з двох причин шкідливим: запалене клоче попече скіру иноді до рани, яку треба додатково лічити, та яка неналежно лічена може довести навіть до затроєня крови. Хорому шкодить воно тим, що хорий, уповаючи на поміч спаленя, занедбує розумне лічене рожи, та через се позволяє слабости дальше розвиватися і прибирати нераз небезпечний перебіг. Рожа повстає у людий з двох причин. Раз через застуду, а другим разом через занечищенє якоі небудь скірноі рани нечистим пальцем, або нечистою перевязкою. Найчастійше стрічається початок рожи на лици чоловіка,—а коли близше начнемо слідити за жерелом іі, то найдемо майже в кождім случаю чи то ранку, чи прищик, чи болячок на внутрішній стороні крила носового. Отже безперечно мусіло бути так, що хорий своіми не конче чистими пальцями в сім

місци драпав ніс і викликав сю недугу. Перебіг рожи є такий: Перш усего дістає чоловік сильного дрощу і заразом дуже сильного болю голови,—причім учуває діймаючу кольку по одній стороні носа. Незадовго потім показується на носі, або на одній стороні лиця зачервенене і легка опухіль скіри, що дуже болить, коли потиснути заняту просторонь. Хорий має постійну горячку, а в дітий бувають при горячці навіть судороги. То первісне зачервонене і опухнене скіри не держиться звичайно одного місця, тільки посувається щораз дальше, займає зразу ціле лице і голову, а потім посувається через шию на прочі части тіла, причім горячка держиться все на значній висоті,—а хорий представляє такий стан фізичного упадку, як при тяжкому тифі. Так може тягнутися слабість два або й три тижні, аж тоді, коли рожа перестане посуватися, уступає горячка і хорий почуває полегчу. В місцях занятих рожею буває скіра не тілько зачервенена і опухнена, але також творяться на ній дуже часто більші або менші прищики, що часом лускають і лишають по собі отверті рани. Скоро горячка упала, начинає в сих місцях скіра лущитися иноді цілими платками; але під сподом витворилась вже нова скіра. Подібний образ представляє рожа у новородків. В них тілько виходить рожа не від носа, лише від непригоєного пупчика, що також через якусь зверхню причину міг занечистити ся. Довкруги пупчика зпершу червоніє, скірка на животику опухає, творячи часом навіть міхурці; опухіль і червоність посувається на всі части тіла, дитину мучить сильна горячка, вона стогне, не хоче ссати—і за кілька днів умирає. Рожа пупчикова у новородків є звичайно смертельна. Тож як з повисшого опису видко, є рожа запальною недугою, а науково можна би її назвати острим запаленєм скіри, яке належить лічити студеними окладами.

Найновійший спосіб лiченя є такий, що полотняний ручник замочується в студеній воді і зложений в кількоро, прикладається на заняті рожею місця так часто, щоби оклади не загрілися. Колиж рожа заняла ціле лице і голову, то треба цілу голову обложити мокрим студеним ручником. Колиж в деяких місцях скірка позлазила і потворилися рани, то треба сі рани мастити кілька разів денно мішаниною льняного олію з вапняною водою (по рівним частям), прикрити се ґумовим папером і доперва на се класти ручники мочені в студеній воді. Замість звичайної води ще практичнійше є прикладати грубі верстви вати замоченої в квасній воді Бурова. Такий тут описаний спосіб лiченя не всім читачам може припасти до вподоби:—дехто замітить, що рожу не вільно замочувати та студити. Одно й друге твердженє опирається на старих пересудах і відноситься хиба до инших недуг скіри, що не є запальними, та які наш нарід таки називає рожею. Хотя рожа в старших людий не є недугою безоглядно тяжкою, то всеж таки в кождім случаю занедужаня повинні ми завізвати лікаря, бо в її перебігу можуть прийти якісь несподівані помотаня, що можуть спричинити некорисний оборот: на пр. в наслідок рожи може повстати запаленє внутрішніх проводів ушних, котрими може рожа дістатися до мозку і викликати тяжке запаленє мозку. Діета при запаленій рожі має бути така сама як при инших запальних недугах, лише плинні страви.

103. РОЗУМУ ПОМІШАНЄ

Є дуже много видів помішаня розуму. Звичайний чоловік не є в стані розріжнити одного від другого, що до розпізнаня їх потрібно звичайно фахового лікаря-психіятра. Щоби однако хоть в части вияснити читачам сей мало загально знаний відділ слабостий людских, наведу тут деякі найзвичайній-

ші форми помішаня розуму. Розум може бути помішаний в трех головних напрямах, а саме: або хоробливо подразнений, або хоробливо пригноблений, або взагалі помішаний, чи ослаблений.—Подражнене ума або шал може бути і—острим, коли хорий кидається, кричить, вимахує руками і ногами, втікає, співає, сам до себе говорить, лице має зачервенене, а живчик прискорений; або шал протяглий, в котрім вправді бувають перерви спокою і вертають ясні гадки, однако по часі відновляється стан подражненя, коли хорі вже не є в силі запанувати над недорічними виображінями і нерозумними чинами. Сюда належить і так звана манія великости. Такий хорий представляє собі, що він є цісарем, королем або яким великим володарем, та ціле своє поступоване і заховане примінює до сього хибного виображеня.—Пригноблене ума, задума або мелянхолія, обявляється неозначеним душевним болем, що опановує чоловіка до тої міри, що всі инші почутя, особливо чувство радости і втіхи, стаються для него неприятними, а навіть болісними. Такий хорий любить спокій і самоту, уникає товариства, пересиджує годинами в безчинній задумі,—а коли йому в сій задумі перешкодити, то він є невдоволений. Вслід за сим стає він недовірчивим, боязливим, підозріває других в злих намірах против себе. Усі ті хибні переконаня опановують вскорі так дуже хорого, що він не може ім опертися, він нарікає, плаче, стогне ломить руки. До того прилучаються також омани змислові і страхи, причуваються голоси що його страхають, або що йому наказують виконати вбійство або самогубство,—а смак в його роті зміняється так дуже, що він думає, що його отруїли і т. и. В такому стані буває дуже часто, що хорий пориваєтьcя на якпйсь злочин.—Звичайне помішане розуму або божевіле обявляється помішанем ви-

ображень і понять як що до місця так і що до осіб та часу. Такі хорі говорять всякі недоречні бесіди, не вміють поняти де вони є, чим є, не можуть спізнати осіб, що їх окружають. Їм часто привиджується та причувається і вони відповідно до хибних виображень примінюють ціле своє захованє, тож—будь надмірно тішаться і сміються, будь знов плачуть і нарікають, будь вважають себе великими достойниками і відповідно до сего прибираются, будь уважають себе опущеними бідаками та навмисне моряться голодом і скидають з себе одіж. Такі хорі, коли з ними наводити розмову за инші речі—та не за їх блудні переконаня, можуть довший час розмови робити вражінє людий зовсім здорових умово.— Ослабленє ума або загальне оглупінє буває звичайно наслідком попередніх форм помішаня розуму. Такий хорий має ослаблений розум, понятя, память, волю,—і то постепенно від незначного притупленя аж до цілковитоі утрати. Він забуває своє імя і назвиско, імена своіх родителів, родини і свояків, він не знає сказати де находиться, не розуміється на грошах, забуває молитви,тратить чутє голоду і спраги, не звертає уваги на окружаючих його людий, не відповідає на запити, не дбає за свою одіж, держиться в нечистоті, а пізнійше навіть несвідомо робить під себе. Причини недуг розуму є ріжнородні. Найчастійшою причиною є унаслідженний наклін, і то не тільки по родичах, але часом по дідах. Але не тільки умові недуги родичів є причиною умових недуг у дітий або внуків також падавиця і налогове пяньство родичів може спровадити в дітий помішанє розуму. Дальші причини сих недуг є: стрясенє мозку через удар або упадок, скалічене мозку, а в нервових людий навіть сильнійший перестрах, або яке небудь сильнійше зворушенє ума. Не всі недуги ума є невилічимі. Се залежить головно від причини, що таке

помішанє розуму викликала. Найтяжші до виліченя є недуги унаслідженї в родині, або спричинені через падавицю. Найтяжшою формою помішаня є загальне ослабленє ума, бо при ній всі умові функції мозку є частинно або й цілковито поражені. Лічене умовних недуг можна переводити або дома, або в заведенях для божевільних (больницях-шпиталях, або лічницях-санаторіях). Коли умово хорий поводиться спокійно і не загрожує безпеченству других, то можна його позіставити дома і віддати в опіку домашньому лікареви. Колиж форма недуги є буйна, що хорий загрожує чи то безпеченьству домашньому (зачіпає, напастує і бє доокола себе, товче і ломить домашню обставу), чи то безпеці прилюдній (вибігає на вулицю, напастує прохожих, відгрожується, викрикає на улицях), чи то вкінці загрожує прилюдній моральности,—тоді краще і безпечнійше буде, коли такого хорого віддамо до лічниці або до прилюдного заведеня, бо крім ліків, які там йому подавати будуть, безперечно усмиряючо вплине на такого хорого зміна окруженя і заведенє новоі норми в щоденнім його життю. Наш нарід в краю називає всі умові недуги одною загальною назвою "з вітру". Коли така недуга в якій родині прилучиться, то там не надумуються довго, лише чим скорше везуть хорого до знахоря, що відмовляє "з вітру". Колиж всі сусідні знахорі чи знахорки не помогли, тоді везуть хорого до шпиталю для умопомішаних. Тимчасом дуже часто буває, що хорого до шпиталю не приймають з браку місця, або тому, що хорий по формі своєі недуги не надається до публичного шпиталю, бо він не загрожує ані безпеці прилюдній, ані спокоєви, ані моральности. Хорого треба попередно дати оглянути урядовому лікареви і аж тоді везти хорого до шпиталю, коли сей лікар видаст урядову посвідку, що ся умова недуга потребує шпиталю. Инанкше треба хо-

рого лічити дома, або віддати до приватної лічниці, де копіта ліченя є досить значні.

104. СВЕРБЯЧКА

Є се скірна незаразлива слабість, яка обявляється в сей спосіб, що на тілі творяться дрібні як мак або пшоно прищики, або дрібні міхурчики, слабо рожево забарвлені, котрі дуже сверблять і побуджують хорого до постійного драпаня і скрьобаня. Через те хорий здирає верпочки прищиків чи міхурчиків, а на сім місци виступає дрібочка крови,—колиж ся кров присохне, то ціла поверхня скіри виглядає рапава, в дрібні темно-червоні точки поцятковання. Найчастійше займає свербячка долішні кінчини тіла, рамена, груди, плечі, живіт і крижі. Вільними від неі є звичайно внутрішні сторони кінчин, внутрішні боки суставів і скіра голови. Недуга ся стрічається звичайно в людий, що хорують на протяглі нежити жолудка і кишок, цукровицю, та в жінок з неправильностями в частях родних; в старости появляється свербячка часто сама собою, а впрочім легче дістають іі, хто рідко миється і купається, та в невигодах мешкає і недостаточно живиться. Справджено також, що свербячка переходить з родителів на дітий. Лічене свербячки має на ціли в першій мірі розмякчити скіру, та потім іі вигладити. Першу задачу виповнюється теплими купелями, другу задачу довершують масти, а саме—в дітий звичайний рибячий олій, а у старших мішанина з рівних частий догтю, сірки, зеленого мила і смальцю. В тій цілі треба хорого після купелі добре обсушити, ціле тіло сильно мастею натерти, завинути в простирало і на ніч накрити коцами або периною, щоби хорий упрів. Рано вертає хорий до своєї праці, а на ніч знов кукупається і маститься. Так треба робити щоденно, аж свербячка згине; а щоби вона не наверталася, треба

часто купатися та по купели вимастити тіло ґліцериною.

105. СВИНКА (Мумпс)

По обох боках лиця під ухами находяться желези, що виділюють слину. Сі слинівки можуть часом запалитися, через що напухають і побільшаються так дуже, що заступають цілу шию і чинять хорого подібним до—свинки. Звідси і назва сеі недуги. Причиною свинки буває застуда; однако вона є для дітий і молоді заразливою. Зразу дістають діти дрощ, опісля горячку, біль голови, ослаблене, брак апетиту, а часто і воніти. Під щоками і перед ухами начинає боліти, потім пухнути, так що ні рота отворити ні говорити не може хорий, та лпкати йому тяжко. Звичайно треває ся слабість 8—10 днів. Хорі на свинку діти треба положити до постелі, опухлі місця тепло завинути, або приложити на них для скорпого вигрітя мелільотовий пластир (з медунки). Буває иноді, що опухлі слинівки замість потахнути наповняються ропою, материзують. В такім случаю треба се ятренє горячими катаплязмами приспіпити, та опісля болячку протяти.

106. СЕРЦЕ І ЙОГО НЕДУГИ

Серце є се дуже мистерний знаряд людского тіла, що править кружепєм крови в цілому орґанізмі. В серци є ріжні заставки з пружистих болонок і мясистих шнурочків, що отвираються і замикаються на переміну, викликують в серці звуки—тони серцеві, а в дальших судинах викликують удари живчика (пульса). У здорового чоловіка корчиться серце правильно 70—80 разів на мінуту; об сім можна переконатись, прикладаючи ухо до грудий, або злегка дотикаючи живчика на руках. У здорового чоловіка тони серцеві є звучні, чисті, ясні, подібно як тони доброго годинника. Бувають одначе серцеві недуги,

що дуже впливають як на скількість ударів серця, так і на їх правильність та якість; а се знов дуже відбивається на круженю крови в цілому орґанізмі. Недуги сі є троякого рода: 1) недуги нутра серцевого і заставок серцевих, 2) недуги самого мяза серцевого і 3) недуги мішка серцевого.— а) **Недуги нутра серцевого.** Сі недуги повстають звичайно з ревматичних причин. Коли у кого виступить острий ревматизм суставів, мязів, або костий, а хорий не заховується належно, тілько легковажить слабість, то ревматизм переходить також на серце і викликає запалене внурішньої стіни серця та його заставок. Заставки корчатся, тратять свою пружистіть, місцями навіть перериваються, а в слід за сим не можуть вони вже щільно і правильно для обігу крови замикатися і отвиратися. Кров вертає частями назад через нещільно замкнені заставки; механізм круженя крови псується, а се знов відоивається у всіх других знарядах людского тіла. Незадовго хорі дістають короткий віддих, битє серця, біль і заворот голови, а вкінці прилучається до сего пухлятина цілого тіла. Що в середині серця наступили такі хоробові зміни в заставках, можна легко пізнати ухом: замість звучних і чистих тонів серцевих чути вже тільки шелести і шепоти. Другою причиною запаленя серцевого є звапнене, яке часто стрічається у старих людий. На внутрішніх стінах серця, на заставках і на внутрішній стіні бючок твориться зразу тонка, а пізнійше грубша верства вапнистої поволоки; в слід за сим заставки серцеві та кровоносні судини тратять свою гнучкість і пружистіть, кров не може правильно кружити, вона часто вертається або задержується. Се відбивається на цілому орґанізмі, спричинює тяжкість в грудех, короткий віддих, битє серця, а вкінці пухлятину цілого тіла.—б) **Недуги мяза серцевого.** Мяз серцевий у здорового чоловіка має бути так

сильний, щоби легко міг в приналежній мірі і в правильнім часі втискати кров у всі кровоносні судини чоловічого тіла. Є одначе недуги, через які сей мяз тратить свою силу, гнучкість і пружистіть. Найважнійшою недугою є стовщенє серця, що лучається звичайно у товстих людий, як також у налогових пяниць. Дальшою причиною є ослабленє серця у таких людий, що перебули тяжкі і довготревалі недуги, як тиф, інфлюенцу, іспанску недугу, віспу, жовни і потеруху (сифіліс),—а вкінці виснаженє серця при недугах проводу віддихового і кровоносних судин, коли серце, щоби перемогти незвичайні перепони, мусить надмірно напружатися і над силу працювати.—в) **Недуги мішка серцевого.** Остуда тіла може часом відбитися в чоловіці в той спосіб, що в мішку серцевім повстає запаленє а попри нім витворюється більша або менша скількість води, що очивидно спиняє правильні рухи серця та викликає дуже тяжкі наслідки для хорого чоловіка. Вода в мішку серцевім може також витворитись, коли пухлятина посувається з долини в гору. Стан такий є звичайно грізний і небезпечний. Серце є так важним знарядом людского тіла, що в недугах серцевих не повинен ніхто спускатися на свою мудрість, лише треба як найскорше радитись досвідного і совісного лікаря.

107. СИВИНА

Сивина виступає у ріжних людий ріжним способом. Так на пр. є люди, що до глибокоі старости задержують волосє темне, а знов чимало є таких, що вже в 20-ім році житя начинають сивіти, так що в 25 році вже сиві як голуб. Правда, що вчасна сивина приходить часто з журби і гризот, але приходить вона часто без жадноі причини, або є часом наслідженa в родині. Вчасна сивина не є людям приятною, бо робить іх вчасно старими. Тим то придумали лікарі

і аптикарі ріжні средства до крашеня волося; з них одначе є чимало непевних. Домашне і успішне средство на сивину є таке: зелені лупини волоскового оріха треба посічи на дрібні кусники, налити їх сильною оковитою або спіртом і по 10-и днях перецідити. Хотячи сею настійкою фарбовати волосє, треба голову на ніч вимити розтвором соди (до праня), а рано втирати у волосє сей оріховий спірт за помочею малої щіточки або льняного платочка. Оріховий спірт можна спорядити або темнійший, або яснійший, що залежить від того, чи лупини оріхів довше чи коротше будуть мокнути в оковиті. Можна його отже ужити до фарбованя темнійшого і яснійшого волося.

108. СИФІЛІС (Франці або Шанкер Твердий, Зимні Бубони)

Є се полова заразлива недуга цілого орґанізму, що переноситься з одної особи на другу; через полові зносини, поцілунки, уживанє файок, циґарниць, склянок, або через відхожі місця, де сідали особи заражені. Вкінці переходить ся недуга від родичів на дітий як "сифіліс вроджений або унаслідженний". Перший признак сифілісу є малий прищик, що повстає звичайно в тім місци, що стикалося з зараженою особою, тож на знарядах полових, на устах, язиці і т. п. Запримітити однак треба, що лише такі місця скіри чи слизистої оболонки можуть заразитися сифілісом, котрі випадково тоді мали розпадину або розріз, або коли наскірок чи наболонок був в сім місці здертий. Тож через сам дотик сифілістичних ран пальцями не може ніхто заразитися,—лише треба пальці як найскорше водою і мплом старанно обмити, щоби потім сими пальцями не занести зарази до ока, носа або рота. Сей перший признак сифілісу показується в 3—4 тижні по зараженю. Хорий, за-

бувши на жерело зараженя, легковажить і не звертає уваги на сей впрочім не болючий прищик. Прищик тратить досить скоро свій вершок і перемінюється в болячок, величини зерна сімени або гороху. Він ріжниться одначе від инших незаразливих боляків сим, що його підстава і береги є тверді. Сей боляк дуже упертий. Навіть помимо відповідного лічення удержується він на сім самім місці незмінно кілька тижнів,—хоть він вкінці і приготься, то ствердінє скіри на сім місці—треває ще 2—3 місяці. Крім сего прищика чи боляка виступає ще один важний признак початкового сифілісу: вже на шестім або семім дні після появи прищика можна запримітити, що желези лімфатичні в пахвині по сій стороні, по котрій находиться прищик чи боляк, побільшилися на стілько, що їх не лиш пальцями можна вичути якби зерна фасолі або гороху, але навіть оком під скірою видіти. Скіра над ними не змінилася, а утиск їх не спричиняє хорому жадного болю. Само собою розуміється, що коли початковий прищ чи болячок утворився на губах, в носі, або на язиці, то тоді будуть опухати найблизші желези на шиі або на карку. Сей висче описаний боляк називається боляк твердий або шанкер твердий, а згрубілі желези зовуться зимні бубони. Сі оба признаки творять початок недуги і зовуться первісним сифілісом або сифілісом першого степеня. У 6—7 неділь після виступу первісного сифілісу, хотяй би боляк і бубони вже цілковито пригоілися, показуються на тілі хорого признаки сифілісу другостепенного. Наперед можна запримітити, що не тілько желези, положені близко первісного боляка, але також і прочі дальші желези на карку, на руках, в пахах, в ліктях, під колінами, під щоками і т. п. більше або менше опухли, так, що їх можна легко пальцями розпізнати, а навіть почислити. В кілька днів потім покривається майже ціле

тіло хорого висипкою в формі цеглясто-червоних пятен, величини зерна гороху або фасолі. Сі пятна місцями вистають понад поверхню скіри, так якби тіло було попечене кропивою, а місцями творять дрібні червоні прищики, подібно як при корі. На долонях і підошвах покриваються сі пятна тоненькими лусочками, що легко даються здерти, а в сих місцях, де скіра звичайно випріває (около частий полових, около отвору відхідниці, під грудьми женщин) виростають із сих пятен плоскі, мокрі бородавки, звані "плоскі кондильоми". Рівночасно із сею поверховною висипкою виступає майже завсе сифілістичне запаленє горла, при котрому ціла оболонка рота і горла є зачервенена та пече, а на микдалах виступають кондильоми. В часі треваня висипки мають хорі легку горячку, недостачу апетиту, загальне ослабленє, так що вони є не спосібні до роботи. Стан такий треває без зміни кілька неділь і лише через відповідне лічене можна його в певній мірі скоротити. По виліченю сифіліса другого степеня може хорий відзискати цілковито здоровлє, то є у нього звичайно ся недуга не вертає, ані не полишає наслідків. Коли одначе се лічене було неточне, спішне, а хорий не виповняє лікарських приписів, то сифіліс може на кілька місяців або літ притаітися, та аж по довшім часі знов виступити на яв у формі багато тяжший як попередно, бо на ріжних важних внутрішніх знарядах. Ся пізна форма сифілісу називається сифілісом третього степеня. Я тут опишу лише важнійші признаки третостепенного сифілісу, бо всі признаки описати годі тут. Найчастійше кидається ся недуга на очи, кости, мязи, сустави, печінку та мозок. Хорий дістає несподівано запаленє одного ока, біль в оці, ослабленє зору. Лише досвідний лікар-окуліст може спізнати, що причиною сеї недуги є сифіліс. То знов хорий запримічає в певному місці біль кости,

запаленє і опухненє, що пізнійше переходить в порохніне кости. Коли се запаленє заняло приміром кости і хрястки носові, то може хорому нераз цілий ніс відпасти. Рівнож сустави можуть запалитися, боліти, опухнути, а вкінці і зростися. В мязах начинається недуга тим, що в якомусь місці утвориться ґудз величиною волоского горіха. Такі ґудзи можуть витворитися на ріжних мязах, чим стануть спиняти рухи чоловіка.—Так само творяться сифілістичні ґудзи в печінці, справляючи хорому великі болі, часто жовтяницю і висохненє печінки. Но найтяжшим нещастєм для хорого є, коли такі ґудзи появляються в мозку. Такий ґудз не тільки що спричиняє хорому постійні болі і завороти голови, але може спровадити пораженє рук, ніг, язика, бесіди, зору, слуху, а навіть часто викликати помішанє розуму.—**Вроджений або наслідний сифіліс.** Сифіліс є недугою, що переходить від родителів на дітий ще перед їх уродженєм. Коли обоє родителі були сифілітичні, або лише мати, то звичайно дітина завмирає вже в матерниці і наступає пороненє або передвчасний порід, причому дітина родиться майже зігнилою, із оболізлою скірою, або яку можна цілими платами стягати. Коли сифілітичним був лише отець, то вправді може вродитися дітина жива і на позір здорова, одначе по якомусь часі виступають на дітині ріжні признаки вродженого сифілісу. Звичайно дістає така дітина насамперед нежит носа з ропнистим відпливом і опухілю, прищі на губах, та досить скоро дрібні червонаві пятна на цілому тілі, а найбільше на заді довкруги відхідниці; пятна сі в тих місцях, де тіло дітини звичайно мокріє, прибирають форму мокрої кропивки. Такі діти є звичайно марні, слабосилі, не мають апетиту, сплять неспокійно і часто плачуть. Через стараннє лічене можуть сі діти зглядноо поздоровшати, одначе пізнійше таки ся слабість ви-

ходить на верх, хоть вже не як сифіліс, але як жовни. Із сего опису сифілісу можна переконатися, що ся недуга є дуже тяжкою, тож ніхто не повинен ії легковажити. Лічити ії треба зараз з самого початку в совісного лікаря, бо лічене недуги мусить тягнутися місяцями, а нераз і цілими роками. А навіть, хотяй хорий і вилічився на разі цілковито, то все таки не виключена є можливість, що наслідки слабости окажуться часом по кількох літах та відобються, коли не на самому хорому, то можливо що на його дітях. Люди, що перебули сифіліс, не повинні вступати в стан супружий скорше, як два літа по виліченю і то очивидно лише тоді, коли протягом сих двох років не завважали на собі ніякого признаку, який викликавби підозрінє сеі недуги, або коли лікар-спеціяліст осібною пробою крови ствердить, що в орґанізмі людини немає вже яду сифілістичного. Коли вродиться нежива змацерована дітина, або коли дітина в перших днях житя занедужає на сифіліс вроджений, то в першому случаю мусять піддатися лічену обоє родителі, або лише мати сама, а в другому безумовно отець і дітина. Мати може підчас лічення дітини давати ії ссати, хоть сама не мала признаків сифілітичних, бо досвід учить, що мати сифілістичної дітини є відпорна против зараженя сифілісом. Противно-ж, булоби дуже несовісно для такої зараженої дітини шукати незаражену мамку. Сифіліс є недугою вилічимою. Тож кождий хорий, що в самому початку удався до совісного лікаря,—що цілий навіть довгий час лічення точно сповняв всі його приписи,—що не віддався серед лічення в опіку яким знахорам або шарлятанам,—може бути певний цілковитого вилічення і виздоровленя.

109. СЛАБІСТЬ СВ. ВІТА

Слабість святого Віта і святого Валентія, се дві зовсім відрубні недуги. Слабість св. Валентія є се так звана "велика слабість" (епілєпсія або падавиця), навпаки слабість св. Віта є недугою діточою, иноді званою "малою слабістю" або "танець св. Віта". Признаки сеі недуги є такі: діти межи пятим і чотирнайцятим роком (звичайно дівчата) стають якісь неспокійні, не можуть спокійно сидіти та стояти, лише рухаються то цілим тілом, то поодинокими частями тіла: розмахують та мотають руками і ногами, головою, підносять і спускають рамена, обертаються то в один то в другий бік, а коли іх упімнути, то за кілька хвиль роблять знов своє. Коли ідять, то—заки занесуть ложку до рота—порозливають страву около себе, а коли ім прийде писати, то не можуть злучити одноі букви з другою. Зразу є іх хід ще правильний, но пізнійше ставляють ноги нескладно, так що без помочи родичів самі й кілька кроків не перейдуть. Ударяючи руками і ногами об ріжні тверді предмети, вони набивають собі чимало синяків, а дряпаючися незручно по лиці вони спричиняють собі шрами і рани на многих місцях. Ліжко такоі дітини треба пообкладати зі всіх сторін мягкими сінниками, бо вона кидається так на всі сторони, що кождоі хвилі моглаби впасти на землю. Тільки в сні устають усі описані признаки, а дітина лежить і віддихає спокійно, якби зовсім здорова. Запримітити треба, що притомність дітини навіть при найтяжших признаках сеі недуги є незаколочена, між тим як хорі на падавицю тратять притомність цілковито підчас нападів. Слабість св. Віта дістають звичайно діти зразу слабосилі, або такі, що іх родителі хорували на нервові недуги. Найблизчим одначе викликуючим поводом буває нагле зворушенє, перестрах, боязнь, надмірна втіха, час другого зуб-

кованя, та глисти. Про лічене треба конечно порадитись лікаря, бо лише лікар зможе вишукати причину сеі недуги і відповідно до неі повести лічене. Попри лічене лікарське треба домашнє житє дітини як найточнійше управильнити. Дітина має в тих самих годинах йти спати, вставати і діставати іду. Спати повинна дітина що найменше 9 годин в ночи, а дві години в день по обіді. В занятях дітини мають чергуватися легка робота і діточі забави. До школи не вільно дітину посилати, але й в дома не можна мучити наукою; взагалі належить з нею лагідно поводитися: на дітину не кричати, не сварити, іі некарати. Поживу давати легко-стравну, виключити з неі страви сирі, напитки спіртні і каву. Така дітина має бути завсе під наглядом старших осіб,, щоби де не вдарилася, не впала і не розбилася.

110. СЛІПОТА

Сліпота може бути або вроджена, або через ріжні недуги очні набута. Досить часто лучається, що новородки не мають зовсім очий, або іх яблока очні є так малі і нерозвинені, що жадного світла не перепускають; такі діти називаються сліпороджені. До сліпороджених дітий дуже часто хибно зачисляють також дітий, що дістали сліпоту в перших днях свого житя в наслідок описаного у відділі про недуги очні ропного запаленя очий новородків. Сліпота ся приходить звичайно з несвідомости родителів, або з недбальства повитухи, що не оглядали очий дітини та не завважили сего небеспечного запаленя; колиж вони по кількох днях схаменулися, то очи дітини або вже витекли, або на них потворились вже непрозрачні більма. Тоді акушерка, щоби ратувати себе від вини, обдурює звичайно родителів дитини, що осьто "бідна дитина народилась сліпою". Дальшою причиною набутоі сліпоти є більмо (Гляди остре запа-

лене очий, трахома і нелічена катаракта, гляди недуги очий) Сліпоту викликує ще запалене сітчатки і нерва очного. На ній як на зеркалі відбиваються образи предметів зовнішнього світа, на які чоловік очи свої зверне. Ся сітчатка може через удар, або упадок, або через запалене нирок і сифіліс в такий спосіб змінитися, що образи або не відбиваються на ній правильно, або не відбиваються зовсім, через се повстає або частинна, або цілковита сліпота. Сі зміни в глибині людского ока пізнають лікарі за помічю очного зеркала. Рівнож і слабість нерва очного може викликати сліпоту. Нерв очний лучить око з мозком і доводить до свідомости мозку всі образи відбиті в оці. Очивидно, на випадок хороби нерва очного ся сполука з мозком переривається і тоді тратить хора людина частково або цілковито свій зір. У всіх недугах очних, а тим більше тоді, коли чоловік зачинає недовиджувати, треба як найскорше удатися до лікаря-окуліста, та не обманювати себе бабскими і календарскими ліками. Дуже часто межи нашим сельським народом в краю лучається куряча сліпота. Хорі нею так як кури, видять в день добре, а вечером, в ночи і досвіта видять дуже мало, або й нічого. Зеркалом очним не могли лікарі до тепер винайти жадних таких змін в оці, що сю недугу моглиби пояснити. Але справджено, що куряча сліпота лучається у біднійших людий, прим. у сільських слуг, зарібників, робітників, мулярів, приходить звичайно на переднівку і серед великого посту, коли сі бідаки їдять лише грубі, мало поживні страви. Тож можна напевно сказати, що куряча сліпота приходить з надмірної праці і невідповідної віджиди. Ся слабість треває нераз місяць і довше, а скоротити можна її, коли давати хорому їду з набілом, та ще краще з мясом. Кромі сего добре є замкнути хорого на 2—3 дні в темній комнаті або в коморі, щоби очи

випочали, а пізнійше в день носити затемнені окуляри.

111. СОСКА ГРУДНОГО РОЗПАДИНИ

Є се дуже доскульна недуга кормячих жінок. Сосок грудний (бородавка грудна) не є у всіх женщин так добре розвинений, щоби новороджена дитина могла його легко вхопити і легко з него грудь висисати. Деякі женщини мають соски занадто широкі, другі за короткі, а инші за тверді. Очивидно, що дитина не могучи такий сосок в губочці вигідно змістити, силується єго натягнути або розмякчити, а через се надмірне натягане і утискане розривається скірка на соску в кількох місцях поперек, творяться рани розпадини. А що скірка тріскає досить глибоко, а при ссаню рани ще розтягаються, тож мати терпить при кождоразовім кормленю дітини великий біль, від якого вона стогне і нераз голосно плаче. Щоби сі розпадини вигоїти, булоби найпораднійше не давати дітині зовсім із сеі груди ссати; одначе се не є практичне, бо дуже часто лучаються такі розпадини на обох грудях, тож требаби дітину хиба передвчасно відлучити; колиж ся слабість є лише на одній стороні, то ся грудь через довшу нечинність затвердне і молоко в ній може на будуче значно зменшитися. Тимто лікарі видумали спосіб, щоби дітина могла сю хору грудь ссати не дотикаючи губочками соска. До сего служить т. зв. грудний капелюшок. Є се скляна кругла покришочка із насадженою ґумовою пипкою. Сей ковпачок накладається на болючий сосок, дітина потягає з груди молоко, не дотикаючи соска. Коли дітина нассеться, треба сосок обсушити, приложити на него цинкову або борову масть і легко обвязати, і при слідуючому ссаню масть відняти, сосок на сухо витерти і знов наложити ковпачок. В такий спосіб можуть розпадини загоітися досить скоро.

112. СОЛІТЕР (Тасьминець, Глист)

Солітер є се глиста 2—3 метри довга, подібна до білоі тасьми (стяжки), що складається із самих коротких як гарбузове зерно кусників. Він перебуває в проводі кормовім чоловіка, а дістається туди з угроватим вепровим мясом. Угровате мясо можна дуже легко спізнати по тім, що серед червоних волокон мясних находяться малі як зерно сімени білі міхурі, нераз так густо, що мясо виглядає як би засіяне білими зернами. В кождім такім міхурци міститься яйце солітера. Колиж таке мясо в сирому стані або недопечене чи недоварене дістанеться до жолудка чоловіка, то міхурець розпускається в соках жолудкових, а яйце переходить до кишок, де на доброму і пригожому для себе ґрунті розвивається і виростає в цілковитого глиста, що за кілька місяців є вже близко на метер довгим. Легко зрозуміти, що так довгий глист, своім побутом і рухами в кишках людини, спричиняє хорому дуже значні долегливости. Такі хорі терплять нестравність, відриги, гніт у жолудку гуркіт, нудности, воніти, корчі, вони мають неспокійні сни та инші долегливости, що хорому забирають, спокій і сили. У дітий можуть ще прийти і судороги. Минає нераз довгий час, заким хорий і єго лікар пізнають, що мають до діла з солітером, бо й инші жолудкові і кишкові слабости викликують подібні долегливости. Певними признаками солітера є маленькі і плоскі як гарбузині зерна, поодинокі, та кілька разом колінцями нощіплювані частинки у відходах хорого. Тільки розізнавши складові частини солітера, може лікар безпечно піддати хорого ліченю, та аж тоді можна надіятися на вилічене. Ліків против солітера єсть немало. Подають іх або в формі плину або в формі зернят (піґулок). Головні складові части сих ліків є: кора з ґранатового коріня, або витяг з коріня звичайноі папо-

роти, що росте в великому числі в лісах. Ліки сі треба брати звичайно рано натще, а вечером перед ліком зісти пів оселедця, щоби солітера нагнати в долішні части кишок. По зажитю лікарства треба випити яке перечищаюче средство, щоби солітер чим скорше з кишок вийшов. По виході солітера є найважнійшою річею переконатися, чи він вийшов цілий, то є з головою. Солітер-глист кілька метрів довгий, складається з плоских, білих, як зерно дині—частинок. Сі частинки є від сторони кінця ширші, а в сторону голови вузчі, при самій голові виглядають як біла нитка; голова солітра є завбільшки головки шпильки. Тож при виході солітера з чоловічого тіла може дуже легко ся ниточка враз з головкою відорватися і позістати в чоловіці, а коли лише головка осталася, то за кілька місяців може з неї виростн новий солітер. Ввиду сего треба по виході солітера дуже старанно переглянути відходи і провірити, чи солітер вийшов цілий, то є чи вийшла з ним і головка. В тій цїли треба до начиня з відходами налити злегка води, щоби солітера сполокати, та потім його за помочею гладкого прутика вняти з начиня і розложити на чомусь чорному, щоби тим лекше винайти головку. Коли головки нема, то треба ще решту відходів старанно перешукати, чи вона там не вірвалася. Аж по виході цілого солітера враз з головою тратить хорий всі попередні долегливости, та може вернути до первісного здоровля.

113. СТИСКИ

Се є недуга мозково-стрижева, що буває майже тілько в новородків. "Вродилася дітина здорова, гарна, ссала правильно,—аж тут нагло не могла ссати і до тижня вмерла!" так оповідає одна мати другій про свою дітину, що вмерла на стиски. Признаки стисків є такі: третього або четвертого дня по уро-

дженю начинає дітина бути чогось неспокійна, вона плаче, спить переривано, позіхає, хапає живо за грудь, але зараз її пускає. Поволи зміняється вигляд лпчка дітини в сей спосіб,що щоки витягаються на боки, усточка видовжаються як рильце, очи замикаються чоло морщиться, ніздря наставляються, а вкінці наступає така напруга карку і хребта, що дітину можна підносити і обертати як яке поліно. Через се напруженє карку та мязів лиця і рота дітина не може ані ссати, ані лпкати, ані плакати, вона лише пищить дивним приглушеним голосом. Так мучиться дітина три до чотири дні і гине як з недуги, так і з голоду. Є дві причини сеі тяжкоі недуги, від якоі вмирає досить значна часть новородків: невідповідно завязаний пупковий шнурок і купанє дітини в затеплій воді. Невчені сільські баби-повитухи, а навіть і декотрі іспитовані акушерки часто дуже спішаться відтяти дітину від матери по породі і нераз перевязують шнурок пупковий так близко пупчика, що через таку перевязку аж скірка пупчика натягається. Очивидно, що таке хибне перевязанє і натяганє пупчика справляє дітині біль і подражнює її нервовий устрій; з сего приходить до загального корчу мязів, що обявляється в стисках. Тимто кожда акушерка повинна уважати, щоби шнурок пупковий перевязати що найблизше на три пальці від тіла дітини, поки ся часть шнурка не відпаде, треба з цим дуже осторожно обходитися, то є при купаню або перевиваню дітини не треба її натягати. Другою причиною стисків у дітини буває за горяча купіль. Вода, в якій дітину по уродженю та опісля купаємо, повинна бути так тепла як тіло чоловіка, то є 29 або 30 степенів Реумюра. Звичайно звертають дуже малу увагу на теплоту купелі, мірять її рукою; але звісно, що рука має грубу скіру, та знесе значно висшу теплоту, як прочі части тіла, а тим більше як

тонісенька скіра новородка. Звичайно буває так, що дітину купають в надмірно горячій воді; а се очивидно подражнює нервовий устрій дітини і викликає ті корчі, що їх називаємо стисками.—Тимто теплоту купелі дітини завсе належить міряти термометром, а коли його нема, то можна мірити теплоту води ліктем руки, на якому скіра є значно тонша як на руці. Стиски у дітий є тою самою недугою, що простець у дорослих; тож стиски рівно як простець є майже невилічмі. Всеж таки не треба дітини лишати бе опіки лікарскоі. Впрочім належить прикладати на головку холодні примочки, натирати дітину кілька разів денно холодною водою, а коли дітина не може ссати, вливати іі молоко ложочкою в уста.

114. СУХОТИ (Туберкули, Чахотка)

Є се слабість межи людьми дуже поширена, яка забирає много жертв; тож не дивниця, що всі люди дуже іі бояться. Недугу сю називають в науці туберкули длятого, що в деяких знарядах людского тіла, особливож в легких, творяться грудочки, якби пшоняні крупи, що пізнійше розпадаються, гниють, а через се і ціла ткань легких розпадається. А що сі грудки називаються по латині туберкули, то ся недуга називається туберкулоз. Сухотами або чахоткою зветься вона длятого, що такі хорі, скоро в них де нибудь розвивається туберкули, дуже скоро марніють, сохнуть, чахнуть... Давнійше думали, що сухоти дістаються до людий в наслідстві по родителях, тож що діти сухітничих родителів мусілиби безумовно також на сю саму слабість занедужати. Новійші досліди виказали однако, що по сухітничих родителях мають діти лише наклін до сухіт, себто, що такі діти при злих і некорисних обставинах скорше можуть запасти на сухоти, як діти здорових родителів. Одинокою причиною, що—по найновійшим лі-

карским дослідам—викликує сю тяжку недугу: єсть туберкулічний прутень, себто рід грибка, який можна лише найсильнійшими побільшаючими склами дослідити в харкотиню або і в инших виділинах туберкулічних людий. Лише тоді, як сей дрібненький грибок дістанеться до людского тіла, то хотьби воно передше було зовсім здорове та походило навіть від цілком здорових родителів, то одначе коли в сім тілі прутень начне розмножуватися—аж тоді такий чоловік дістає чахотки (туберкулів). Прутень туберкулічний може дістатися до людского тіла трема дорогами. Найчастійше дістається він носом, коли вдихати запорошений воздух. В харкотинню туберкуличних хорих єсть міліони живих прутнів туберкуличних. Коли отже хорий сухітник плює на землю або на поміст, а харкотинє там засохне, то воно розпадається, мішається з порохом, а при найменшому вітрі прутні можуть дістатися з порохом через ніс до грудий здорових людий, та викликати в них розвиток сухіт.—Рівнож можуть сі прутні дістатися до грудий здорових людий через те, що здоровий чоловік з сухітником цілується, над єго ліжком часто нахиляється, його шклянок, тарелів і ложок, не вимивши їх належно—уживає; або коли хорий зблизка на здорового кашляє. Друга дорога, якою туберкулічний прутень дістається до здорового тіла, є рани. Коли здоровий чоловік скалічене місце, яку иншу рану або отвертий боляк завине платком, що його передше вживав сухітник; або коли ся рана запорошиться пилом, або замочиться водою з туберкуличними прутнями, (на пр. прачка, як прала білє з сухітників задерла собі палець)—то у всіх тих случаях можуть у попередно здорових людий розвинутися сухоти. Третя дорога зараженя єсть пити сире або недоварене молоко і їсти недоварене мясо скота хорого на перлицю. Перлиця в коров, свиний, коний, овець

—є те саме, що туберкули в людпй. Мясо і молоко таких звірят мають в собі міліони туберкуличних прутнів. Та коли здоровий чоловік таке мясо або молоко в сирому або недовареному стані споживає, то прутень туберкуличний дістається до орґанізму через жолудок і кишки. Туберкули бувають не тілько в самих легких. Воно, що правда лучається найчастійше, але крім сего бувають вони в горлі, в железах, в суставах, в скірі, в костях, в кишках і т. д.— **Туберкули легких.** Головним признаком туберкулів легких кашель. Люди, що до тепер чулися добре і були здоровими, начинають поволи марніти, блідну-ти, нездужають робити, та тратять апетит. Хорі начинають по троха кашляти. Кашель зразу сухий, пізнійше з катаральною флеґмою, а ще пізнійше,коли слабість дальше поступила, викашлюють хорі грудки збитоі ропноі флеґми, що на воді держиться разом. Дуже часто буває, що в харкотиню є з першу примішані лише жилочки або капочки крови, а пізнійше викашлюють хорі кров і в більшій скількости. Такий кашель з таким харкотинєм є дуже підозрілими і вже тоді треба харкотинє хорого віддати лікареви до розгляду чи нема туберкуличних прутнів, бо в сій порі вилічене з грозячоі чахотки є ще можливе. Коли хорий не зважає на свій кашель, та дальше перебуває в нездорових умовинах і виконує своі занятя і працю, то слабість поступає без упину дальше. Хорий дістає вечерами горячку, ночами пріє, в день змерзає, кашляє щораз більше, вихаркує флеґму ропнисту, часто з кровю, чим раз більше нездужає і марніє. Єще добре, коли хорий має апетит, бо й сили його довший час вдержуються. Коли одначе хорий стратив апетит, або—що гірше—коли дістав розвільнене (гризь), тоді марніє він дуже скоро і хотячи-нехотячи мусить кластися до постелі. Вправді ще і в сім стані може наступити поліпшене, осо-

блпво літом, коли хорий перебуває довший час на свіжім воздусі, в саді, або в лісі; однако буває дуже часто, що горячка вже не хоче уступити, кашель взмагається щораз більше, апетит зменшується, сили опускають хорого з кождим днем і він дістає так звані ґальопуючі (скоротечні) сухоти, з якими вже не довго жити недужому. Передше думали, що туберкули легких є безумовно смертельною недугою. Новійші досліди лікарскі вказали однако, що сю недугу в початках можна без сумніву вилічити, коли лише енерґічно і завчасу взятися до лічення, та хорий буде точно виповняти всі приписи лікарскі. Длятого опишу тут всі способи охорони і осторожности,бо точно іх виповняти—може дати значно більший успіх, як многі дорогі средства і ліки античні. Діти родителів туберкуличних мають по них певний наклін до чахотки. З того слідує осторога, щоби сухітники ані не женилися, ані не виходили за муж з огляду на будучих дітий та на можливість через спільне пожите перенести чахотку на зовсім здорового члена подружа, що нераз може вже за рік—два вмерти на чахотку. Колиж однак з таких туберкуличних родителів уродилася дітина, то треба іі як найскорше з сего туберкуличного окруженя вирвати, щоби іі груденята дихали чистим і незараженим воздухом. Тож, коли лише можна, треба дітину віддати до здоровоі мамки на село на свіжий воздух, до чистоі хати, де не спить багато челяди. Скоро же дітина від мамки вернула назад до родителів, то повинна вона, коли се лише можливе, перебувати в иншій комнаті, відділеній від комнати хорих родителів: вона повинна в один час іcти і спати; іcти багато поживних страв: добре спарене молоко, яйця, мясо, масло, крупи, кашу, овочі; перебувати часто на чистім воздусі, а в зимі в перевітрюваній комнаті; одіж такоі дитини повинна примінятися не тілько до по-

ри року, але також і до пори дня, щоби дітина ані занадто не пріла, ані не застуджувалася. Так само і дальше треба на такі діти дуже вважати, в школах облегчати ім науку, давати ім приміщенє здорове, належиту опіку. Ось і остороги для загартованя такоі дітини хоровитих родичів. Такі хорі, що своім блідим виглядом і своім покашлюванєм викликають оправдане підозрінє, що в них вивязалися вже початки сухіт, не повинні перебувати і спати в таких комнатах, де є багато челяди, лише повинні проводити в літі більшу часть дня на дворі, в саді або лісі, в зимі же, треба комнату хорого три рази денно, як напалиться, належито 15—30 хвилин перевітрювати, (на сей час хорого треба з комнати усунути, або коли він лежить треба його якоюсь хустиною прикрити, щоби свіжий холодний воздух на него просто не вдаряв); свіжий воздух дуже скоро від теплоі печи огріється, а хорий буде міг в ньому перебувати як би серед літа на дворі. До роботи не треба такого хорого наганяти, навпаки треба йому давати добре їсти то є молоко, мясо, яйця, товщі, крупи, кашу, ярини,—а мало хліба і бульби. Пити належить мед, вино і овочеві соки,—але не пити пива ані горівки. В комнаті хорого не повинно бувати багато людий, не треба там варити страв, курити тютюну і т. д. Хорий повинен по кождій іді виполокувати уста теплою водою з додатком дрібочки гіперманґану калі,такщоби вода була рожева; не належить хорому плювати навколо себе, ані до піскової плювачки, ані до хустинки,—бо харкотинє всюди там засихає і потім з пилом може заразити здорових людий. Плювати треба до малого горнятка з дещо 5 проц. карболевоі води; горня треба щоденно виполокати кипятком, коли харкотинє виляли до відхожого місця. Хорі, що дійсно хотять вилічитися, повинні кождого року в літі виїжджати в гори, а в зимі в теплі краї. В горах воз-

дух є значно легчий як на рівнинах, тож він краще очищає груди хорого, зменшає його кашель, скількість флеґми, тяжкість в грудях,—словом, коли до того має хорий в горах добрий, здоровий харч і вигідне мешканє, то стан його може в значній мірі поліпшитися А що в горах і в зимі є воздух лагідний і здоровий, длятого поуряджували в них заведеня звані санаторіями, в яких хорі на туберкули в літі і в зимі можуть перебувати серед опіки лікарскоі. Лічене чахотки легких опирається в теперішніх часах менше на аптичних ліках а більше на захованю приписів гіґієнічних і діетичних. Розуміється, що і ліки аптичні є потрібні, але се залежить від лікаря, до якого належить звернутися за радою вже в перших початках недуги.—**Туберкули горла.** Дуже прикрим є для хорого, коли туберкули засядуть властиво в гортанці. Слабість ся може розвиватися рівночасно з туберкулами легких, однако вона може бути і зовсім самостійна. Начинається вона звичайно катаром горла, що від звичайних ліків не тільки що не уступає, але противно до него прилучається печея і біль в горлі, тяжкий кашель, та біль при говореню і хрипка. Найвиразнійше виступає ся хрипка при кашлю, а хорий чує, що йому там в горлі щось—якби яка рана—заваджає. І дійсно в хорого зразу горло є сильно зачервенене, а голосниці опухі, в пізнійших стадіях зовсім виразні більші або менші боляки, що займають поверхню голосниці і сусідні ткани. Хоть недуга ся займає обмежені місця в гортанці, то мимо сего відбивається вона на цілому орґанізмі хорого; він марніє, часто горячкує, тратить апетит і сили. Пів біди це, коли недуга обмежується лише на гортанку:—однак буває часто, що прищі і боляки підсуваються до пролику, а тоді чує хорий біль—коли ликає страви та пє воду, тож він навмисне вздержується від іди, аби собі сей біль заощади-

ти. Кромі болю приходить при ликаню дуже часто ще й напад кашлю, серед котрого нераз мусить хорих спожиті страви виблювати. Тож хорий не може відповідно до своєі потреби кормитися, він марніє і сохне чим раз більше, а коли ще до того його мучить внутрішня горячка, то не дивно, що стан його стається з кождим днем більше небезпечним. Такі хорі вмирають взглядно скорше як хорі на чахотку легких.—**Туберкули суставів і костий.** У дітий і молодих людий, що походять з родителів сухітничих або жовноватих, лучається досить часто, що котрий нибудь сустав, на пр. сустав локтевий, колінoвий, бедровий, скоковий і т. д. без жадноі видимоі причини і майже без ніякого болю начинає поволи пухнути, грубіти, тратить свою первісну форму, а рухи в сім суставі стають чим раз тяжшими і більше болючими. По якомусь часі покажеться з одного або другого боку хорого суставу вершок, що поволи мякне, червоніє і лускає,—а з середини виливається жовта, спровата теча, що з отвертоі рани не уступає, опухіль дуже мало зменшається, біль в суставі і утруднені рухи лишаються дальше. Часом на якийсь час теча устає, збільшаються біль, горячка і напружене в суставі, а коли знов пуститься ропа, то знова троха лекшає. Такий стан може тягнутися тижнями, місяцями, а навіть і роками. Хорий приневолений лежати, а хотяй ходить, то з причини постійного болю і утрати сил він не є спосібний до ніякоі роботи, марніє, блідне, сохне,—аж вкінці можуть з того вивязатися туберкули легких. Тимто в сій недузі треба зараз в початках удатися до лікаря. Коли який сустав ледве лиш начне пухнути і боліти, то можна розвиток слабости спинити через цілковите успокоєне хорого суставу, укладаючи його і привязуючи на бляшаній шині або через заґіпсоване суставу. Коли в часі такоі перевязки на занятім суставі хорий захо-

вувався зовсім супокійно, то дуже часто вертає сустав до свого первісного здорового стану. Коли в занятім суставі начинає творитися димниця, то треба дати димницю оторити і ропу випустити, бо через довше перебуванє ропи в суставі запаленє розшириться на дальші части сустава і кости. Коли лікар по випущеню ропи заложить на сей сустав перевязку ґіпсову, то й тоді можна ще слабість вилічити. Труднійше лічити, коли димниця сама отворилася і ропа вже довший час слезить з сего отвору. Тоді можна бути певним, що всі складові части сустава суть запалені, опухлі і хоробливо перетворені, тож нема надії щоби такі неприродні тканини зрослися. Навпаки буває часто, що сим отвором виплине якийсь кусник дикого мяса, або відірваної хрящки, або покажеться кавалок кістки, котру собі хорий звичайно пальцями витягає. Се вказує, що запаленє сустава перейшло на кости, що частями порохнявіють. В такому стані пробують лікарі ще часом вприскувати іодину, та опісля ґіпсовати сустав. Однак дуже часто буває се безуспішне, тож лікарі є приневолені хвататися послідного средства—операції. Є два роди операцій туберкулпчних суставів. Легчий, але менше радикальний спосіб—се вискрабати хорі і звироднілі части хряща і костий, подібно як огородник вискробує заболіле місце на деревині,—або ампутація, себто відрізати знищений через слабість сустав. Крім описаного лічення місцевого треба хорого лічити й загально, бо такі хорі бувають звичайно бліді, марні, малокровні, та часто кромі занятого туберкулами сустава бувають в них більше або менше опухнені також і другі сустави, або побільшені желези на карку, за ухами, на шиї, під щоками, в пахах, в пахвинах і т. д. В сій цілі треба хорому давати добру і поживну іду, а крім ріжних античних ліків в зимі треба пити рибячий олій, літом воду йо-

дову, або ще лучше, вислати хорого на кілька місяців до йодових купелів.—**Туберкули железів і скіри.** Сі слабости є описані у відділі про жовни; тимто для кращого зрозуміння недуги "туберкульози" в цілости, треба прочитати докладно також і сей відділ. Вправді не кождий случай жовнів треба вважати за туберкули железів, бо—як там описано—жовни мають ріжнородні причини, але все таки в переважній части хорих—жовни в дітий єсть наслідком туберкульози родителів, тож можна жовни сміло звати "туберкулами железів".—**Туберкули кишок.** Ся недуга стрічається не так часто, як туберкули легких, горла, железів і суставів, бо заражуються прутнем туберкуличним не через провід травленя, лише через провід дишний. Але що хорі сю недугу звичайно занедбують, бо вважають її за звичайний переминаючий нежит кишок, тож належить пізнати її опис. Взагалі ходить тут не за здорових, сильних і здорового роду людий, лише за ніжних, иноді жовноватих, а звичайно туберкуличного або скрофуличного роду. Такі люди можуть почуватися до якогось часу зовсім здоровими, мають апетит, працюють в своім заводі безоглядно, впзирають на лици взглядно досить добре, —поки при якійсь нагоді зіпсують собі жолудок. На зіпсутий жолудок беруть якийсь домашній перечищаючий лік, по якому наступає випорожненє.—Але минає кілька днів, нераз тиждень і два, а жолудок не вертає до первісного стану; апетит в хорого лихий, а травленє недомагає на стілько, що випорожненя бувають кілька разів на день, звичайно воднисті і сполучені з кишковими болями. Хорий в короткому часі значно марніє, почувається ослабленим, неспосібним до роботи. Коли такий хорий завчасу удасться до лікаря і буде заховувати його приписи і відповідну діету, то стан його може цілковито поправитися. В противному разови недуга переможе і повалить

його живо з ніг. Хорий зачне горячкувати, чим раз гірше травити, живіт надується, стан при дотикови болючий з постійним гуркотом і переливанєм, а випорожненя можуть бути так часті як при дизентерії, звичайно з болями в животі. Відходи бувають зразу катаральні, однак пізнійше примішується до них ропа, часто кров, а вонь їх єсть дуже непріятна, часто нагадує стерво. Такий стан не може тягнутися довго: упадок сил і ослабленє серця ведуть до близкого кінця.

115. ТИФ

Є три загально звісні роди тифу: тиф черевний або кишковий, тиф пятнистий або висипний і тиф наворотний. Хотя сі три недуги мають спільну назву тифа, та хотя всі вони в перебігу і хоробових признаках є подібні, то все таки є се недуги що до свого походженя зовсім відрубні. Тиф черевний повстає в чоловіці дорогою проводу кормового, се значить, що заразки тифу черевного дістаються чи то з ідлом чи з водою до жолудка і кишок та тут витворюють огнища тифові; тиф пятнистий розвивається в чоловіці коли заразок тифа пятнистого дістається прямо до крови здорового чоловіка і тут розмножується: тиф наворотний передається підчас епідеміі мабуть через воздух, а може ще й иншими близше незнаними дорогами.—а) **Тиф черевний або кишковий.** На тиф черевний не западають люди майже ніколи нагло і несподівано. Чоловік чує майже тиждень наперед глухий біль голови, біль в плечах, крижах, натяганє костий, легкі дрощі, недостачу апетиту неспокійні сни—і тим подібні загальні вістуни близкоі тяжкоі недуги. Властива слабість начинається звичайно дрощем, иноді так сильним, що хорого треба окривати перинами або кожухами. По дрощи наступає горячка, що треває без перестанку дві або три неділі. В першім тижні є вона зглядно

меншпа: рано около 38.5, а вечером 39.0 степенів Цельзія; в другому тижні є вона найбільша: рано 39.0—39.5, а вечером 39.5—40.0; в третьому тижневи меншає вона до висоти першого тижня. Аж при кінци третього тижня, в рідких случаях з початком третього тижня наступає упадок горячки і обильні поти: ся пора слабости є крізою. Потім горячка спадає на довший час низче норми около 36.0 Ц. Розуміється, що підчас такоі високоі горячки і загальний стан хорого буде дуже тяжкий. Зразу скаржиться він лише на біль голови і загальне ослаблене, однако вскорі опановує його горячка на стільки, що він лежить якби в памороці без інтересу для оточеня, лише лежить на знак, або перевертається часто на боки і зітхає та стогне. Апетиту не має недужий ніякого, а зате хоче раз-враз пити. Голова болить так сильно, що треба іі обкладати що хвиля студеними примочками, сон слабий, а властиво більше маячене і дрімота. Живіт в постійному неспокою в ньому часто переливається і гуркоче, а притому бувають часто випорожненя, що мають вид рідкоі горохової юшки, часом помішані з кровю. Язик є нечистий і сухий; хорий тратить слух, не розуміє що до нього говорять, та не пізнає своєі рідні і знакомих. Такий щораз гірший стан тягнеться до трьох неділь, та може змінитися на добре з кінцем третього тижня наглою крізою, або стан горячковий треває дальше, хорий не вертає до памяти, живчик слабне і хорий мусить вмирати. Причиною тифа черевного є заразки, що дісталися до жолудка і кишок зі стравами або водою і тут в кишках тонких розвиваються. Вони викликують зперпу опухіль оболонки слизистоі кишок, опісля на опухлих місцях творяться прищі, що лускають і творять більші або менші отверті рани—боляки; від загоєня сих боляків залежить, чи хорий буде жити, чи ні. Коли горячка тифова є надто силь-

на, або коли хорий в часі горячки в який нибудь спосіб не шанувався (вискочив з ліжка, щось твердшого зів), то болякп замість гоїтися розширяються і поглибляються, та можуть спровадити або смертельний кровотік кишковий, або запаленє кишок, або затроєнє крови, з чого виходу немає. Вже з того короткого опису видко, як велику вагу повинні ми прикладати до лічення, а ще більше до старанного догляду хорого тифом. Треба знати, що ні одна недуга, а тим більше тифові недуги не розвиваються в чоловіці так гладко, типово, як се описано в книжці; горячка нераз дуже несподівано скаче, тож зарядженя лікарскі треба нераз і кілька разів на день змінити. Добре воно, коли лікар є в місци, та може до хорого хотьби два рази денно заглянути. Однак в більшости случаів буде так, що лікар є далеко, та може лише деколи хорого видіти. На такі отже случаі гляди точний опис поступованя з хорим при кінци цілого сего відділу.—б) **Тиф пятнистий або висипний.** Головна ріжниця тифа пятнистого від червоного показується зараз на початку в тому, що тиф черевний начинається поволи ріжними вістунами, що тревають нераз 8—10 днів, а пятнистий тиф приходить майже нагло, несподівано і начинається відразу сильним болем голови і крижів, так що хорий і його окруженє кілька днів думмають, що се початок запаленя мозку або легких. Горячка є відразу дуже висока, рідко коли менша як 39 Цельзія. Впрочім в першому тижні признаки як при тифі черевнім. При кінці першого тижня показуються на цілому тілі ріжної чисельности рожеві пятна, величини зерна пшона або конопель, подібні до висипки кору або до укушеня блохи. Висипка є зразу в малій скількости: кілька незначних плямок на грудях, потім на плечах, пізнійше на тулові і внутрішній стороні рук і ніг,—поки не розширилася, нераз дуже обильно, на цілім тілі. Одні плям-

ки зникають, жовкнуть, на їх місце виступають нові, —а в тяжких випадках прибирають барву червоно-цеглясту і не зникають під натиском пальця. Висока горячка треває тут майже без перестанку 13 днів; коли недуга візьме добрий оборот, то точно 13-го дня (числячи від початкового дрощу) наступають в ночи поти, горячка опадає на 37 степенів, або ще низче—і хорий на другий день є зовсім инший. Однако в більшости випадків не ломиться недуга такою замітною крізою. Вправді в кождім случаю можна запримітити на 14-ому дневи легкий упадок горячки; але на слідуючий день підноситься вона знов до свого стану,—аби під вечер, або на третій день рано знов на ½—1 степеня упасти. Власне в тім часі прибирає висипка часто червоно-цеглясту барву, а хорий стає ще більше змучений. Хоть стан сей є дуже тяжкий, бо через недугу з високою горячкою вже третій тиждень, спалюється мяз серцевий і хорому грозить пораженє серця,—то всетаки ще й з сеі небезпеки можна хорого виратувати, коли лікар вже заздалегідь ужив середників і ліків, що скріпляють серце. Із сего виходить знов те саме, що було сказане при черевнім тифі: в кождім тяжшім случаю є потрібна нераз і два рази денно особиста опіка лікарска.—в) **Тиф наворотний.** Сей рід тифа перед війною був мало знаний,—а що він з давен є сталим товаришем війни, то і в світовій війні розширився він межи військом в так значний спосіб, що майже кождий учасник війни знає вже про нього дещо з досвіду. Наворотним називається сей тиф через те, що навертається два, три та більше разів. Недугу заповідають звичайно на кілька днів наперед деякі вістуни, як легке умученє, біль голови, зменшений апетит. Чоловік в роботі не зважає звичайно на такі дрібні признаки, щойно тоді, як його схопив сильний дрощ, так що він на ногах встояти не може, та

каже накриватися перинами або кожухами, чує він недугу. По дрощи наступає велика горячка із сильним болем голови, ломота у всіх частях тіла, а навіть заворот голови і маячене. Горячка зараз першого дня доходить до 40 степ. Ц. а в другім і третім дні до 41 степ. Ц. Щасте, що ся велика горячка 5-го найдальше 7-го дня сама без ніяких ліків паде на 37 степ. або і 36 степ. Ц., бо ні один хорий не мігби довго такоі високоі горячки видержати і мусів би вмерти на пораженє серця. Після упадку горячки 5. або 7. дня наступає стан безгорячковий з нормальною або й піднормальною температурою, що треває також 5—7 днів. Хорий почувається подекуди навіть зовсім здоровим, апетит вертає, а коли ослаблене по високій горячці не є дуже сильне, то хорий береться навіть вставати. Але по 5.а бо 7. днях такого доброго стану хапає хорого новий дрощ, а по ньому таки того самого дня сильна горячка до 40, а на другий день знов до 41 степ. Ц. Очивидно, хорий терпить так само як при першій горячці: ломоту голови, плечий, крижів, біль в кишках, брак апетиту, воніти і т. д. Сей другий напад горячки треває найдовше 5 днів, почім знов наступає стан безгорячковий 5—7 днів, а по ньому, коли хорий не лічився, наступає третій, иноді навіть і четвертий напад. Сі напади— кождий пізнійший є коротший, як попередні, а перед самою крізою стан хорого буває звичайно найтяжший, горячка доходить навіть до 42 степ. Ц., почім вже в 4—5 годинах спадає на 37 степ. Тиф сей не є убійчий лише тому що ся незвичайно висока горячка треває що найбільше 5—7 днів. На тиф наворотній вмирає 2—3 проц. таких хорих, що зовсім лікаря не кликали, що підчас нападів неумієтно лічилися та підчас перерви взялися скоро до роботи і до іди. Як найтяжші помотаня наворотного тифа треба назвати: жовтяницю, запалене мозку, судороги,

кроваву мочу і болячки на ріжних частях тіла. Сі помотаня продовжують недугу дуже значно, иноді спричинюють смерть. Довгі часи не мали лікарі питомого ліку на наворотний тиф; щойно на кілька літ перед війною, коли винайдено арсеновий препарат сальварсан, начали лікарі приміняти його до лічення сеі недуги. Коли лік сей зараз по першому нападі впрснути до жили хорого, то вже по сій першій порції ліку більше наворотів не буде і хорий дуже скоро подужає. Як видимо, залежить тут дуже много на тому, щоби сю недугу зараз в перших початках розпізнати. Правдиву несумнівну діагнозу може тут поставити лише лікар, що возьме троха крови хорого до розгляду під мікроскопом, та найде в ній питомі скрутні, які при жадній другій горячковій недузі не трапляються. Тож в сій недузі повинні ми прикликати зараз совісного лікаря, а не спускатися на лічене домашне.—г) **Лічене і плеканє хорих на тиф.** Висше був описаний перебіг всіх трьох родів тифа. Кождий з них має свій з гори означений вид (тип) і час (термін) так, що коли би не помотання, або перівномірна видержимість хорих, то не треба би й кликати лікаря, бо слабість переходила би сама собою. Однако знаємо з досвіду, що майже ні один випадок перебігу тифа не є другому рівний, а всякі неправильности горячки і помотаня з иншими недугами наказують нам як найбільшу осторожність, бо в першому тижневи недуги ми ніколи не можемо передвидіти обороту недуги в другому і третьому тижнях. Тимто в підозрілих на тиф випадках належить подати хорому 1—2 ложки олійку рицинового або гіркоі соли на перечищене, а потім зараз післати за лікарем, щоби означив слабість. Рівночасно треба постаратися за плекальницю, себто особу, що день і ніч перебувала би коло хорого, мірила йому 3—4 рази денно горячку термометром лікарским, прикла-

дала примочки, подавала ліки, робила купелі і загалом виконувала всі порученя лікаря, та здавала йому справу. Хорого треба держати в просторій, свіжій, теплій, та часто перевітрюваній комнаті. Коли хорий лежить на ліжку, то підстелити під нього лише самі матераци і простирало,—а коли на лавках, то розстелити дрібного сіна і накрити його плахтою. Лиш одна подушка може бути з піря, а під головою має лежати мала подущина, наповнена отавою або січкою, щоби голова від неі не загрівалася. Накривати хорого не вільно ані периною, ані кожухами, лише одною ковдрою, а на се накинути коц або шаль. Коли хорий має зимні ноги, то постійно огрівати іх фляшкою з горячою водою, або горячою цеглою, або горячим піском в мішку. Голову треба удержувати все холодною, обкладаючи іі дуже часто зимними примочками, або наложити на голову ґумовий мішочок з товченим ледом. Через цілий час горячки хорому можна подавати лише плинні страви і ячмінний клеік, росіл, борщ, солодке і квасне молоко, юшку з яблок, грушок або сливок, а як напій—чай або переварену холодну воду. Головну небезпеку при однім і другім типі становить висока горячка,—тож треба іі усмиряти: вмиваючи ціле тіло два три рази денно холодною водою з оцтом або вином, а коли горячка дуже велика, обвивати хорого що дві три години холодними примочками (простирало зложене поздовж у двоє, має сягати від пахів до коліна, а по нім таке саме сухе), та вкінці холодними купелями, особливо при тифі черевнім. Такі купелі робити хорому звичайно в разі горячки 39.5—40 ст. Ц., одну коло полудня, ад ругу вечером. Найкраще помагають купелі о темпераруті 22—20 Р. А. що хорі наглого охолодженя тіла не зносять, то купелі поволи охолоджуємо: хорого всаджуємо до води 24 ст. Р., та вливаємо поволи зимноі води так довго, аж ку-

піль остудиться до 22—20 ст. В такій купели має хорий сидіти 10—15 хвиль, почім треба його овинути в загріте простирало, положити до ліжка, накрити як звичайно, до ніг приложити горячу фляшку, та доперва опісля в дві години одягнути в білє. Тут належить звернути увагу, що в сих недугах, а особливо при черевнім тифі не можна подавати хорому в 2. або 3. тижни недуги які небудь перечищаючі средства, бо сі ліки справляють в кишках болі і можуть дуже пошкодити розміщеним в кишках прищам і болякам. В случаю потреби подається хорому лише лєвативу апаратом Геґара. При тифі черевнім і пятнистім повинні люди, що хорих доглядають, також самі стеречися, щоби не заразитися. Тимто вони повинні кождого разу, коли лише що нибудь коло хорого робили, дуже старанно обмити свої руки в теплій воді з милом і обтерти чистим рушником, бо коли здоровий чоловік споживає страви не вимитими руками, то може сам собі сю слабість занести. Відходи хорого належить кождий раз поливати в горшку горячим лугом і виливати до ями, а горщок сам випарити горячою водою. Щоби забезпечити сусідів і знакомих од зараженя—не можна нікого пустити до комнати хорого; при хорому мають бути лише ті, що його в слабости доглядають.—По скінченю недуги треба перевести в хаті хорого дезінфекцію, то є білє хорого треба виварити і випрати, постіль його і всю домашню обстанову вимити 5-процентовою карболевою водою, а комнату вибілити, або від зарази звільнити апаратом формаліновим. В разі тифу черевного в якійсь місцевости, треба передівсім заборонити мешканцям уживати води до питя з ріки, ставу або з колодязів копаних,—а коли там иншої нема, то можна пити воду лише переварену і остуджену. Також належить заборонити їсти сирі страви і овочі, бо нема певности, чи сі страви не були в

якій стичности з хорими особами. При пятнистім тифі забороняється чужим людям до домів хорих заходити; самого хорого належить як найскорше перевезти до епідемичного шпиталю або до осібного на сю ціль збудованого бараку:—всіх домівників треба наперед викупати відтак перебрати в свіже одінє, та 2—3 тижні держати ізольованих в контумації (гляди відділ ч. 120).

116. ТРИПЕР (Капавка, Капачка)

Трипер єсть заразлива слабість полових знарядів у мущин і женщин; вона буває через нечисті полові зносини. Недуга обявляється тим, що з цівки мочевої випливає, чи викапує білява, ріжної густоти теча, причому хорий має вздовж цівки неприємний нудкий біль, а на кінці цівки свербячу печею, що його зневолює дуже часто віддавати мочу. Розвиток і наслідки сеї недуги в мущин і женщин є ріжні.—а) **Трипер у мущин.** Третього або четвертого дня після нечистих полових зносин чує мущина на кінці цівки легку свербячку, рівночасно з якою з отвору цівки показується одна або дві каплі білявої сирваткової течи, яка через ніч звичайно засихає і через те отвір цівки легко затикає. Ся теча виділяється зразу в меншій скількости, але вже по 2—3 днях прибирає вигляд жовтявої ропи і виділяється в такій скількости, що спливає на білє і творить на ньому жовті тверді пятна. Притому біль здовж цівки і печея на кінци цівки доскулює особливо зараз по відданю мочи. Коли такий хорий зараз на початку недуги удасться до лікаря і заховує всі приписи лікарскі, то недуга треває дві або три неділі і може скінчитися цілковитим виліченєм. Одначе так звичайно не діється. Хорі хочуть сю недугу перед домівниками скрити, тож або не удаються до лікаря і лічаться чужими рецептами, або пійдуть раз чи два

до лікаря, та—чуючися впрочім здоровими—не заховують лікарских приписів і наражаються на дуже неприємні наслідки, з котрими ся недуга часто буває помотана. Ось деякі важнійші помотаня трипрові. Передвісім лучається часто, що запаленє трипрове з цівки посувається в гору до міхура і творить запаленє міхура, яке можна пізнати по болеви в долішній части міхура і пертєм на мочу; а коли мочу розглянути в чистій склянці, то бачимо що вона є більше або менше мутна. Друге помотанє є кровава моча від вприскуваня до цівки за острих ліків, та від острих напитків і страв серед лічення. Дальше прилучається до трипра запаленє одного або обох ядер. Оно приходить тоді, коли хорий підчас лічення за багато ходить, танцює, або їздить верхом. Звичайно дістає хорий наперед дрощ, потім горячку, а в мошонці ядровій чує він так сильний біль, що не може ходити просто—лише згорблений, з розкраченими ногами. Очивидно, що в такім стані хорий сам кладеться до постелі і кличе лікаря, який може тільки справдити, що одно або й оба ядра опухли та болять. Се запаленє тревае що найменше дві неділі, причім хорий повинен лежати на взнак і прикладати на ядра досить часто зимні примочки зі звичайної або квасної води. Впрочім одвітні ліки припише лікар. Тут треба згадати, що по неповнім виліченю запаленя ядер може повстати неплодність мужеска. Неприятним помотанєм є також запаленє жолуди. Воно лучається в тих хорих, що держать в нечистоті свій половий знаряд, од чого трипрова ропа задержується межи жолудею і крайньою скіркою; тож обі части опухають так, що скірки не можна ані вперед, ані взад закотити. Тут помагають горячі примочки на члена, часте ополікуванє жолуди і шийки теплою водою, а по впсушеню мастити оливою або білою вазеліною. Через нечистоту і мокроту знарядів по-

лових можуть прилучитися до трипра також т. зв. острі кондильоми. Ропа трипрова є дуже остра, тож коли хоть частинка її впаде на здертий наскірок при отворі цівки або жолуди, або її шийки, то на сім місци виростають бородавковаті нарости, що вздовж і вширш ростуть та хорому заваджають і справляють нові болі. Сі бородавки треба випалити або вирізати. Дальшим помотанєм є ревматизм трипровий що буває, коли хорий серед лічення наражається на часті застуди. Западають на нього сустави рук і ніг, а навіть може прилучитися запаленє заставок серцевих. В сім случаю треба безумовно положитися до ліжка і заховуватися по приписам лічення ревматизму. Вкінці слід згадати про велику небезпеку, коли хорий нечистими від трипрової ропи пальцями занесе заразу до очий. Тоді повстає дуже небезпечне остре трипрове запаленє очий. Коли зараз не удатися з ним до лікаря, то може наступити пробитє рогівки і цілковита сліпота. Коли хто остаточно був так щасливий, що помимо неточного виконаня приписів лікарских немав усіх тих трипрових помотань,—то звичайно не минає його трипер протяглий. Буває се так: трипрові сплави зменшилися, з ропних стали слезистими, хорий не чує ані болю взагалі, ані болю при віддаваню мочи.—тож вважає себе за вилїченого і віддається дальше своїм занятям, та привичкам—він пє острі напитки і має полові зносини. Се є причиною протяглого трипра, що може тягнутися нераз місяцями, а навіть роками. Він обявляється тим, що в день хорий не має жадного болю ані впливу, але зате рано отвір цівки є засклеплений, а з цівки можна видусити одну або дві каплі ропи. Ся ропа походить з малих боляків, що потворилися в цівці.—а хоть сі боляки можуть з часом пригоїтися, то дуже часто позістають по їх загоєню скорчені виразки, що звужують цівку і можуть утруднити від-

даванє мочи до тої степени, що хорий мусить остаточно піддатися операці лікарскій. Із усего сказаного виходить, що трипер є дуже поважною недугою. Тож повинен кождий хорий зараз на початку, коли лише замітить виплив з цівки мочевої, удатись як найскоше до лікаря за порадою. Він не повинен дивуватися і нетерпеливитися, коли недуга иноді довго треває, бо вона є так вперта, що навіть при відповіднім лічену може довше тягнутися. Тут годі подавати ліки внутрішні, та ліки, що їх до цівки вприскують, бо добір сих ліків залежить од напруженя слабости та від осуду лікаря; а зле дібрані ліки могли би недугу ще заострити.—б) **Трипер у женщин.** Перші признаки сеї недуги показуються так як у мущин в цівці мочевій: хора вже третього дня після нечистих зносин полових чує зразу свербячку, потім печею і часту потребу мочити. Притім показується з цівки мочевої виплив зразу слизистої, а пізнійше жовтявої ропної течи. Ся теча вскорі заражує инші місця частий полових женщини, а саме похву і матерницю в сей спосіб, що не тілько з цівки мочевої, але й з похви виходить ропна білява теча, котру женщини неслушно називають білими сплавами, що походять з ріжних инших женских недуг та не є заразливі, коли білі сплави трипрові є заразливі. Ся ропа є так остра, що через неї опухають зовнішні полові части женщини, а спливаючи по ногах витворює вона на них червоні мокрі виприски, що перешкаджають ходити;—колиж знова затече ся ропа до отвору відходового, то справляє хорій пекучій біль при випорожненях. Коли сю недугу вчасно лічити, то можна її вилічити в короткім часі без наслідків. Колиж її занедбати, що буває у більшини недужих трипром женщин, що свою недугу вважають за звичайні білі сплави, то вона посувається через похву в гору до матерниці, через ма-

терницю до яєчників і викликує тут довготревалі запаленя. Така хора не тілько, що є в небезпеці житя, але навіть в найліпшім случаю виліченя тратить можність плодности. Статистика виказала, що майже половина бездітних жінок завдячує свою неплодність перебутому трипрови. Трипер женщини може спричинити ще одно нещастє. А саме, коли заражена трипром женщина вродить дітину, то в часі породу передає вона заразу трипрову очам дітини і викликує в дітини трипрове запаленє очий, від якого дітина може в короткім часі осліпнути. Майже всі діти т. зв. сліпорождені, безперечно не вродилися сліпими, лише осліпли в перших днях житя з причини трипрового запаленя очий. Тож всі, що бувають при родах—акушерки і баби-повитухи мають очи новорожденої дітини щоденно оглянути і чистою переваренною водою вимивати; скорож вони спостережуть, що з очий тече ропа, мають як найскорше порадитися лікаря.

117. УРОКИ (Вроки)

Не тільки наші селяне і міщане, але навіть багато людий з інтеліґенції вірять ще в уроки, хоча се більше забобон як недуга. Кажуть, що коли хоть зовсім здоровий на якійсь забаві, чи при якій другій оказії, де було більше людий, нагло занедужає на біль голови, горячку, воніти і т. д. що сей чоловік "дістав уроки". Вірять люди, що якийсь зависнений чоловік своїм поганим поглядом, або нещасливою похвалою, його "врік". Тимто не дивниця, що завсе найдеться така жінка, що вміє "уроки зганяти". Наливають води до миски і на сю воду кидають дещо жару: хорий має над сими вуглями нахилитися і добру хвилю з отвертим ротом в них вдивлятися "щоби слабість очами в угле вилізла",—потім має хорий сплюнути і троха сеї води напитися. Кажуть, що хорий по сих чарах дістане вонітів, попаде в спокій-

ний сон, та переспавшися, стане цілковито здоров. Погляньмо тепер на цілу сю історію з лікарского становища. На гостину або забаву одягаємося звичайно святочно: жінки напинають на себе тісні горсети, щоби тонко виглядали, або часто одягаємося за легко, не звертаючи уваги на холодну пору дня або ночи. На такій гостині буває звичайно більше людий, колиж ще тіснота в мешканю—а мущини добре накурять, та дадуть там багато їсти і пити, тай ще з "принукою", та коли ще часом отворить там хто вікно або двері так що повстане продув,—то можемо зрозуміти, що особи менше відпорні можуть в таких обставинах занедужати. Зразу почуває себе така особа недобре, потім дістає вона завороту і болю голови, відригів і нудностий, вкінці дуже часто вонітів.—В такому случаю чи булиби "зганяли уроки" чи ні, то вислід бувби тут однаковий: хорий, виспавшися, мусів би подужати, бо його занедужанє було лише наслідком висче описаних обставин. Но треба бути несправедливим і лікарю в тому, що те "зігнанє уроків" може навіть і троха причинилося до скорого видужаня, бо хорий з нудностями надихався в нахиленім положеню пари з чадом і напився теплоі води, що безперечно могло прискорити воніти і сон, а вслід за сим і саме видужанє.

118. УГРИ

Під назвою "угри" розуміємо дві зовсім відмінні недуги: внутрішню і скірну.—а) **Угри внутрішні.** У відділі про солітера було сказано, що яйця солітера можуть в мясі свиний, волів, коний і т. д. так густо засіятися, що мясо буде від них аж сорокате. Чоловік, споживаючи таке мясо, дістає до свого жолудка тисячі яєць солітера, з яких 2—3 дістануться в неушкодженім стані до кишок чоловіка та можуть в них розвинутися і вирости на цілковитого глиста.

Буває одначе иноді і так, що зародки солітера вийдуть з яєчка і не розвиваються в жолудку чоловіка, лише перебиваються своїми гачиками через стіну жолудкову або кишкову до ями черевної, а звідси дістаються до печінки, селезінки, до серця і до других знарядів в ямі грудній і черевній,—або дістаються до крови і з нею запливають до мязів рук, ніг, а навіть до мозку,—там осаджуються і ростуть, творячи навколо себе міхурці величини ліскового або й волоского оріха, наповнені воднистою або сирватковою течею. Сі міхурці з зародками солітера називаються уграми. У звірят, н. пр. угроватих свиний, тих угрів буває в ріжних знарядах чимала скількість; в чоловіка одначе лучаються вони лише поодиноко, або по кілька. Очивидно, що такий угор в середині якогось важного знаряду людского тіла може хорому дуже доскулювати, а коли часом лусне, то може спричинити небезпеку житя. Ліків на се не ма; колиж лікарі розпізнали угри десь в середині чоловіка, то хиба операцією моглиби їх звідтам усунути. —б) **Угри на скірі чоловіка.** В скірі чоловіка находяться численні желези потові і лоєві, до яких провадять з поверхні скіри дрібненькі рурочки—каналики. Лучається досить часто, що каналики лоєвих железів, особливож на носі заткаються, а тоді лій не може видобутися на верх, через що каналики пухнуть, а ніс червоніє і грубіє. Сі заткані каналики зовуться уграми. Вони виглядають на носі і коло носа як чорні дрібні точки, а коли їх видусити, то задержаний лій виходить в формі подовгатого хробачка з чорною головкою. Деякі люди мають такий наклін до угрів, що їх ніс, лице, чоло, губи майже засіяні тими чорними головками.—Коли угрів мало, то найкраще видушувати їх щоденно;—а коли багато, то треба натирати лице і ніс щоденно на ніч зеленим мылом, а рано змивати літньою водою.

119. УХА НЕДУГИ

(У відділі про "Глухоту" була мова й про будову знаряду слуху.—а) Найчастійшою недугою уха єсть катаральне запаленє його. Причиною недуги є або перестуда, або завіянє уха, або носовий чи горляний катар, що трубкою Евстахія переходить до уха. Слабість ся проявляється нераз нагло, часом з ночи—передівсім болем або стриканєм в усі; хорому здається, що в усі чогось повно, щось заваджає, щось його розпихає, часто в ньому дзвонить, а слух більше або менше притуплений. Звичайно із зовнішного проводу ушного нічого не випливає, бо слабість ся сидить в середній части ухазатарабанчиком. Ся слабість треває кілька днів і може минути сама без жадного лічення в той спосіб, що катаральна теча при висіканю носа сплине до горла або до носа. Щоби слабість скоротити, треба заховувати спокій, ухо держати у теплій перевязці, та полокати часто ніс і горло літньою водою з сілю і содою (на одну склянку води—½ ложочки соли і ½ ложочки Soda bicarbon).—б) Значно тяжчою недугою є ропне запаленє уха. Оно повстає або самостійно через застуду, або переходить з острого запаленя горла чи то носа до уха, або вкінці є наслідком ріжних заразливих недуг цілого тіла, як—кору, шкарлятини, тифу, дифтерії, туберкулози і жовнів. Недуга ся є або остра і тоді начинається нагло або проволочна як наслідок остроі. Остре запаленє проявляється звичайно горячкою, сильним болем або стриканєм в усі, пульсованєм в околици уха, недочуванєм, та браком сну і апетиту. Хорий мусить положитися до ліжка, бо не є спосібний до жадного занятя. Такий стан треває нераз 8—10 днів і кінчиться найчастійше так, що ропа нагромаджена в середущім усі пробиває тарабанчик і виливається. через зовнішній провід ушний на верх, а хорому в сій хвили легчає. Тарабан-

чик може по пробитю загоітися, або діра позістає в ньому довший час, ропа витікає з уха тижнями, місяцями—і тоді говоримо про хронічне—проволочне запаленє уха. При ліченю сеі недуги ходить головно за се, щоби не позволити довго ропі в нутрі уха нагромаджуватися, бо ропа може знищити кісточки слухові, а хорий стратити слух, або може перейти на мозок і викликати небезпечне запаленє мозку, або може так дуже розмякчити тарабанчик, що діра в нім буде дуже велика і не дасть загоітися. Щоби тому всему запобігти, треба боляче ухо держати в спокою і теплі. В тій цілі треба кілька разів денно впускати до уха за помочею паперовоі трубки горячу пару з горняти кипячоі води, а в перервах вливати до уха 3—4 каплі горячоі оливи, заткати ухо ватою, а потім завязати хустиною. Коли біль уха і голови є дуже сильний, а ропи в зовнішнім проводі ще не видко, то треба чим скорше прикликати лікаря, щоби пробив тарабанчик і ропу випустив. Колиж тарабанчик вже луснув, то треба ухо 2—3 рази денно виполікувати з ґумового бальоника теплою перевареною водою, щоби ропа в усі не задержувалася і не гнила. Дуже важко є лічити проволочну течу з уха., особливо в жовноватих дітий,—длятого в сих случаях необхідно засягати поради лікарскоі, бо тут треба не тільки спинити течу, але й загоіти продіравлений тарабанчик.—в) В проводі ушнім можуть творитися: виприск сухий і мокрий, прищики і чираки. При сих недугах чує хорий в проводі ушнім—сверблячку і біль, дуже часто мокроту подібну до запальноі течи, а провід ушний може так опухнути, що цілковито заткається і хорого вчинить на якийсь час цілковито глухим. Недуги сі можна лічити, вкроплювати теплу оливу до уха, або задмухувати рижову муку при мокрім виприску, а чирачок в усі видусити, або розтяти. Дальше можна дуже часто бачити, осо-

бливо у жовноватих дітий—поліпи в проводі ушнім. Вони мають барву мяса, виростають нераз аж поза провід ушний і затикають сей провід звичайно так щільно, що попри них навіть воздух не перейде, а хорпй на се ухо звичайно не чує. Корінь поліпів ушних міститься майже завсе в середущому усі, та є наслідком проволочного запаленя уха. Їх можна лише витяти, або випалити зовсім безболісно.—г) Вкінці треба згадати про ріжні чужі тіла, які случайно можуть находитися в проводі ушнім. Лучається часто, що в часі сну залазять до уха насікомі. Живі спричиняють вони хорому своїми рухами дуже неприємне чувство, та біль. Тоді треба вляти до уха води або оливи, щоби насікомі потопилися,—а потім за помочею ґумового бальоника виполокати їх з уха. О много тяжче видістати з уха горох, фасолю або ґузик, що їх малі діти нераз в забаві до уха встромлюють. Коли сі предмети оставити в усі довший час, то провід ушний опухає так, що дістати їх з уха і лікареви не легко. Тут раджу я раз на все, щоби ніхто не брався яким нибудь знарядом виймати сі предмети з уха, бо се даремна праця; а через всякі такі проби предмет всувається щораз глибше до уха і може навіть пробити тарабанчик. Одинока рада—завести дітину до лікаря, а сей легко видістане предмет сильною струєю води із сикавки.

120. УКУСИ ЗВІРЯТ

Через укушенє звірят може чоловік в ріжний спосіб занедужати, залежно від сего, яке звіря вкусило, та чи се укушенє було звичайне, чи затроєне. Бувають укуси блох, вошний і блощиць; мух, пчіл, ос, шершенів, комарів; та вкінці гадин і скажених звірят. Найлекше є укушенє блохи, що дуже мало болить і позіставляє по собі дрібненьку червону точку, обведену маленьким рожевим кружочком. Сі точ-

ки не болять, не сверблять і не пухнуть, а за 2—3 дни щезають. Укус воші болить звичайно більше, як укус блохи, а в місци укушеня твориться легка опухіль скіри із сверблячкою. Коли таких укусів було більше, та коли вони повтаряються, то пораженний вошами мусить майже невпинно скрьобатися, скіра його з часом прибирає барву темнійшу і стає рапава, а по ній тягнуться вздовж і поперек червонаві пасма засохлоі крови, що при драпаню виступає. Се є звичайні укушеня воший. В новійших часах одначе дослідили лікарі, що воші є розносщиками пятнистого тифу, який вони вщіплюють здоровим людям через укус затроєним рильцем. Тимто в інтересі публичного здоровля треба воші вигубляти. В часі світовоі війни уряджено осібні заведеня, завошених вояків купали, мастили, а одіж іх виварювали і так очищених пускали в дальшу дорогу. Так само треба поступати і в приватних домах, коли де покажеться більша скількість воший. Загально уживають против воший масть Sabadilla; нею треба хорого по теплій купели сильно натерти, а на другий день ще раз в чистій воді викупати і вишурувати милом. Крім сього треба його білє виварити і випрати, а верхню одіж, яка не дасться прати, випекти в горячій печи.—Укушенє блощиці спричиняє подібні знаки на скірі, як укушенє воші. У деяких людий повстають на скірі блідаві горбки, як би хто скіру попік кропивою. Сі місця сверблять досить сильно, а від частого скрьобаня можуть на скірі повстати поверховні шрами. Блощиці перебувають звичайно в закутках деревляних ліжок, за образами і в дірах на стіні. В ночи вилазять із своіх нор і кидаються на людий. Одинокий спосіб вивести блощиць се—заховати велику чистоту. Звичайне укушенє мухи є досить болісне, але не є шкідливе. Одначе в новійших часах дослідили лікарі, що мухи є розносщиками ріж-

них недуг через те, що вони спершу на хорих людий або на затроєні рани сідають, та опісля затроєним рильцем здорових людий кусають. Тим способом можуть вони спровадити на людий тиф, шкярлятину, рожу, чорну коросту і затроєнє крови. З сеі причини належить стерегтися укушеня мух, та старатися іх в нашому мешканю вигубляти. До вигубленя мух продають в склепах ріжні средства найліпшими є трісочки з дерева квассі, анґлійська земля і губимухомори.—По укушеню пчоли, оси або шершеня треба наперед виняти жало, а потім щоби запобігти опухненю скіри, прикладати на се місце квасну воду, або змивати його розпущеним амоняком, або смарувати оливою. Укушенє комара є болісне і спричиняє сверблячку, печею і опухіль скіри, подібно як попеченє кропивою.Опухіль щезає в кілька годин; а коли дуже доскулює, то треба скіру помастити оливою або васеліною.—Досліди лікарскі виказали, що комарі суть розносщиками пропасниці. Тож щоби такого трійного укусу уникнути, повинні люди в мочаристих околицях вечерами з хати не виходити,—а коли виходити мусять, то мають шию і руки загорнути, та від лиця комарів відганяти.—При укушеню гадини (зміі) видко в місци укусу лише дві колені рани, що вскорі довкруги червоніють і опухають; пізнійше опухає ціла укушена кінчина, синіє, студеніє та тратить чутє. Хорий дістає нудностий, завороту голови, ослабленє мязів, тяжкий віддих і пораженє серця. Перед смертю виступають часто судороги. При ліченю укусу гадини ходить передувсім за те, щоби ідь гадини не пустити з рани в гору до тіла. Тимто треба укушену кінчину повисче рани сильно перевязати. Однак треба сю перевязку від часу до часу попускати, щоби не повстала спаленина. Тепер треба старатися ідь з рани усунути. Мешканці околиць, де лучаються часті укушеня гадин, висисають

ідь з рани. Той спосіб є добрий лише тоді, коли нема в роті ніде ніякоі ранки, якою ідь гадини моглаби ще тому, що висисає рану, пошкодити. Тимто навчилися ті люди випалювати рану розжареним желізом. Коли лікар є близко, то він може попередно се місце занечулити і випалити його відповідним до сего інструментом, або попросту рану враз з найблизшим іі оточенєм витяти. Убуток в скірі по випаленю, чи по вирізаню лічиться, коли прикладати ґазу з боровою мастю. Коли одначе помимо всіх тих осторожностий наступило затроєнє орґанізму, то треба завізвати лікаря до ратунку хорого. Укушенє встеклих собак, котів і т. п. спроваджує у людий дуже тяжку недугу, водобоязнь або скаженину.

121. ХОЛЄРА АЗІЙСЬКА

Холєра є тяжкою заразливою недугою, ріжною від холєрини (гляди нежит кишок). Недуга ся називається тому холєрою азійскою, що іі вітчиною є Середні Індії в Азії. Звідси вона від часу до часу загощує до Европи і ширить пострах в ріжних краях. Заразки холєри виходять з холєричного хорого звичайно з єго відходами, тож коли іх не здезінфекціонувати, лише вилити на землю до ровів, або до невідповідно збудованих клоак, то там сполокує іх вода і заносить іх з собою в далекі сторони. Так само і дома можуть холєрою заразитися домівники і сусіди, коли своіми руками доторкаються до ріжних предметів, до яких дотикалися передше хорі на холєру, або особи, що з холєрично-хорими стикалися, та тими занечищеними руками держать хліб або инші страви при іді. Воздухом холєра не передається. Холєра начинається звичайно малим однодневним недомаганєм, почім нагло приходять корчі в жолудку, корчі в руках і ногах, воніти і т. зв. холєричні випорожненя, що зпершу виглядають як звичайні

розвільнені випорожненя, однак за кілька годин стають часто воднисті, безвонні і виглядають як вода з вивареного рижу. Ті випорожненя бувають так часті, що хорий не може здержатися, а через утрату з тіла так великої скількости води скіра його тратить свою сочистіть, морщиься, сохне, лице западається, очи впадають в глибину голови, руки і ноги синіють, живчик ударяє щораз слабше і щораз повільнійще, хорий тратить притомність, та вкінці серед загальної втрати сил і пораженя серця—вмирає. Правда, бувають і случаї виздоровленя, одначе коли хорий не має потрібної опіки і ратунку—то виздоровленє лучається дуже рідко. З попереднього поясненя вандрівки холєричного заразка виходить, що коли де панує холєра, то слід вистерігатися передівсім сирих страв, сирих овочів і сирих ярин, купованих на місті, та тіст, цукорків, бонбонів і іди що їх другі люди могли дотикати своїми пальцями, та не пити води з ріки, ставу або копаних керниць. Ми не можемо знати, куди вода плила і в яких она місцях бувала, заки дійшла до нас; тимто в часі епідеміі можна пити лише переварену і вистуджену воду, або фляшкові води мінеральні; пива, вина і содової води також нетреба пити, бо не знати чи сі напитки не стикалися бодай попередно з холєрично хорими. Страви, які споживаємо, мають бути варені, печені і загалом дома чистими руками, і в чистих начинях споряджені, та на чистих тарелях подані. Перед кождою їдою треба руки старанно теплою водою з милом вимити, а взагалі пальцями не довбати ані в носі, ані в роті. Рівнож треба уживати лише свої власні відхожі місця, та чужих людий до них не впускати. Коли в якій місцевости покажеться епідемія холєри, а хто небудь занедужає на розвільненє і корчі жолудкові, то треба се вважати за початок холєри, а хорого роздягнути і положити до постелі. Звичайно такому хо-

рому холодно, тож огрівати його периною або коцом, до ніг положити фляшку з гарячою водою або розігріту цеглу, а на голову класти студені оклади. Против корчів треба часто і сильно натирати руки і ноги хорого теплим оцтом або вином; против вонітів подавати ликати кавальчики потовченого леду, а против розвільненя подавати часто горячий чай з румом, або напар мяти, або горячу лімоняду. Щоби скріпити серце і викликати поти—треба хорого завинути цілого в мокре холодне простирало і тим простиралом натирати його сильно на цілому тілі так, щоби простирало огрілося, а потім хорого накрити коцами, щоби зіпрів. Се треба повтаряти кілька разів денно. Розуміється, що тут не можна спускатися лише на своє лічене, тілько в кождому случаю, де лише можна, треба завізвати лікаря.

122. ЦУКРОВА СЛАБІСТЬ (Цукриця)

Ся слабість є недугою цілого орґанізму, а називається цукровою тому, що в крови чоловіка находиться незвичайно велика скількість цукру. Сей цукор виділяється з чоловіка мочею. У здорового чоловіка в мочи єсть ледви сліди цукру; але в хорих цукрицею виділяється мочею 1 до 4 процентів, а в тяжких случаях навіть 7—8 процентів ваги мочи. Коли зважимо, що цукрово хорі випускають з себе на добу 5—8 літрів мочи, здоровий чоловік віддає найбільше 1½—2 л., то в тяжких случаях цукриці може хорий денно виділити з себе около ½ кільо цукру. Слабість ся обявляється передівсім великою спрагою. Хорий пивби воду цілий день, та випиває нераз 5—8 літрів у день. Розуміється, що відповідно до скількости випитої води він мустить часто обильно мочити; причому моча єсть біла як вода. Такі хорі мають також великий апетит: вони їдять много, але се не приносить їм пожитку, бо вони скоро сох-

нуть і марніють. Слабість цукрова треває довго, иноді навіть кілька літ; коли хорі шануються і приписи лікарскі строго виповняють,—то досить часто може наступити вилічене. Одначе ті случаі, коли скількість виділюваного цукру є дуже велика, є звичайно невиличимі; тоді слабість поступає живо, хорий скоро марніє, сохне, слабне, та вкінці умирає на якусь примотавшуся недугу, як запалене легких, мозку, туберкули, загальну неміч і т. д. Лічене сеі тяжкоі недуги повинно бути більше діететичне, як аптичне, тож ліки на ню приряджуються радше в кухні, як в аптиці. А що хорий має в своій крови незвичайну скількість цукру, то творене цукру в крови можна спинити, подаючи йому страви, в яких нема цукру. Найбільше цукру мають в собі солодкі овочі, солодкі і сочисті ярини—морква, бураки, калярепа, бруква, солодка капуста, дальше солодкі напитки—солодке молоко, молоде вино,лікери,мід пиво та вкінці всі мучні страви, що мають в собі крохмаль: хліб, булки, горох, фасоля, біб, картопля, рпж, каштани і т. п., бо крохмаль в жолудку чоловіка перетворюється в цукор. Всі отсі страви і напитки є для цукрово-хорих заборонені. Страви, пригідні для цукрово-хорих є головно всякі мяса і товщі, та хліб з муки житньоі, з якоі весь крохмаль віділено. Хліб з такоі муки (без крохмалю) можуть цукрово-хорі безпечно їсти як добру і здорову страву. Крім наведених страв без цукру і крохмалю можуть недужі їсти ще для відміни деякі страви, що мають в собі лише невелику скількість цукру: яйця, сметану, квасне молоко, зелений горох, фасолю, капусту, шпинат шпараґи, губи каву чай какао, вистояле вино біле і червоне, а до солодження плинів уживати хемічний цукор—сахарину. Само лічення сеі недуги треба поручити совісному лікареви, бо лише лікар може примінювати до кождочасного стану недуги відповідні ліки; пе-

редівсім мусить лікар досить часто хемічно розглянути мочу хорого, щоби оцінити стан недуги. Знати належить, що в цукровій недузі є дуже помічні води мінеральні алькалічні, як—Карльсбадска, Віши (Vichy), Марієнбадска, а ще кориснійше для хорого кождого року 4—6 неділь лічитися в одній в сих купелів. Против надмірної спраги—замість пити воду—добре є брати до уст кавальчики леду. Колиж хтось ніяк не може вздержатися від води, то краще пити содову воду, або цитринову лімонаду (з цитринового соку осолоджену сахариною.)

123. ЧОРНА КОРОСТА

Чорну коросту дістають лише такі, що як небудь стикалися із звірятами, хорими на запаленє селезінки (углик). У домашніх звірят, хорих на запаленє селезінки буває також і задержанє випорожненя. По господарскому звичаєви люди вигортають рукою із відходниці задержаний, з кровію змішаний кал. Після такої помочі поданій звірині, на другий день на руці або на рамени у чоловіка показується мала червеність; із сего зачервененя підноситься прищик величини коніпного сімени, що за кілька годин наповняється мутною течію, ширшає, теча в ньому темніє, чорніє, а довкруги прищика твориться червона опухіль скіри, величиною з долоні. Ціла рука повище прища також опухає, а хорий дістає горячку і пруженє в руці: стан тяжкий і небезпечний. Се є пряме зараженє. Зараженє угликом лучається також через мухи. Муха сідає на кал хорої звірини або на стерво, та потім укусить чоловіка і тим способом чоловік дістає чорну коросту в місци укусу. Ще можна заразитися, коли хтось споживає мясо хорого на запаленє селезінки звіряти. Се лучається часом у господарів на селі, що не розуміючися на недугах домашніх звірят, недужу худобину дорізу-

ють для мяса. Тож треба бути дуже осторожним і мяса з дорізаних недужих звірят взагалі не їсти. Кождий, хто споживає мясо з хороі на вуглик худоби, заражується тим певнійше, як в попередніх случаях, та о много небезпечнійше. Чорноі корости не можна легковажити. Скоро лише спостережемо денебудь на тілі чорний прищ з опухілю, зачервененєм і затвердінєм скіри довкруги нього—то треба негайно удатись до лікаря, бо на другий день може вже прийти закаженє крови, та готово бути за пізно. Лікар мусить се зболіле місце витяти, та рану вигоіти. Операцію сю можна виконати без болю, бо лікарі мають способи хорого занечулити. По операціі повинен хорий що кілька днів приходити до лікаря для перевязки рани—так довго, поки операційна яма не виповниться здоровою новою тканю. Щоби себе і других від зараженя чорною коростою забезпечити, треба звертати увагу на всі недуги домашніх звірят, тож коли лише спостережемо, що якась худобина блює, мачає і випоржнюється кровю, треба завізвати ветеринаря для розпізнаня недуги. Колиж така худобина згинула, то треба іі закопати в глубоку яму, поляти свіжо згашеним вапном і прибити сильно землею, а також ті місця, де худоба лежала, треба густо поляти вапном, щоби мухи там не осідали. Люди, що около сеі худоби ходили, повинні своє тіло докладно обмити теплою водою з милом, а одіж витерти 5-процентовою карболевою водою.

124. ШКАРЛЯТИНА

Шкарлятина є заразлива висипкова слабість, на котру западають переважно діти, однак часто і молодіж від 20—25 літ. Заразитись може одна дітина від другоі, або стикаючись безпосередно з нею, або перебуваючи в тій самій комнаті, а навіть в тім самім мешканю, або вкінці переноситься недуга і че-

рез треті особи в той спосіб, що хтось може своїми річами занести її з зараженого мешканя до чужого дому, або коли хтось з зараженого мешканя іде желізницею, трамваєм, а по нім на те саме місце сідає друга особа, або вкінці хтось в зараженім мешканю пише листа, то з сим листом може шкарлятина мандрувати і сто миль, та в місци призначеня листу заразити здорові діти. Коли якась дітина заразилася шкарлятиною, то минає 8—9 днів пори утаєня, поки недуга виявиться. Аж 9-го або 10-го дня дістає дітина дрощ, біль голови, біль горла, також звичайно воніти, живчик бє 120-130 разів на мінуту, а горячка доходить до 40—41 степ. Ц. Се є пора вістунів, що треває найбільше два дні. По двох днях начинає показуватися висипка. Она виступає наперед на шиї (при корі на лици), а звідси посувається на голову і ціле тіло, причім найсильнійше виріжняється вона на горішніх і долішніх кінчинах. Висипка ся ріжниться від кору тим, що не виступає пятнами або цятками, лише одностійною червоністю, на якій місцями можна відчути дрібненькі як макове зерно прищики. Підчас висипки загальний стан дітини не ліпшає зовсім, навпаки—горячка, біль горла і біль голови тревають дальше, а до них прилучається недостача апетиту, безсонність, часом маячене, спільна печея скіри і ріжні инші недомагання. Все те треває поти, поки висипка не досягнула найвисшого степеня, свого розвитку, тож від початку висипки 4—5 днів. С єсть пора дозріваня висипки. Доперва по упливі сего часу горячка спадає, хора дітина майже в одній хвилі відзискує веселість і свободу, та начинає упоминатись за іду. Сим начинається пора лущеня, що треває 10—14 днів; тоді дітина почувається загально добре, хоче їсти, вставати, ходити по комнаті, а навіть виходити на двір. Несторожні родителі позволяють дітині на все те, а власне в сій

порі може дітина ідою, або перестудою найбільше пошкодити і набавитися ріжних тяжких наслідків. Лущенє скіри відбувається в сей спосіб, що вона зразу на пучках пальців рук і ніг, а також на шиї в ріжних місцях лускає, потім відстає і дається легко відривати. Чим сильнійша була висипка, тим більші платки скіри можна нараз стягати, аж поки таким способом ціла скіра не злущиться, а на її місци не витвориться нова. Доперва по скінченім лущеню можна вважати хорого за цілковито виліченого. Однак не все проходить ся недуга так правильним способом. Часто з причин невідповідного поступованя з хорим,—а часом і без жадної дослідної причини прилучаються до неї більше або менше тяжкі помотаня, що первісну недугу значно продовжають, часто позіставляють на ціле житє лихі наслідки, або спричиняють і смерть дітини. На першім місци належить згадати про так званий лискавичний перебіг шкарлятини. Дітина попереднього дня не мала жадного терпіня ані неправильности, аж рано замічають родителі, що дітина сильно розпалена, вонітує, маячить, кидається по постели, горячка 40—41 степенів,а живчик бє дуже скоро. Помимо всеї помочи і завданих ліків стан дітини погіршається з кождою годиною, та вона вже на другий день вмирає від пораженя серця. Дальше дуже важним помотанєм є дифтерія, що прилучається до шкарлятини вже в перших днях недуги. Горло дітини буває при шкарлятині звичайно сильно червоне, а язик білий. При дифтеричнім помотаню можна вже в перших днях шкарлятини бачити або на микдалах, або на краях язичка, або на тильній стіні перелику сіро-жовті пятна величини зерна гороху або фасолі, що дуже сильно на слизисті оболонці держаться і досить скоро ширшають. Звичайно дістає тоді дітина значно більшу горячку, а коли дифтеричні оболонки поши-

ряться на ціле горло і верхню часть носа, то дітина може на закаженє крови вмерти. З дифтеричним запаленєм горла получене є звичайно запаленє підщокових железів. Дітина жалується зразу на біль під щокою по одній або і по обох сторонах, а незадовго можна там побачити зачервененє, опухіль і стверднене. Се запаленє железів звичайно не розходиться, лише переходить в ропінє і творить болячку. Болячка може або сама луснути, або мусить її лікар протяти, бо коли з неї не випустити ропи, то вона може попід скірою посуватися вниз поуз шиї і аж десь на грудех під скірою витворити диминицю, яку остаточно все таки треба оперовати, але ся операція є вже значно тяжша, як випустити ропу з під щоки. Часом одначе запаленє підщокових железів буває без ропіня, лише з отвердінєм і опухілю скіри, що розширяється на цілу шию, так, що дітина в такому стані може або задуситися, або дістати затроєня крови і також вмерти. Дифтеричне запаленє горла може викликати також запаленє і ропінє уха. Від перелику до уха провадить тонесенька рурочка, трубка Евстахія. Сею рурочкою може дифтерія посунутися до середини уха, викликати тут запаленє і ропінє, а ся ропа або перебиває тарабанчик і виливається на вні, або, що гірше, перебивається до мозку і спроваджує смертельне запаленє мозку. А навіть, коли ропа виплила зовнішнім ушним проводом на верх, і хорому замітно полегчало, то дуже часто буває, що з ропою можуть виплисти і дрібні кісточки ушні, в наслідок чого хорий остає чи то на одній, чи на обох сторонах, глухим на ціле житє! Дуже частим помотанєм шкарлятини є запаленє нирок. Оно виступає звичайно аж в послідній порі сеї недуги, в часі лущеня. Як сказано висче, дітина почувається по уступленю горячки так добре, що чим скорше хотілаби їсти та з постелі вставати. Тож, коли родителі

не припильнують дітини, то в неі не тільки що може виступити остре запаленє нирок, але навіть можуть появитись небезпечні судороги мочеві (мочниця). Дітина, що вже веселилась і бавилась, начинає сумніти, бліднути, тратить апетит, мачає мало, часто блює а на плеснах і на повіках очий показується зразу незначна, а пізнійше виразнійша пухлина, що вже за кілька днів може заняти ціле тіло. В инших случаях треває ся незначна пухлина кілька днів, але зате дістає дітина нагло судорогів (мочницю), що без сейчасовоі помочи лікарскоі, можуть викликати пораженє мозку і смерть. Дальшим помотанєм, а часто й наслідком шкарлятини є шкарлятиновий ревматизм. Він буває через застудженє тіла підчас шкарлятини, що лучається найчастійше в порі лущеня, коли діти перед цілковитим злущенєм не тілько що не лежать в постели, але навіть виходять на двір. В часі сеі недуги опухають ріжні суставп, як при запаленю суставів і спричиняють хорому в рухови невиносимі болі. Вкінці може тут прилучитпся ще запаленє легких, олегочноі, серця, очий, кишок, як також жовни і чахотка. Як із сих описів видко, є шкарлятина дуже тяжкою і небезпечною недугою, не тільки сама собою, як більше своіми численними помотанями і наслідками. Навіть і при найлегчому перебігови шкарлятини не дасться наперед предвидіти, який оборот може недуга в найблизчих днях взяти. Тим то булоби дуже пожадним, щоби хора дітина підчас цілоі недуги була постійно в опіці лікарскій. Попри лікарскі вказівки треба тут держатися ще слідуючих приписів гіґієнічно-дієтечних: комната хороі дітини повинна бути простора і часто провітрювана. Дітина має лежати на мягкій, але не піряній постелі, під головою має мати подущину з дрібного сіна або січки, а накрита має бути ковдрою або простиралом і коцпком. Против болю голови треба

прикладати студені оклади на голову, а против горячки кілька разів денно змивати тіло водою з оцтом. Против печеі скіри треба натирати тіло несолоним смальцем або вазеліною. Пожива дітини в часі горячки має бути лише плинна, а пити давати переварену воду, оршаду, лимоняду, воду з овочевими соками, або содову. Підчас лущеня скіри треба дітину держати в постелі,—а щоби се лущенє прискорити і улегчити треба купати дітину щоденно в теплій воді. Шкарлятина є найбільше заразливою тоді,коли вона є получена з дифтерисю, тож з прищам в горлі а також тоді, коли скіра лущиться. Тимто осторожні родителі, як лише одна дітина занедужає на шкарлятину, повинні всі другі діти як найскорше вислати з дому, і через цілий час недуги з сими дітьми ані не стикатися ані не пересилати ім з дому ні іди, ні одіжи, ні біля. Діти можуть вернути назад до дому, коли хора дітина вже зовсім поздоровіє, скіра її цілковито злущиться, та в мешканю була переведена дезінфекція, себто комната була викаджена формаліною, всі деревляні речі були вимиті 5-процентовою карболевою водою, поміст вишурований гарячим лугом, а постіль і одіж дітини були випарені і випрані.

125. ШКОРБУТ (Гнилець, Цинга)

Слабість ся приходить в нас досить рідко; підчас війни в нас тут і там вояки хорували і вмирали на шкорбут. Є се слабість цілого орґанізму, що проявляється тим, що ріжні ткани і знаряди начинають кровавити, та довкруги кровотоків творяться запаленя. Ся недуга виступає найчастійше там, де велике число людий мусить довший час разом, майже на купі перебувати і живитися по більшій части одного рода стравами, а притому терпіти нераз голод, та ріжні недогідности в мешканю і в дорозі. Се буває звичайно у вязницях, у війську, коли вояки му-

сять довший час перебувати в обозах, в окопах, в облозі, куди місяцями не доходить свіжа пожива,— підчас довгоі їзди на кораблях, коли то їдять тілько засупені риби та несвіжі консерви мясні і сухі ярини. Від такоі одностайноі і нездоровоі їди тратять люди наперед силу в ногах, потім марніють, жовкнуть і бліднуть; як перший признак недуги є зачервенені і опухлі ясна, з котрих при найменшім дотикови витікає кров. Потім показуються кроваві пятна на раменах, ногах, плечах, словом—на цілому тілі, та крім них більші підскірні або межимязові кровотоки величини ліскового або й волоскового оріха, що хорому спричиняють дуже великий біль. Вкінці приходять кровотоки в мозку, в серци, в легких, і вони то, коли хорий взагалі не вмре від загального ослабленя, бувають найблизшою причиною смерти. Найліпше для хорих шкорбутом є дістатися назад в такі обставини, в яких живуть пересічно навіть бідні люди. А що се не завсіди та не всюди можна виконати, то треба такому хорому подавати їду із свіжих ярин і овочів, як: всяку капусту, бульбу, редьку, яблока, груші, сливи, вишні. Сі страви є питомим ліком на шкорбут,—а де й за них тяжко, то треба бодай до кождоі страви додавати цитринового соку та ним натирати болючі ясна.

126. ЯЧМІНЬ

Ячмінь є слабістю очних повік. На берегах очних повік стоять рядком короткі волоски—рісниці (віі), що хоронять очи від пороху і піску, від мух і дрібних комах, що постійно впадали би до очий. Попри рісниці на берегах повік є ще малесенькі точки —кінчики дрібненьких рурочок лоєвих. Лій з них служить на те, щоби рісниці удержати все в свіжому, блискучому стані,—так, щоби слези з очий не витікали на лице, лише держалибся в оці, або спливали

до носа осібною рурочкою слезовою. Буває часто, що одна-друга рурочка заткається, тоді лій не може дістатися на верх, а в місци запори повстає запаленє повіки, що формою і величиною пригадує зерно ячменю. Запора в рурочці може часом серед сего запаленя отворитися, тоді капля ропи витікає на верх своєю рурочкою або й боком; ячмінь щезає тоді сам собою. Однако частійше буває, що через ячмінь опухає повіка, а біль є так сильний, що лікар мусить ячмінь острим ножиком розрізати і ропу випустити. Буває вкінці ще і так, що запаленє повік меншає, біль ока устає сам собою—але ячмінь не зміняється, а навіть більшає і витворює на повіці грудку, замітну з далека. Се є ячмінь проволочний. Він може сидіти на повіках тижнями і місяцями, та остаточно щезає сам, або треба його усунути через операцію. Така операція не є болісна і треває всего кілька хвилин. Найліпшою радою на свіжий ячмінь є гарячі оклади: часто прикладати на око платочки замочені в гарячій воді, або гарячу пшоняну кашу варену на молоці; вони розмякчують ячмінь. Як се без успіху, то ячмінь протяглий треба усунути через операцію.

СПИС НЕДУГ ПІСЛЯ МІСЦЯ ІХ ОСІДКУ

I. Недуги проводів дишних і кровокруженя

Розділ		Сторона
1	Анґіна, Давун, Задавка	3
29	Анґіна фалшива	52
41	Астма, Дихавиця, Задуха, Ядуха	83
50	Ґрипа	97
33	Лифтерія	62
36	Жиляки	70
29	Запаленє гортанки	52
68	Запаленє легких	138
68	Запаленє олегочної	143
68	Катар легких	139
80	Катар носовий	171
56	Кашель	107
62	Корч голосниці	123
—	серця	124
66	Кровоток з носа	134
68	Легких слабости	138
80	Носові слабости	171
68	Розширенє легких	138
106	Серцеві недуги	221
29	Хрипка	52

II. Недуги проводів травленя

Розділ		Сторона
4	Апетиту недостача	10
58	Бігунка	111
18	Блювота, Воніти	31
117	Вроки, Уроки	257
23	Гемороїди, Золота жила	40
24	Гикавка, Щикавка	42
26	Глисти	45
112	Глист, Солітер	233
125	Гнилець, Шкорбут	275
28	Горла запалене	50
31	Гризь	56
32	Дизентерія	60
39	Жолудкові недуги	76
58	Запалене кишок, сліпої кишки	111
—	Затиснене кишок	116
44	Запір, Обструкція	85
46	Згага	91
48	Звіт	92
49	Зуби	94
53	Каміне жовчеве	101
49	Каміне на зубах	96
39	Катар жолудка	76
58	Катар кишок	111
57	Кила пахнова, пупкова, стегнова, Поруха	108
58	Кишкові недуги	111
62	Корч жолудковий	123
66	Кровоток з кишок	134
66	Кровоток з рота	135
58	Мізерере	116
39	Нестравність	76
94	Пристріт	199
57	Пропуклина	108
39	Розширене жолудка	77
58	Холерина	113
58	Сліпої кишки запалене	115
—	Скручене кишок	116

III. Недуги мозку і нервів

3	Апоплексія, Уряд мозковий	8
5	Безсонність	11
7	Біль голови	13
52	Біль нерва кульшового,	100
103	Божевіле, Оглупіне	216
17	Водоголове	30
25	Гіпохондрія, Злидниця	44
—	Гістерія, Кваснодух	43
35	Епілепсія, Падавиця	67
42	Заворот голови	85
103	Задума	216
72	Запалене мозку	156
52	Ісхіас	100
60	Конвульсії, Судороги	120
103	Манія великости	216
103	Мелянхолія, Пригноблене ума	216
72	Мозкові недуги	156
76	Невральгія	166
77	Неврастенія	167
84	Омліне	182
91	Параліж, Поражене	194
86	Перепій, Пянство	184
101	Постріл	213
96	Простець	202
72	Розмякчене мозку	156
103	Розуму помішане	216
35	Слабість св. Валентія (велика слабість)	67
109	Слабість св. Віта	229
113	Стиски	234

IV. Недуги знарядів мочевих і полових

108	Боляк твердий, твердий шанкер	224
108	Бубони зимні	224
70	Запалене матерниці	151
75	Запалене міхура	163
81	Запалене нирок	174
116	Запалене ядер	253
92	Злоги, Поліг, Порід	196
53	Каміне міхурове, ниркове	101
116	Капавка, Трипер	253
75	Корч міхура	163
66	Кровоток з матерниці, міхура	134
75	Міхуреві недуги	163
70	Матерниці недуги	151
81	Мочеві судороги, Мочниця	174
74	Мочене нічне, Сцикавка	162
78	Неміч мужеска	168
78	Неплідність	168
81	Ниркові недуги	174
70	Новотвори матерниці	151
75	Новотвори міхура	163
108	Потеруха, Сифіліс, Франці Шанкер твердий	224
81	Слабість Брайта	174

V. Недуги знарядів рухових (костий, суставів, мязів)

Розділ		Сторона
2	Англійска слабість Рахітизм	5
101	Артритизм, Гостець	210
64	Запалене костий	127
101	Запалене суставів	210
64	Зломане кости	127
62	Корч мязів лиця	123
64	Костий розмякчене	127
89	Подагра, ґіхт	190
101	Ревматизми	210

VI. Недуги скірні

9	Боляк	16
9	Боляк мягкий шанкер мягкий)	16
9	Бубони горячі	16
8	Болячка	14
10	Бородавка	19
12	Веснівки	21
21	Виприск, Висипка	37
14	Відлежане	26
15	Відморожене	27
20	Воле, Воло	35
19	Волося випадане	33
22	Ґангрина, Спаленина	38
8	Лиминиця	15
37	Жовни, Золотуха, Скрофули	73
40	Заніґтиця, Загнітиця	81
87	Запалене желез грудних, Плакси	187
45	Заяча губа	89
19 і 47	Зливане голови	33-91
54	Карбункул	105
71	Кашак	155
61	Короста	122
67	Кропивка	138
19	Лисина	33
69	Лишаї (вовчий, лускувий)	147
19	Лупа, Парплі	33
71	Мертва кість	155
73	Мозолі, Наглоди, Нагніти	161
105	Мумпс, Свинка	221
82	Огник	177
85	Остуди	183
61	Пархи	122
88	Пліснявки	188
90	Попарене, Попечене	192
93	Почене	198
97	Прищі	204
98	Пухлятина	205
100	Рани	207
102	Рожа	214
104	Свербячка	220
107	Сивина	223
36	Соска грудного розпадане	232
19	Струп вощиновий	33
118	Угри	258
120	Укуси звірят	262
54	Чирак	105
123	Чорна короста	269

VII. Недуги крови

6	Блідниця, Блідота	12
37	Жовни	73
38	Жовтяниця	75
95	Зимоха, Лихорадка, Малярія, Пропасниця	200
65	Кровавиця	132
99	Рак	206
114	Сухоти, Туберкули Чахотка	236
122	Цукрова слабість	267

VII. Недуги очий

11	Більмо	19
34	Єгипске запалене очий, Трахома	66
83	Запалене очий	178
83	Затьма, Катаракта	178
83	Зір далекий, короткий	178
83	Катар очний	178
110	Сліпота	230
110	Сліпота куряча	230
126	Ячмінь	276

IX. Недуги уший

Розділ		Сторона
27	Глухота	47
66	Кровоток з уха	134
119	Уха недуги	260

X. Недуги пошестні

16	Бішенина, Водобоязнь Встеклина, Скаженина	29
13	Віспа	22
32	Дизентерія, Червінка	60
33	Дифтерія	62
50	Інфлюенца	97
51	Іспанска недуга, Ґрипа	99
63	Кір, Одра	125
59	Коклюш	118
115	Тиф пятнистий	245
115	Тиф наворотний	245
115	Тиф черевний	245
121	Холєра азійска	265
124	Шкарлятина	270

СПИС ДОМАШНИХ ЛІКІВ
про які згадується в сій книжці

Сі ліки мож набути в кождій аптиці

Амоняк (Amonia), Антипирина (Antipyrin), Вата стерелізована (Sterile cotton), Вазеліна (Vaseline), Гірчиця (Mustard), Ґліцерина (Glycerine), Діяхель (Co. Lead Plaster), Етер (Ether), Йодина (Iodine), Йодоформ (Iodoform), Каплі Гофмана (Hoffman Drop), Каплі лаврові (Cherry Laurel Water), Каплі ніксові (Zinc Sulphate Water), Квас боровий (Boric Acid Powder), Квас карболевий (Carbolic Acid), Кольодіюм (Collodion), Масть борова (Boric Acid Ointment), Масть Камфорова (Camphorated Ointment), Масть Ляпісова (Silver Nitrate Solution), Масть сіра (Ichthyol Ointment), Медок Діточий (Castoria), Мятка (Peppermint), Надманганян Потасовий (Potassium Permanganate), Насінє льну (Linseed), Насінє Цитварове (Wormseed), Олій Рициновий (Castor Oil), Олива (Oil), Оцет (Vinegar), Плин Бурова або Квасна Вода (Burow's Solution), Плястер Анґлійський (Plaster), Полин (Wormwood), Помада на уста (Cold Cream), Ребарбарум (Rhubarb), Румянок (Chamomile Flowers), Сенес (Senna), Сода (Sodium Bicarbonat), Спіріт звичайний (Alcohol), —Спіріт зі солею є то так звана французька горівка—Спіріт з паприкою—се так званий експелєр (Pain Expeller), Камфоровий спіріт (Camphor Oil), Хініна (Quinine), Хльоран потасовий (Kali Chloride), Центурія (Ceutaury), Цьвіт бзини (Elder Flowers), Цьвіт Липовий (Linden Flowers), Шалвія (Sage), Шляз (Mallow).

ДЕЩО З БІОЛЬОҐІЇ І ҐІҐІЄНИ

ЩО ТО Є ЗДОРОВЛЄ, ХОРОБА І СМЕРТЬ?

(Після розвідки Д-р Івана Куровця.)

Чоловік є здоровий, коли всі части єго тіла, усі єго снаряди в порядку, поки всі житєві чинности в повнім руху без стриму і болів, а так само мозок і нерви. Поки процес житєвий у всіх клітинах, та є будова, віднова і розпад і видалюванє розпадових частий з поодиноких клітин і цілого тіла йде в ладі і без стриму. Знаємо з досвіду, що як заболить хочби незначний снаряд нашого тіла, то вже рівновага і порядок в цілім устрою повихаєся. Як чоловік здоровий, він радо і легко без болю працює, не мучиться, а при захорованю хочби одного з снарядів робота йде пиняво, поволи, мучить, болить ціле тіло. Як чоловік є здоровий, хочби бідний, то він щасливий, бо може заробити стільки, щоби себе і цілу родину удержати.

Вартість здоровля може оцінити той, що перебув сам тяжку хоробу — а звичайно в житю цінимо здоровлє тоді, як єго стратили.

Наколи в устрою людського тіла один з житєвих снарядів повихнеся, не сповняє своїх чинностий як слід, на примір заболить голова або жолудок, кишки не добре травлять, так сейчас послідує забуренє в цілім тілі: горінє т. є. перепалюванє тіла стає недостаточне, розпад і видалюванє всіх недогарків і нечистоти з тіла спинюєся, рух цілої машини не йде як треба, — наступає занедужанє чоловіка; — в міру важности житєвого снаряду і сили забуреня, хвилеве недомаганє, легка або тяжка недуга.

Наколи в устрою цілого тіла наконичиться від непорядку, за богато нечисти, розпадових частий, так що устрій їх з себе не в силі видалити, а віднова хорого тіла слабне; наступає тоді вичерпанє всіх животних сил, а вкінци устає машина ціла. — наступає смерть.

На здоровлє чоловіка, хочби всі обставини житя були упорядковані, має великий вплив вік чоловіка чи він молодий чи старий. єго пол і натура (темперамент) і єго прикмети особисті, котрі він їх одідичив по батьках.

Інакше є з нашим здоровлєм, як ми молоді, інакше в дозрілім віці, а інакше в старости. Вік людий в відношеню до здоровля треба ділити на три періоди. Перша пора: від роду до

7 літ, тоді чоловік захоровує легко,—від 7 до 60 років се друга пора, тоді він найкріпший, а по 60 роках зачинаєся старість, чоловік слабне, має малу житєву відпорність проти всіляких хоріб, часто хорує. Старість се вже неміч.

Дитина з хвилею, як виходить з лона матери, вже починає самостійно жити, приходить на вольний воздух, починає дихати, мусить сама виробляти в собі тепло, починає ссати і її снаряди травленя зачинають працювати. Діти легко простуджуються, кашляють й западають легко на запаленє легких.

Новонароджені немогуть навіть матерного молока добре стравити і тому легко блюють і захоровують легко і часто на хороби жолудка та кишок. Малі діти мають ще за мало власного тепла і сили, і тому за мало відпорні на всякі некорисні впливи зі вні, тому легко захоровують і вмирають, а найбільше в першім році житя. — Слабости і смертність у дітий богато зависимі від обставин, в яких діти жиють.

У богатих людий хорує і вмирає менче дітий як у бідних, в містах хорує і вмирає більше як по селах. Діти, котрих годує мама своїми грудьми, є кріпші, хорують і вмирають менше як діти, що їх годують молоком з фляшки. Діти потрібують богато догляду, тепла, чистого здорового воздуху, богато світла, тому власне у бідних з браку сего всего хорує і вмирає богато дітий. Великий вплив на здоровлє дітий має холод, горячо, вітер, відживленє і ріжні пошести. Діти надзвичайно легко захоровують на пошестні хороби і в наслідок сего умирають.

Чоловік доходить до свого певного росту між 20 а 30 роками, а до найбільшої ваги в віці около 40—45 літ. На ріст і вагу людського тіла мають великий вплив добре відживленє, добра здорова хата, воздух, сонце, клімат і ґрунт то є земля, на котрій жиємо.

Старість починаєся звичайно у чоловіка після 60 літ, однак люди що богато працюють, лихо живляться, жиють в лихих обставинах, старіються скорше, — тяжкі хороби, жури спричинюють скору старість.

Коли розважимо перебіг житя чоловіка, то бачимо, що кождий чоловік в правильних обставинах переживає три головні періоди: пору розвою, пору дозрілости і пору старости, то є повільного засиханя, завмираня, а вкінци приходить смерть.

В старости чоловік починає сохнути, стає лекший і менший, внутрєнні снаряди стають сухші, твердаві, кровоносні посудини вапніють, робляться крухі. Травленє їди йде поволи і не поповняє всіх страт. Ткани легких тончіють і ріднуть, тому старі люди дуже западають на нежити і запаленя легких. Серце і посудини кровокруженя твердніють, вапніють і легко розрива-

ються. — З часом і розум в старости слабне, — старі люди робляться подібні до малих дітей.

Кождий чоловік одідичує богат свойств, прикмет здоровля, нахилу до хоріб по родичах. В родинах, де батьки жили довго, звичайно діти жиють також довго. Люди одідичують по родичах і дальших предках розум, тупоту і хороби ума та нервів, також склонности до хоріб, як сухоти, лиха відміна матерії.

Чоловік, що хоче бути здоровий, мусить в своїм житю тримати міру в іді, питю, в холоді, теплі, в праці і супочинку. Чоловік щоби як жив умірковано, та в найкращих житєвих обставинах, не може вічно жити — мусить з часом умирати. Вік чоловіка є ограничений. Живий устрій чоловіка рівно як машина, що є довгі часи в руху, з'уживаєся і в кінци перестає працювати. В устрою чоловіка у всіх снаряках і в ії дрібних клітинах відбуваєся безнастанна віднова і з'уживанє, виміна складових частий, причім устрій і чинність снарядів, з часом слабнуть і устають. Причина є в самій виміні матерії і енерґії в дрібних клітинах. З віком енерґія виміни матерії слабне, в клітинах творяться злоги солий вапна, котрі утруднюють відживленє і відновленє.

Смерть наступає внаслідок устаня діяльности поодиноких житєвих снарядів. У кождого чоловіка є три головні снаряди як осередки і огнища житя, ато мозок, серце і легкі і вони то в хвили смерти перестають функціонувати. Найскорше перестає працювати мозок, а на самім кінци устає бити серце.

Смерть, є чимсь природним — і у кождого чоловіка мусить наступити, — але рідко коли наступає вона природно від старости то є від вичерпаня житєм устрою. — Звичайно умирають старі люди від легкої простуди на запаленя легких від лихого кровокруженя.

Ті люди, що ведуть порядне і гиґієнічне житє — доходять старого віку в здоровлю тіла і ума.

ПОЛОВЕ ЖИТТЄ І ПОДРУЖЕ

Коли полові зелези у людий, ядро у мужчин, а яєчник у жінок дозрівають, будиться до житя, полове житє — се полове дозріванє наступає у нашім підсоню у дівчат в 13—14 а у хлопців в 14—15 році житя. Часом дозріванє прискорюєся або опізняєся, — се зависиме від загального здоровля, від будови тіла, відживленя, занятя, раси до якої чоловік належить.

В часі полового дозріваня, відбуваєся в тілі чоловіка переміна. котру помічаємо. У хлопців переміняєся високий дитинячий голос в грубий; засіваєся поріст волося на лици, над половими частями тіла і під пахами (то саме дієся у дівчат що до

поросту волося в околици полових частий тіла) — вираз лиця перемінюєся з дитинячого в мужеський, набирає певного характеру, цілий склад тіла мужніє. У дівчини починає показуватися періодично що кілька неділь уплив крови з полових частий тіла. В тім часі дівчина робиться дуже вражлива і менше відпорна на ріжні шкоди зі вні, як перестудженя; грудні зелези починають розвиватися, більшіють, кости мидниці (клуби) розростаються і ціла мидниця ширшає. В тім часі хлопець і дівчина почувають свій відмінний пол. — У хлопця повстає від часу до часу полове почуванє і подражненє, котре спричиняє напруженє мужеського члена і полова пожадливість получитися з половими частями тіла женщини. Полова пожадливість у хлопців є звичайно більша як у дівчат, впрочім є се дуже ріжно у поодиноких одиниць і відмінности раси, породи людий — нераз є надмірна то знов слаба, а винятково нема її.

Половий гін, се природне свойство кождого здорового чоловіка в цілі розроду.

Правильні полові зносини в цілі розроду, наступають у нас в нашім підсоню через подружя, значно пізніше як дозрїванє полових частий тіла починаєся, а то з суспільних причин, що молоді дозріваючі люди ще не в силі творити своїх родинних огнищ і на удержанє своє і своїх будучих родин заробити, а з другої сторони їх полові части тіла і цілий устрій тіла ще не цілком розвинені, і вони не могуть правильно полово жити без шкоди для власного здоровля і житя та здоровля дітий, котрі би вони сплодили.

Повний половий і загальний розвій устрою чоловіка закінчуєся у дівчат около 20 а у хлопців около 23—24-го року житя і доперва тоді по тім часі можуть молоді здорові люди добре розвинені заключати подружя і жити правильним половим житєм, могуть приводити на світ здорові діти без шкоди для власного здоровля.

Як бачимо, полове дозріванє починаєся значно скорше як правильне полове житє і в тім власне межичасі між дозріванєм полових частий тіла, а правильним половим житєм, котре триває около 8—10 літ, заходять ріжні небезпечні обставини, котрі мають великий вплив на дальше житє і здоровлє чоловіка. — В тім власне межичасі трафляються дуже часто случаї великих полових похибок і збочень проти здоровля тіла і духа чоловіка. — Се важна річ для будучого здоровля доростаючого чоловіка і треба над всіми можливими обставинами застановитися і їх розважити.

Самонасильство (онанія) то є насильний неприродний спосіб дражнення полових частий тіла, щоби заспокоїти полову

пожадливість і відплив насіня спричиняє великі шкоди здоровлю і розвоєви тіла та духа чоловіка. Молоді люди, під впливом самонасильства, що доси були живі, рухливі, румяні на лици, стають бліді, заспані, утомлені, слабосильні; перше цікаві, понятливі, стають тупі, непонятливі, байдужі і до жадної роботи нездатні, тратять силу волі. — Так само духовий розвій меншає, ум тупіє, сила волі і житєва енерґія слабне, наступає моральне пригноблене, а часом захорованя нервів і ума, епілепсія і умові хороби. Самонасильство у молодіжи обого пола є дуже поширене.

Розумне і надзвичайно важне є, добре розумне виховане доростаючої молодіжи — побудити у молодіжи любов до всякої праці, стремлінє до висших цілий, гамоване полових пожадливостий, плекане висшої любови, захованє чистоти тіла аж до часу правильного полового житя в подружю. Молодіж потребує доконче поученя про полове житє і здоровлє, про шкоди самонасильства та проституції і великих шкід для здоровля тіла і душі полових недуг, як сіфіліс і трипер, котрих розсадником є проституція, то є жінки, що продаються за гроші.

Половий гін є природна річ у кождого здорового чоловіка від часу полового дозрїваня до 60 року і ще пізнійше, в цїли плодженя потомства.

Молоді здорові люди тілом і душею, необтяжені тяжкими хоробами по батьках, повинні заключати подружя і в житю родиннім, шукати полового заспокоєня і житєвого щастя.

Щоби щастє в подружю було тревале, щоби потомство було здорове, щоби в родині панувала любов і гармонія, треба відповідного добору, так що до здоровля тіла як і душі.

Житє в родині, овіяне висшими стремлїнями, правдивої любови може принести щастє, внутрішне вдоволеннє і здоровлє в житю кождого чоловіка. — Люди що щасливо дібралися не для маєтку, суспільного становиска, надзвичайної краси тіла а мають свою власну родину, добрі, здорові діти, уміють цінити щастє житя, мають співчутє і зрозумінє для других людий мають охоту до суспільної праці, уміють працювати для добра не лише свого і своїх родин, але і для добра других людий. Здорове житє в родині, в добрих розумних здорових дітях є підставою здорового горожанського житя.

Люди тілом і умово слабосильні, або що одідичили по своїх батьках зародки і наклін до тяжких недуг, повинні свій вік самітно без подружя коротати, а шукати щастя і цїли свого житя в суспільній праці для других, а се може їм дати рівновагу духа, внутренне вдоволенє в житю. — Люди тілом і духом здорові, що з ріжних обставин не могли мати своїх родин, по-

винні доконче в власнім інтересі здоровля душі і тіла жити суспільним житєм, роботою для других, бо се одно може заступати ім ціль житя і зберечи рівновагу душі, дати внутренне задоволене.

Полове житє в подружю повинно бути правильне, то значить без надуживаня полових зносин, бо через часті, надмірні нервові полові подражненя і утрату житєвих соків, то є насіпя, поносить шкоду здоровлє і енергія людий, — се бачимо найлучше дуже часто в молодім подружю, де в наслідок надмірних полових зносин, молоді люди якийсь час слабнуть і ходять як замотеличені. Повиннисьмо доконечно уникати полових зносин підчас місячних відходів крови з полових частий тіла, а також в часі не повного здоровля тіла.

Коли підчас полових зносин мужеська сіменна клітина пробє болоночку, що покриває болоночку жіночого яєчка, то повстає заплодненє, розвиток будучого чоловіка. Від сего часу починаєся тягота, в лоні матери розвиваєся новий чоловік. Сей стан вагітности жінки тревае звичайно около 9 місяців і має великий вплив на житє і здоровлє тіла і духа жінки. Тягота є правильний обяв житя, однак вимагає певних змін в щоденнім правильнім житю жінки, а іменно, жінка в тім часі не може тяжко працювати, двигати, підносити. В тім часі жінка повинна правильно жити, то значить відповідно відживлятися, уживати дуже мало, або й цілком не уживати алькоголю, уникати сильних подражнень нервів і ума і за частих полових зносин, бо се все дуже лихо впливає на здоровлє жінки і на розвій плоду та на будуче здоровлє дитини.

Вагітні жінки, легко простуджуються і захоровують.

З кінцем 9-го місяця тяготи, у жінки наступає порід і поліг. Сей стан в житю кождої жінки, хоч природний, є для житя і здоровля небезпечний; — часто трафляються тяжкі породи, можуть зайти ріжні случайні обставини, небезпечні для житя жінки і плоду. Кожда жінка в сім часі ослаблена довгою тяготою і внаслідок поранень полових частий тіла, є дуже вражлива на пошестні хороби, як пошестна пологова горячка і другі запальні хороби полових частий тіла. В часі тяготи, породу і пологу, жінка потребує опіки і відповідного до стану її здоровля, відживленя. По щасливім породі, тревае у кождої жінки правильно поліг, то є час доки полові снаряди не прийдуть до правильного стану; се тревае около 30 день; в тім часі жінки не повинні тяжко працювати, а що найменче перші 10—14 дни лежати в постілі або мало ходити. У наших жінок внаслідок заскорого вставаня з постілі і тяжкої праці є богато всіляких жіночих недуг запальних, усуненя матиці, через що жінки

сильно бідують і предвчасно старіються. Підчас тяготи особливо в остатних місяцях, підчас породу і в полозі треба жінкам уважати на надзвичайну чистість полових частий тіла, одіжи і хати, бо звідси може бути небезпека тяжких попородових недуг і смерти.

Полові зелези у жінок в правильнім здоровім житю починають в віці около 45—50 року завмирати, починають відходи крови меншіти, а в кінци цілком устають. Сей стан тревае кілька місяців або 1—2 роки. Тяжкі недуги, лихе віджвлене, велика жура, часті і тяжкі породи приспішують сей період завмираня полового житя. Трафляються случаі, що у хоровитих жінок устають відпливи крови вже в 30—35 році житя. Від сего часу починаеся стан безплодности. Час завмираня полового житя, полових зелез і їх діяльности називаемо клімактерією.

В часі сего авмираня полових зелез, то є яєчників, повстають у кождої жінки в ріжній степени хоробливі обяви. Жінки в тім часі стають дражливі, терплять на біль голови і безсонність внаслідок напливу крови до мозку, на біль крижей, часті болі в череві, особливо долом черева; суть в тім часі подражнені, сварливі, а часом трафляеся сильний розстрій нервів і велике пригноблене ума. — Стан сей хоробливий тревае кілька місяців, почім з цілковитим застановленем кровавих відходів жінка приходить до здоровля. В сім часі повинні жінки легко працювати, добре віджвлятися, уживати літних купелей й від часу до часу легко прочищаючих средств.

У старших людий, в віці понад 60 літ, часом і скорше внаслідок звапніня кровоносних посудин і лихого кровокруженя, лихого неправильного віджвленя мозку, трафляються часами захорованя мозку. Старші люди, перше цілком здорові, супокійні, робляться дражливі, не годні добре спати, віджвлятися, а їх здоровле душі починае змінятися, дитиніють. Під впливом сих захоровань, люди доси розумні, діяльні, котрі свої діти любили, починають з благих причин їх не любити, або роблять ріжницю між ними,хоч нема до того дійсної підстави.—У таких мущин на старість будяться неправильні полові почуваня, хоробливі полові жалоби до молодих жінок і стають часами жертвами визиску лихих людий зі шкодою для своеі власної родини. Кождий чоловік бачив і чув такі случаі, тому родина коли заходить подібний случай захорованя, повинна звернутися до лікарів, щоби завчасу охоронити родину від шкоди.

ОБЧИСЛЕННЄ ЧАСУ УРОДИН ДІТИНИ

Коли послідний період у женщин був:		Дітина вродиться		Коли послідний період у женщини був:		Дітина вродиться	
Січень	1	Жовтень	8	Липень	5	Цвітень	12
Січень	5	Жовтень	12	Липень	10	Цвітень	16
Січень	10	Жовтень	17	Липень	15	Цвітень	21
Січень	15	Жовтень	22	Липень	20	Цвітень	26
Січень	20	Жовтень	27	Липень	25	Май	1
Січень	25	Падолист	1	Липень	28	Май	4
Лютий	1	Падолист	4	Серпень	1	Май	8
Лютий	5	Падолист	8	Серпень	5	Май	12
Лютий	10	Падолист	12	Серпень	10	Май	17
Лютий	15	Падолист	22	Серпень	15	Май	22
Лютий	20	Падолист	27	Серпень	20	Май	27
Лютий	25	Грудень	1	Серпень	25	Червень	1
Март	1	Грудень	6	Серпень	28	Червень	4
Март	5	Грудень	10	Вересень	1	Червень	8
Март	10	Грудень	15	Вересень	5	Червень	12
Март	15	Грудень	20	Вересень	10	Червень	17
Март	20	Грудень	25	Вересень	15	Червень	22
Март	25	Грудень	30	Вересень	20	Червень	27
Март	28	Січень	2	Вересень	25	Липень	2
Цвітень	1	Січень	6	Вересень	28	Липень	5
Цвітень	5	Січень	10	Жовтень	1	Липень	8
Цвітень	10	Січень	15	Жовтень	5	Липень	12
Цвітень	15	Січень	20	Жовтень	10	Липень	17
Цвітень	20	Січень	25	Жовтень	15	Липень	22
Цвітень	25	Січень	30	Жовтень	20	Липень	27
Цвітень	28	Лютий	2	Жовтень	25	Серпень	1
Май	1	Лютий	5	Жовтень	28	Серпень	4
Май	5	Лютий	9	Падолист	1	Серпень	8
Май	10	Лютий	14	Падолист	5	Серпень	12
Май	15	Лютий	19	Падолист	10	Серпень	17
Май	20	Лютий	24	Падолист	15	Серпень	22
Май	25	Март	1	Падолист	20	Серпень	27
Май	28	Март	4	Падолист	25	Вересень	1
Червень	1	Март	8	Падолист	28	Вересень	4
Червень	5	Март	12	Грудень	1	Вересень	7
Червень	10	Март	17	Грудень	5	Вересень	11
Червень	15	Март	22	Грудень	10	Вересень	16
Червень	20	Март	27	Грудень	15	Вересень	21
Червень	25	Цвітень	1	Грудень	20	Вересень	26
Червень	28	Цвітень	4	Грудень	25	Жовтень	1
Липень	1	Цвітень	8	Грудень	28	Жовтень	4